

320
Д290

СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ
ОЙРОТЯНЫН
УЛУСТАРЫ ЛА ИЖИ

ОЙРОТСКИЙ ОБЛАСТЫН
НАЦИОНАЛЬНЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ
ОЙРОТ-ТУРА - 1947

КОНТРОЛЬНЫЙ ЛИСТОК
СРОКОВ ВОЗВРАТА

КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ
УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

Кол-во пред. выдач _____

Сух. гил. № 7. 1956 — 10.100 000.

**СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ
ОЙРОТИАНЫН
УЛУСТАРЫ ЛА ИЖИ**

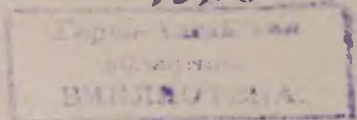

ОЧЕРКТЕРДИН ЈУУНТЫЗЫ

**ОЙРОТСКИЙ ОБЛАСТЬТЫН
НАЦИОНАЛЬНЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ
ОЙРОТ-ТУРА — 1947**

320
1220

408620

0 ✓

Социалистический Ойротиянын улустары ла ижи

1947 жылда 1-кы июньде Ойротский автономный область тӱзӱлгӱн кӱннен бери 25 жыл болды. Ӗткӱн жылдар эрчимдӱ тартыжунун ла јаан јенӱлердин жылдары болуп, алтай албатынын ӱзӱп тыныганынын ла онын материальный ла духовный ийде кӱчтери тӱрген ӱзӱп тынып келгенинин жылдары болгон.

Ас тоолу алтай албатынын революциядан озогы историязы — ол олордын правозы јок, уур јӱрӱмнин историязы. Олор монголо-язычный жужандардын, тюрский хандардын, китайский феодалдардын, азиатский јӱзӱн-јӱӱр князьтардын, монголдордын башчызы Чингиз-Ханга јетире базынчыгында јаткандар; Джуңгарский олјочылар алтай албатыны эки јӱс жылта јуук базынчыктагандар. Ӗскӱ јердин казыр базынаачылары алтай албатыны кыйнагандар, олорды тӱрениде, карануйда тудуп, айыл-јуртын ӱртӱп, малын айдап апарып, балабарказын, ӱй улустарын кулданарга апаратан болгон. Акту улустын каны тӱгилин турган. Алтайдын тууларын албаты — „Канду Алтай“ — деп адагандар.

XVIII-чы чактын экинчи јарымында Туулу Алтайды Росийский империяга бириктирген болгон, онызы алтай албатынын хозяйствозын, јадын-јӱрӱмин ле культуразын ӱскӱреринде јаан учурлу болгон. Шакла бу эн баштапкызында, алтай албатыны кытайско-монгольский јуулап алаачыларынын бӱткӱл тоноп, јоксырадын, физический јоголтып саларынаг корып алганы болуп јат. Экинчизинде, исторический ӱзӱмнин эн бийик тепкижинде турган орус албатыла алтай албатыны кӱндӱре јуук болуп, јангыс болуп турарын тургусканы болуп јат.

Онон башка Алтайды Каан Россиязына бириктиргени, ол алтай улустын јадын-јӱрӱмин јарандырарына арга эмес болгон, не дезе ол тужында Россия „албатынын тӱрмези“ болгон. Туулу Алтай дезе онын јаны колониязы боло берген.

Хандардыг казыр јанын каанын сатраптарынын јанына солынган, орус помещиктер, кулактар ла којойымдар Алтайдыг ээлери боло бергендер, базынчыктап турган орус каанын базынчыгына үзери, колкучиле јаткан алтай албатынын алтай јайзандар ла байлар базынып туратаны кожылды. Олор албатынын јббжбзин, аш бүдер ле мал кабырар јерлерин тоногылап, блаап алгылап тургандар. Алтайдын јаткан төс улустарын јердин чын ээлерин, тузазы јок, не де бүтпес ташту, капчал кобы-јиктин бажы јаар сүрүп тургандар.

Ончо јббжб — јер, мал, мал кабырар јерлер — ончозы колкучиле јаткан алтай албатыны кулданып тургандардын колдында болгон. Алтайлар көп сабазында малы ла јери јок болуп, орус каанга, кулактарга, којойымдарга, јайзандарга, байларга, камдарга, абыстарга иштегендер, олордын капкызына кыза тутурып, торолоп јүргендер.

Олор агаштын чобыразыла јапкан ышту айылда јадып, кышкыда сооко тоноп, шыралап кыштайтандар. Оидый кирлү, торолоп јатканынан улам јүзүн-јүр оорулар: тиф, холера, корь, трахома ла бскб дб оорулар табылатан болгон. Олор айылдарда ла өзөктөрдб тудушла јүрер „айылчы“ болуп турган. Јыл сайын улустар мундарла өлөтөн, кезиги оорыганынан улам кенеп те калатандар.

Озогы тужында алтай албатынын су-кадыгы керегинде кем де килебейтен. Алтай јеринде бастыра јукле уч фельдшерский пункт бар болгон. Олорго дезе јанысла аргалу бай улустар јүрөтөн болгон.

Анчадала алтай үй кижинин јүрүм-јадыны сүрекеј уур болгон. Онын јардына көчкүн-алтай кижинин хозяйствозы ончозы јуктелип турган. Ол малын кабырып, тере илеп, тон ло өдүк көктөп, одын јуктенип экелип туратан. Бала тапканда, ого кандыйда медицинский болуш јок болгон. Јаш балдардыг өлүми 60—70 процентке једип туратан.

Алтай үй улустын јүрүми уур болгон. Олорды кижиге берерде, уурдап турары ла көбизинде олорды 7—10 јашту кичинек уул балага јбби јогынап эртеден кижиге берип турары бар болгон. Энеден јаныла чыккан кыс баланы адазы кижиге берип, тойлоп, аракызын ичип те туратаны ас эмес болгон.

Алтай батрачка үй кижинин јүрүми сүрекеј уур, правозы јок болгон. Ол байга соктырып, тўни-тўжиле иштеп, бойынын иштеген ижи учун эски-саскы кийим ле ичкен-јиген аш-курсактын артканын алатан болгон.

Революциядаг озо Ойротия культура јанынаг чик јок сондоп калган болгон. Алтай албаты эш неме ондобос, каравуйда журтагандар. Бичик билери 5—6 процент болгон.

Кажыла 2.000 журт кижинин тоозына бичикчи бир ле киж болгон. Школдор жирме бештен көп эмес болгон, ондо бийлердин, абыстардын ла байлардын балдары үренип туратан.

Национальный литература, искусство ло музыка керегинде айдарга да келишпей турган. Алтай албатыда бойынын бичиги жок болгон. Олор каран уй жүрүм керегинде, правозы жок болуп, ачу-коронго бастырып, түрөп жатканы керегинде, бойлорынын жайымы учун тартыжып турган тартыжулар керегинде, бойлорынын жакшы жадар шуултези керегинде үйедег үйеге куучын эдип, чөрчөк эдип айдып тургандар.

* * *

1917 жылда болгон Улу Октябрьский социалистический революция капиталистический кулданыштын темир кынжын үргүлжиге үзүп салды. Революция кижинин күчин киж жип турарын чек жоголторына бек фундамент салып, көп албатыны, ол тоодо алтай албатыны өлүмнөн айрып алып, колкүчиле жаткан албатыга жайымды экелип озогы Российский империяга кирген албатылардын ортозында бузылбас наа жылыкты баштап салды.

Же андыйда болзо Ойротиянын колкүчиле жаткандарына ырысту жаны жадын-жүрүмди тургузала революциянын кийининде төзөп тургузарына келишпеди. Советский жаңды базып салала, помещиктердин ле капиталисттердин диктатуразын ойто тургузып, колкүчиле жаткандарды ойтоло базынчыктаарга амадап канчала катап ченешкен ак-бандиттерле, интервенттерле база буржуазный националисттерле Кызыл Черү база алтайдын партизандары Алтайдын тууларында 5 жыл ажыра вооружённый тартыжу өткүргөндөр. Же олордыг амадаган амадулу ченелтелери не де болбоды. Ак-бандит-белогвардеецтерди ле интервенттерди бүткүл оодо сөгүп, жок эдип салган болуп жат.

1922 жылда 1-кы июньде Бастыроссийский Центральный Исполнительный Комитет Ойротский автономный областты төзөбөр керегинде жөн чыгарган. Советский республиканын Верховный органынын бу исторический жөби ленинско-сталинский национальный политиканын торжествозынын база бир акты, большевистский партиянын X-чы съездинин решениезин практический будүрүп жат, бу решениеде мынайда бичилген болгон:

... партиянын задачанын турганы—Төс Россияда ич-кеери баргандарга једижерге улу орус эмес колкүчиле жаткан албатыга болужары болуп, олорго мынайда болужар:

а) бойында советский государственностьы бу албатылардын

национальный жадын-јўрўм кебериниң условиезине келишти-ре өскүрип тыңдар; б) бойында төрөл тилле иштеп турган судты, администрацияны, хозяйствонун органдарын, жанын органдарын, јер бойының албатызының жадын-јўрўмин ле психологиязине билер улустардан тургузып, өскүрип тың-дар; в) бойында прессти, школдорды, театрларды, клуб ке-ректерин, текши культурно-просветительный учреждение-лерди төрөл тилиле өскүрер; г) текшилей үренер ле профес-сионально-технический жанынан төрөл тилле үренер курстар-дын ла школдордын сетьтерин элбеде тургузып ла өскүрер.

Ойротский автономный областьтын төзөлгөни алтай ал-батыны жаны јўрўм учун тартыжуга тамла жаан көдүрди. Бойлорының жаан карындажы — орус албатының болужыла, Ленинниң — Сталинниң партиязына баштадып, озор бойло-рының государствозының тургузылган баштапкы жылдыгы-на Ойротияның јерин бандиттердең чек арулап алып, Со-ветский социалистический Ойротияның строителъствозына лапту кирип алгандар.

Көп жылдарга болгон түренидең чыгып аларга, алыс ка-рануй јеткерден чыгып аларга јенил эмес болгон. Је алтай албаты уур керектердең коркыбагандар. Озор ичкери ижем-чилу көргөндөр, нениң учун дезе озор жапыскан эмес бол-гон, жайым албатының улу билезинде түней праволу член болгондор. Алтай албаты озочыл орус албатыдан, ишмек-чи-крестьяндардын советский башкарузынан, большевист-ский партиядан ла колкучиле јаткандардын улу башчыла-рынан — Лениннең ле Сталиннең жаан болуц алгандар.

Ойротский автономный областьты төзөгөн күннең ала 25 жылдын туркунына, анчадала Сталинский беш жылдыктардын жылдары туркунына Ойротияның экономический ле культур-ный будуми танылбас болгонду болуп, кубула берген. Он-дый болгоныла кожо алтай улус башкалана берген.

Азыйда тууларда ла өзөктөрдө көчкүн алтай улустын чу-ми јок оок ло пачыны хозяйствозы болгон јерлерде эмди эң жаан социалистический хозяйстволор төзөлгөн: 275 кол-хоз, 10 совхоз, 4 машинно-тракторный станция.

Областьтын басгыра крестьянский хозяйстволорының 98 проценти колхозторго бириктилер. Озор социалистический государстводон үргүлјиге тuzаланарына 201674 гектар өлөг эдер јер, 678004 гектар мал кабырар јер база аш салар көп јерлер алгандар.

Колхозный стройдын јенүлерине јурт хозяйство анчада-ла мал жанынан төзинең ала өскөлөнип јарана берди.

Ойротия Советский Союзтын јараш туулу областьтары-

нын бирүзү болуп жат. Онын туу жалаңдарында булуттың уур малдарды кабыргылап жат.

Озогы тужында мал ачык жерде жүрүп, тын тоозы өспөй турган болзо, эмди ондый айалга өскөлөнгөн. Жаңгысла колхозтордун бириктирген малдарына 2 749 конюшня, уйдун дворлоры, телятниктер ле өскө дө помещениелер эдилген. Мал кабыраган жерлерди план аайынча тузалангылап жат, көп жылдардын өлөгүн салган кыранын тоозы кажыла жыл сайын элбеп жат, малдын фермаларында корнеплодторды отургыскылап жат. Кату азыралды белетеери жылдан жылга өзүп жат. Жаңгысла 1946 жылда колхозтор бүдүн жарым миллион центнер өлөң, бир миллион центнерге жуук силос белетеп алгандар.

Артыкту азырал эдип алып ла социалистический малдыг ижин культурный эп-сүмеле иштеер болгону, малдын тын тоозын түргөн өскүрүп аларына болушту болды. 1932 жылдан ала 1946 жылга жетире хозайствонунг бастыра категорияларында малдын тын тоозы 30 процентке көптөгөн. Бу ок өйдө колхозтордо малдыг тоозы эки анча өскөн. Эмди кажыла колхозко 1236 тын малду болгон 3—4 фермадан келижип жат.

Кезик озочыл хозайстволор чик жок көп жөнүлөргө жедидилер. Областыг ондорло колхозторында 3 муңнан ала 5 муңга жетире малду болуп жат. Кош-Агаш аймакта „Путь к социализму“ ла „Кызыл Мааны“ колхозтордунг кажызында ла 15 муңнан ажыра мал бар, „Мухор Тархата“ колхозтын бастыра жүзүн малы 22 муң тын болуп жат.

Малдын тын тоозы өзүп турганыла коштой, онын продуктивнозы база өзүп жат. 1946 жылда Ойрот-Тура ла Чой аймактыг колхозторы бир саар уйдан орто тооло 1200—1300 литрден сүт саап алгандар. Ойрот-Тура аймакта Сталин адыла адалган колхозто, Чой аймакта „Ильич“ колхозто ло өскө дө колхозтордо сүтти онон ло көптөн саап алгандар.

Малдын угын жарандырап иш онын продуктивнозын көдүрерине көп болушту болуп жат. Областыла специальный научный учреждениелер бар: областной комплексный журтхозяйствениый станция, государственниый заводской конюшня, алтай жылкы малдын государственниый племенной рассадник бар. Олордын ижинен ле өскө областьтардан укту малды экелип турганынан улам 1935 жылдан ала 1942 жылга жетире бисте укту малдын тоозы 16 кагап көптөгөн.

Ан азырап турган совхозтор чик жок көп жедимдерге жедингендер. Ак-кийиктер ле сыгын андар өзүп жат. Ороон жылдын сайын миллиондор салковойго муус продукцияларды алып жат.

Малга азырал белетеери жагынаг механизацияны тузаланганы ажыра улустыг трудыг жеңилтип јат. Колхозтордо 2 мунга јуук өлөн чабар машиналар, јустерле солом кезер, жмых оодор, азырал улдуктырар машиналар бар. Көп фермаларда малга сууны механизированный эл-сумеле бергилеп јат.

Јаңы научный иш аанынча малды өскүрерине јакшы белетенген бичикчи кадрлар керектү болгоны јарт неме. Јаңысла колхозный стройдыг условилеринде ондой кадрларды кыска биги тѳзѳн алган. Эмди областта 33 зоотехниктер, 17 ветеринарный врачтар, 21 ветеринарный техниктер, 60 ветфельдшерлер, јустерле ветсанитарлар, мал фермалардыг заведующийлери бригадирлер иштегилеп јат, ченемелдү мундар тоолу дояркалар, пояркалар, свиаркалар, телятницалар, пастухтар ла чабандар бар, олар зоотехнический ле ветеринарный ишти јакшы билип, иштегилеп јат. Коллективный труд улу труд ла акчектин, мактыг ла геройствоный творческий керектери болуп туру. Мундарла колхозчылар эрчимдү иштегилеп јат, колхозтордын производствозында јустер тоолу организаторлор, малдын бийик продуктивносты учун тартыжаачылар өзүн чыкты. Јаңысла 1946 жылда мал ижинде иштеген мун ажыра колхозчылар бойлорынын труды учун кожылта төлү алгандар.

Кош-Агаш аймакта „Мухор Тархата“ колхозтыг председатели, Трудовой Красный Знамени орденле наградить этирген ибк. Майманаков јакшы макталып јат; Ондой аймакта Сталинний адыла адалган колхозтын жылкы мал фермазынын заведующийи ибк. Тужумеев бойынын малчыларыла кожо жылдан жылга јаш малды корып алып, оныла мал тоозын өскүрип турулар. „Светлый путь“ колхозтын чабаны Шукакова 15 жыл иштеп, кажыла төрѳѳр 100 койдон орто тооло 114 кураганнан алып, 3800 кой өскүрип, колхозко берген; „13 лет Октября“ колхозтын пастугы Анчинова Сарыбаш 12 жыл иштеп, 1356 тын торбокторды чыдада корып берген. Кош-Агаш аймакта „Путь к социализму“ колхозто төбѳнни пастугы Кадыр Ачубаев 17 жыл иштеп, тѳѳ малды өскүрер планды жылдан жылга бѳдѳрип јат. Кош-Агаш аймакта „Јаңы јол“ колхозто Адиканова Софья чабан болуп 10 жыл иштеп јат, малды 100 процентке корып алып турган. 1947 жылда 140 койдон 146 кураган алган. Шебалин аймакта „Большевик“ колхозтын жылкычызы Шигаев Сумка, Улагли аймакта „Кызыл Мечин“ колхозтын жылкычызы Тадышев Николай; Кан-Оозы аймакта 18-чи партсъездтин адыла адалган колхозтын старший чабаны Клешев Маныкы 1946—47 жылдарда 470 кураган корып алган. Улаганнын ветврач Ти-

тов Иван; Шебалин аймакта „Большевик“ колхозтын председатели Моголчин, Ойрот Тура аймакта Сталинниң адыла адалган колхозтын председатели Манеев ле өзкөлөри де эрчимдү иштегилеп жат.

Олор жуунын кийининдеги Сталинский беш жылдыктын планында тургускай керектерди канайда бүүдүрерине бастыра колхозчуларды кычырып үредии турылар.

* *

Алтайдын туулу жерлеринде аш иштеерге жарабас, Ойротни да аш качанда бүтпеген, анчадала буудай аш бүтпес те, алтай албаты жагысла мал азырап жадар учурлу, ашты, маала ажин ла фрукталарды орооннын өскө райондорынаг садып алып экелер учурлу деген „теория“ Ойротнида элбеде таркадылган болгон. Бу каршулу „теорияны“ областтыг колкүчиле жаткандары практический керектериле туура чачып салды. Олор социалистический жер ижин эрчимдү колго алып, жаан једимдерге јединдилер.

Советский жаг жылдары туркунына аш салары беш каптап көптөгөн, буудай ашты салары чик јок көптөгөн.

Эмди абыл ла андазын салданыг ордина областтыг колхозторынын јаландарында тракторлор, комбайндар ла јуртхозяйственный өскө дө машиналар иштегилеп жат, онызы аштын тужумни көдүрерге јаан арга берди. Ойротия аштын продукталарын садыл экелип турар область болгонунан эмди аш продукталарды бойы иштеп алып турар область боло берди.

Эмди кезик ченемелдү участоктордо алдынаг энтузиасттар, көп јер иштеген звенелор, бригадалар ла буткүл колхозтор буудайды, суланы ла арбаны кажыла гектардан јүс пудтан ажыра алып турылар. Бийик тужумдү аш алып турган озочыл колхозтор Ондой аймакта „Искра“ колхоз, Көксуу-Оозы аймакта „Кызыл-Ойрот“, Сухов адыла адалган колхоз, Ойрот-Тура аймакта Киров адыла адалган колхоз, Турачак аймакта „Новая деревня“ ла онон до өскө колхозтор бар болуп жат.

Кан-Оозы аймакта „Ленинский путь“ колхозто Клавдия Ивановна Сницерованын звенозы 1946 жылда бойынын јеринен бир гектардан 140 пудтан аш алган. Бу ок аймакта ченемелдү участкада гектардан 300 пудтан аш алган учуралдар бар. Озогы тужында алтай улус јердин согонозынаг ла калмадан башка кандыйда маала ажин билбес деп абыстар бичигендер, эмди дезе картошканы, капустаны, огурчынды, помидорды, морковьты бойлары иштеп јип жадылар. Сыранай

бийик туулу Кош-Аагш ла Улаган аймактар 1946 жылда 56 гектар маала ажын салгандар.

Социалистический јер ижи Јаранып, өзүп турганыла кожо, агротехнический ле механизаторский кадрлар өзүп, тынып туры, онойдо ок бийик тўжүмдү аш алар мастерлер практикада өзүп тынып јат. Эмди колхозтордын ла совхозтордын социалистический кыраларында 26 агрономдор, ондор тоолу агротехниктер, 26 механиктер, тракторный бригадаларда 59 бригадирлер, 284 трактористтер, 57 комбайнёрлор, јалаг ижиниң бригадасынын 299 бригадирлери иштегилеп јат.

Олор ончозы беш жылдыг планын бүдүрери учун тартыжып, ЦК ВКП(б)-нин февральский пленумын „Јуу кийиндеги бидө јурт хозийствоны көдүрер иштер керегинде“ тургускан исторический јобин тузаланып турылар. Ойрот-Тура аймакта тракторист Алексей Васильевич Порошинди эрчимдү ижи учун Трудовой Красный Знамя орденле наградить эткен, Кан-Оозы аймакта „7-чи съезд Советов“ колхозтын колхозчызы Думбаева Нина ла Турачак аймакта „Новая деревня“ колхозтын председатели Даниловты «За трудовое отличие» — медальдарла наградить эткен. Бийик тўжүмниң мастерлери — Анисим Петрович Черников, Тимофей Иванович Гагарин, Клавдия Ивановна Сницерова ла өскөзи де облыстага элбеде јарлалды.

Улу Октябрьский социалистический революциянын кийининде, Сталинский беш жылдыктардын ойинде, Ойротняда јурт хозийствоның јангы бөлүгин — јилек өскүрерни (плодово-ягодный садоводствону) тюзөгөн. Эмди ол жыл сайын көп кирелте берип турган колхозтордын экономиказында јаан бөлүги болуп туры. 269 гектар јерге садтар отургыскап, ол тоодоң Кан-Оозы аймакта 5 гектар, Ондойдо — 2 гектар, Эликманарда — 31 гектар, Шебалинде — 4 гектар, Көксуу-Оозында — 5 гектар, Чой аймакта 9 гектар, Ойрот-Тура аймакта — 60 гектар јерде садтар отургызылган.

Көксуу-Оозы аймакта „Память Чкалова“ колхозто ченемелчи колхозчы ийк. Фролов он жыл мынан озо колхозто сад отургыскап, 1946 жылда бу садтан јилек алып саддиң, колхоз 30 муң салковойго кирелте алган.

Эликманар аймакта колхозчы-ченемелчи И. И. Воронков Киров адыла адалган колхозто садты 12 гектарга јетире отургызып өскүргөн. 1945 жылда бу колхоз фрукталары 35 муң салковойго саткан, колхозчыларга трудкүндерге дезе 14 центнерге јетире үлөп берген.

Ойрот-Тура аймагында Сталин адыла адалган колхозто садоводствоның инициаторы колхозчы П. И. Киреев болуп

туры. 1945 жылда колхоз бойының садынаг 47 центнер фрукталар жуу алган, 1946 жылда—58 центнер, олардон 20 центнерди колхозчыларга трудкундерине улеп берген, артканын десе садып салган. Ондай темдектер көп бар, онын ончозын алып көргөндө, Ойротня удабас текши садла чечектеери билдирилет.

Мал азыраар, кыра иштеер, адару тудар, сад өскүрер ле журт хозяйственный артельдердин промысловый хозяйстволоры жылдаг жылга өзүп, кирелтези көптөп, колхозчылардын трудкундери бааланып жат. Отечественный жуу болор алдында, жуу болуп турган да тужында Кош-Агаш аймакта „Мухор Тархата“ колхоз ло Кан-Оозы аймакта Каганович адыла адалган колхоз 1943 жылда кажыларыла бир миллион салковойдог кирелте алгандар.

* * *

Ойроттыг промышленнозы, онын жорыктаар жолдоры ла связь Улу Октябрьский социалистический революциянын кийининде өскөн. Бу жанынаг неле эдилген немелер эмди иштеп жат, олардыг ончозын алтай албаты бойынын колдорыла калганчы он—он беш жылдардыг туркунына жазап алган. Областыга төрт жүске жуук тоолу государственный ла кооперативный предприятелер иштегилеп жат. Олардын ортозында 54 предприятелер союзный ла республиканский учурлу, 23 предприятелер областной учурлу, 58 предприятелер промысловый ла инвалидтердинг кооперациязына кожылып жат. Ойротто 99 сыр эдетен база саржу эдетен заводтор бар, 108 механический ле суула иштейген теермендер бар, Чемалдын ГЭС, райондор турган журттарда, предприятелерде ле совхозтор ло МТС-тердин ремонт эдер мастерскойларында 19 электростанциялар, агаши промхозторы ла өскөлдөри де бар. Жапысла областной центрде Ойрот-Тура городто эттин ле калаштын комбинаттары, кийис өдүк базатан база кийимдер көктөйгөн фабрикалар, типография, гортоп, горпромкомбинат, сыра кайчадар, саржу эдер база кирпич эдер заводтор, 13 промартельдер ле 18 өскө оок предприятелер бар.

Ойротня ороонго алтайдагы мөнгүн суузын, вольфрамды, молибденди ле алтынды бериң турар болды. Ойроттын мраморы Москвадагы метрополитеннин жер атындагы өргөөлөрин кееркедип жат, база оны Советтердин өргөөзинин жазалына тузаланар эткен. Кажыла жылдар сайын алтайдын өзөгинде бар жбөжбө тамла кичеемедү бедирелип, тамла көптөн табылып жат.

Революциядан озо алтай албаты жорыктаарынын жүккө уч аргазын билген: жойу базарын, таг аттуу ла кажы бир кезик жерде таратайкала жүрерин. Лаландардагы жолдорло бүдүн жарым—эки центнер кош коштогон абыралу ат жүк арайдан бодотон кырлардын кызат жолдорыла жанысла кошту аттар бодотон.

Эмди Ойротияны түндүктөгү түштүк күнчыгыш жаар, жакшы жазалду Чуйдың тракт жолы кезип жат, бу жол областьтын төс учурлуу жолы болуп жат. Трактла автомашиналар кошты ла жорыкчы улусты керектү жерине жетирип жат.

Чуйдың трактынан башка 3 500 километрге жуук жол жазалган база 9 муң погонный метрге жуук күрлер тудылган. Эмди автомашинага отуруп алып, жанысла райондордын турган жерлерине жетире барардан болгой, совхозторго, МТС-ке база бийик кырларда жаткан колхозторго барып келер арга бар.

Областын ичинде жүзүн-жүзүр тил алыжары жылдар сайын тамла көптөн браат. Азында иштеген почтанын 2 бөлүктөрүнүн ордына почтанын 77 бөлүктөрү иштегилеп жат. Почта жүрер жолдор 3 муң километрден, телеграфтын эмигинин узуну 2 727 километрден, телефоннын эмигинин узуну 1680 километрден ажып жат. Бастыра аймакчый центрлер телеграфла советский ороонун бастыра талаларыла колбулу, телефонло десе областьтын ла крайдын центрлериле колбулу болуп жат. 837 абоненттү жербойынын 20 телефонный станциялар ла база городтор ортодо тил алыжарынын 6 станциялары иштеп турт. Ончо МТС-тер, совхозтордын көбизи база көп журтсоветтер ле колхозтор аймакчый центрле, отордын кезиктери десе областной центрле—Ойрот-Тура ла колбулу болуп жат.

Алтай албаты газеттер, журналдар алдыргылап, почта ла телеграфла тузаланып жат. 1946 жылда Ойроттын ичинде почтанын аткарган аткаруларынын тоозы 1 766 300, ол тоодо жүзүн-жүзүр чыгып турган бичиктерди аткарганы 618 300 база 275 муңнан ажыра тоолу телеграммалар аткарылган.

Радио ажыра тил алыжары жаныдан ачылган база кажыла жыл сайын элбеп жат. Эмди айткан куучынды таркадатан областной станция, радиоло айткан эрмекти тудуп алып турар эдиң таркадатан 17 радиобөлүктөр иштегилеп жат, 4 000 радиоточкалар, 185 радиокуучынды кейден көндүрө тудуп алатан тургузулар иштегилеп жат. Алтай албаты Советский Союзта ла онын ары да жанында не болгонун Москвала түней бир бийик билип алып жат. Ол бойынын сүүген башчызы—нөкөр Сталиннин учурлуу куучындарын, докладтарын ла кычыруларын жаныс катап уккан эмес.

Азыйда байдыг ла өбөгөннinin базынчыгына бастырып, кижиге бодолбой турган үй кижиге Советский жаңла ургулджиге жайымдалган. Эмди алтай үй улустар, бизниг социалистический Торолдин бастыра үй улустарыла туней, Советский Союзтын эр улустарыла туней праволу граждандары болуп калгандар. Олор эр улустарла туней жаан ийде-күчтү болуп, орооннinin хозяйстввеный, политический ле общественный жүрүминде эрчимдү турушкылап жат.

Эки алтай үй кижиге — Елена Улаева ла Софья Шабуркова СССР-дин Верховный Советинин депутаттары болуп жат, жүстер тоолу үй улустар колкучиле жаткандардын краевой, областной, городской, аймакыйы ла журт жерлердеги Советтердин депутаттарына тудылгандар. Мария Федоровна Саруева партиянын областной комитединин пропаганда ла агитация бөлүгинин заведующийнин заместители болуп иштеер ишке жетира өскөн, ордендү Ябыкова Мария жаан колхозты башкарып жат.

* *

Жирме жыл ойто кайра, Кремльдин Öргөзинде Кызыл Черуниг академиктеринин выпускында нөкөр Сталин айткан:

„Телекейдин үстинде бар ончо эн баалу капиталдан эн баалу база эн учурлу капитал — улус болуп жаг деп учу-учында, билип алар керек...“

Советский жаг башталган күннен ала кижини телекей үстинде неденде артык баалайтан, улустыг су-кадык болорын корулаары большевиктердин партиязынын ла ишмекчилер ле крестьяндардын башкарузынын политиказынын төзөлгөзи болуп салынган болгон.

Лениннин — Сталиннин партиязы ла Советский башкаруу, каан жаны тужында карануйда артып калган албатынын жадын-жүрүмин төзинен ала кубултарын, азыйда орооннын жака-жерлеринде бойына бек уйаны жазап алган уур профессиональный ооруларды жок эдерин сүрекей кичееген де база эмди де кичееп жат.

Эмди Ойротияда 553 орынду 24 больницалар, поликлиника, врачтардын 23 амбулаториялары, 5 диспансерлер, 36 фельдшерский пункттар 28 фельдшерско-акушерский, 7 аңылу пункттар, тиш эмдеер 4 кабинеттер, тиш жазаар мастерской, рентгеновский кабинет, малярийный станция, санитарно-бактериологический лаборатория, балдардын санаториязы ла бастыра союзный учурлу „Чемал“ курорт, кажыла районный центрде ле предприятиелерде, совхозтордо ло МТС-те база көп колхозтордо аптека иштеп жат.

Ойротиянын колкучиле жаткандарынын су-кадык болорын корулар иште 59 врачтар ла 429 орто үредүлү меди-

цинский ишчилер иштегилеп јат, олардын тоозында алтай да улус бар.

Албатынын су-кадык болорын кичеер керекке јаап ишти Ойротияда иштеп турган медицинский иштиг ветерандары—Калмыков Дмитрий Ильич, Шпилькин Илья Александрович, Зинаида Тихоновна Алексеева, врачтар—Сазыкина Тамара Степановна, Полина Павловна Тарасова, Валентина Михайловна Любушкина, Евдокия Дмитриевна Бородина өткүргендер. Олор ончолоры бойлорынын јана баспас иштериле, улустарга кичеemelдү ижи ажыра көлкүчиле јаткандар ортодо јаап күндиле тузалангылап јат.

Энелер ле балдар партия ла башкарунын үзүк јок кичеemelини ортозында тургылап јат. Областьта бала табар 8 тура, 11 консультация, балдардын 54 садтары ла яслялары, балдардын поликлиниказы, санаторий ле балдардын көп тоолу площадкакалары иштегилеп јат. Ада-энелери јок балдар ончозы область ичинде иштеп турган балдардын 8 тураларында государствонин колында јаткылап јадылар.

Бастыра бу керектерге государство көп акча божодып јат. Областын бюджетинен албатынын су-кадыгына чыгарып турган чыгымы 25 жылдын туркунына 208 катап өскөн.

Бистин ороондо көп балдарлу энелерге јаап болуш ла күндини государство јетирип јат. Ойротияда 260 үй улустар энини магы ла күндизинин ордендериле награда алгандар, 37 үй улустар бойлорынын төштөринде Эне-Герой деп алтын жылдысты оморкокту кийип јүрилер.

* * *

Советский јан Ойротиянын көлкүчиле јаткандарын карануй ла сондогониная айрыган. Алтай албатынын культурный кебери тазылынап ала кубулган. Национальный кеберлү, социалистический бүдүмдү культура ла искусство чечектелип өзүп јат.

Советский јан келгениле коштой алтай албаты бойынын бичигин алып, национальный кеберлү, социалистический бүдүмдү культуразын ла искусствозын төзөбөрүн баштагандар.

Албаты уредүзи јаап өзүмдү боло берген. Алдында јайзагандар ла байлардын балдарын үредерге төзөгөн миссионерлердин тоолу школдорынын ордына, эмди областьта 312 школ иштеп јат, олардо 22 839 балдар үренгилеп јат. Алтай, казах тиле база кожылта тиле үредип турган школдордын тоозы область ичинде 100 ажыра. Бойынын төрөлтиликке үренип турган алтай балдардын тоозы 7 500 кижиле.

Ада-энелери узак кырларда јаткан уренчиктер уренер эдип, школдордо 30 ажыра интернаттар төзөгөн, ондо государственный болулып турган болушы ажыра 1600 балдар уренгилеп јат.

Ойротия бойынын 25 жылдыгына јетире бастыразына јуук бичикчи болуп калган.

Текши уредуниг школдорыла кожо областъта ағылу уредулу заведениелер иштеп туры: педагогический училище, рабфак, зооветтехникум, фельдшерско-акушерский ле торгово-кооперативный школ база кыска ойдин курстары иштейт. Школдор ло курстар жыл тоозына Ойротияга канчала јус мун специалисттер берип јат.

Алтайдын јашоёсүримдери бистниг орооннын бийик уредулу школдорында ла аспирантуразында уренгилеп јат.

Албаты урендузинин ижинде 1300-тен ажыра уредучилер иштегилеп јат, отордон 300-тен ажыразы алтайлар. Школдордын ишчилеринин оргозында уредуниг јакшы деген устары бар.

Бойларынын ат-нерелу иштери учун Ленинниг ордени ле Ойрот-Тура городтын 12-чи школынын уредучизи Истигешева Екатерина Ивановна, Трудовой Красный Знамя орден ле областътыг педагогический кабинетинин директоры, СССР-дин Верховный Советинин депутаты Шабуркова Софья Николаевна награда алгандар, школдын директоры болуп иштеп турган Киршина Клавдия Григорьевна ла уредучи Веденина Таисия Владимировна медальдарла награда алгандар. Школдордын олордон до көп ишчилери башкарунын наградаларын алгандар.

Революциядаг озо тушта алтай улус театр, клуб, кино ло библиотека дегенин билбей тургандар. Каан башкару албатынын акказына церквелер, монастырьлар ла кабактар тудуп турган. Революциядаг озо Ойротияда церквелер, часовнялар ла кабактар кажыла јаан јурт јерлерде бар болгон, оной башка эки монастырь бар болгон—Улалунин ла Чолушманын.

Советский башкару ла большевистский партия колкучиле јаткандардын культуруниг өзүман ле токунаалу амыраар амырын төзбөргө пениде кыскабай јат. Культуранын өргөйлөри ле туралары театрлар, клубтар, изба-читальнялар тудылгандар, библиотекалар ла өскө до культурно-просветительный учреждениелер јазалган.

Энди Ойротский областъта культуранын 10 туралары, 30 јуртклубтар, 99 изба-читальнялар, краеведческий музей, драматический театр, 35 кинотургузулар, алтай ла орус тилинде чыккан 97 300 экземпляр политический, экономический,

научный ла художественный литература фондту 16 библиотекка иштеп туры; пионерлердин клубы, балдардын технический станциязы ла база да көп учреждениелер бар.

Алтай албатынын бир жаан жеңүзи, 1936 жылда төзөлгөн кичине студиядан өзүп чыккан төрөл тилле иштеп турган драматический театрды өскүрип алганы болуп жат. Областын театры бойыннн башталганынын бери өткөн он жылдын туркунына сүрекей жаан воспитательный иш өткүргөн. Ол 600 ажыра спектакльдар тургускан, ол ошолларды 270 000 ажыра тоолу улустар көргөндөр. Театр бойыннн ойындарын көргүзөргө областын эн узактагы жерлерине баргылап, колкучиле жаткандарга орус ла өскө оросдордын классиктеринин, онойдо ок эмди советский драматурглардын ойындарын көргүзип турган.

Театрдын жедин алган жаан жеңүзи ол алтай албатыдан чыккан бир кезек талантливый артисттерди өскүрип алганында болуп жат, олардын тоозында: Алтарыкова, Быйхыев, Уксегешева, Тыдыкова ла өскөлөри де бар. Театр национальный драматургиянын төзөөр жөмөлтө болгон. Алтайдын драматурги, поэт база писатель Павел Кучияктын бичиген „Чейнеш“ ойыннн Ойрот-Тура ла бастыра областын албатызы канча-канча катап көргөн. „Чейнешти“ — алтай ла орус улустар ортозында жаан жылбиркеп көрөрип тузаланып жат.

1945 жылда Москвада национальный театрлардын ижин көрөр тушта Ойроттын национальный театры баштапкы жерлердин бирүзин алган.

Ойроттыда областной национальный издательство иштеп жат. Жетире эмес тооло, ол муи печатный листтен ажыра кем-жүлү жүзүн-жүөр бичиктер чыгарган, ол бичиктердин тиражи 650 муи экземплярдан артык. Ол политический ла научный бичиктерди, баштапкы ла толо эмес орто үредүлү школдордо үренерге керектү бичиктерди чыгарып жат.

Бичик деп немени билбеген алтай албаты эмди бойыннн тилиде Лениннин ла Сталиннин бичиктерин, марксизм-ленинизмдин үредүлү энциклопедиязы—ВКП(б) историязынын кыска курсун кычыргылап жат. Пушкиннин, Горькийдин, Чеховтын, Крыловтын, Н. Островскийдин, Шолоховтын ла Маяковскийдин бичигендерин алтай тилине көчүрилген.

Алтай албатынын бойыннн бичиги башталганы ла кожо бойыннн поэттери ла писательдери табылгандар. Жаан поэт, драматург ла бичийчи, база онойдо ок алтай албатынын кожондор, куучун, чөрчөк айдар творчествозын токунаа жок жууган жууйчы Павел Васильевич Кучияк болуп жат (ол 1897 жылда чыккан, 1943 жылда өлүп калган). Ол бойыннн жүрү-

минин кыска бий туркунына көп тоолу талантливый ла бийик-художественный произведениелер бичиген.

П. В. Кучияктын бичигенинен алтай тилинде 11 книгалар кепке базылып чыккан, орус тилинде—5, олардын тоозында бу мындын жуунгы-бичиктер бар: „Төрөл жалаңдарда“, „Ойротиянын кожондоры“, „Алтай чөрчөктөр“, „Правда“ кепке базып чыгарган „СССР албатызынын творчествозынын“ жуунтызы П. Кучияктын „Алтын таңдак жарыды“—деп тууяла ачылыи жат. П. В. Кучияк керегинде алтай албаты мынайда айдат:

„Мылтыгын алза—анчы, топшуурын алза—кайчы,
жузине грим салза—актёр, перо алза—поэт“.

Алтай албатынын экинчи, таланты жанынан база учурлузы жаан болуп, бойы өскөн кайчызы, советский башкарула „Знак почет“ орденле наградалаткан Николай Улагашевич Улагашев болуп жат. Бек санаалу болгон Н. Улагашев бойынын көп жылдарга жүрген жүрүмунин туркунына албатынын көп тоолу чындык куучындарын, легендаларын, чөрчөктөрүн ле кожондорун бойына шиндирип алып, бастыра мыны бистин күндерге жетирген.

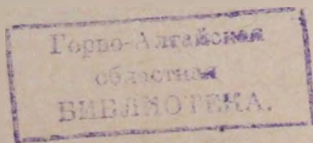
Н. Улагашев советский жан тужында бирме жылдан ажыра жаткан, онын жажы карый да берген болзо, ле алтайлардын озогы жүрүми керегинде, бойынын албатызынын жайымы учун тартыжу керегинде, социализминин жазалы керегинде кожондогон. Ол большевистский партия ла албатынын улу башчызы нөкөр Сталин керегинде суумжилу кожондогон.

Н. Улагашев көп тоолу чөрчөктөрдү, кожондорды, легендаларды ла чындык куучындарды айдып бергени бичилип база бичик болуп чыккан. Удабас онын чөрчөктөрүнүн 13 печатный лист кемжүлү жуунтызы орус тилиле чыгар.

Поэт база драматург Чот Енчинов жакшы бичип жат. „Темир-Санаа“, „Ай-Тана“—онын произведениелери болуп жат, онын лирический стихтери „Айрылышкан“, „Май“, „Жаны Алтай“ ла өскөлөри де солун жакшы стихгер болгылап жат. Советский Союзтын гимнин алтай тилине көчүргөн мак онын болуп жат.

Жинт алтай литературага жаны-жангы улустар кожылгылап жат. Жаныдан бичип турган Ч. Чунижеков балдардын чөрчөктөрүнүн ле куучындарынын эки жуунтызын берген. Чөрчөктөрдиг книжказын Ябыков бичиген. Бойларынын ийделерин жаны баштал турган литераторлор Каланаков, Кочеев ле өскөлөри де стихтер ле прозалар бичип ченегилеп көргүлөп турылар

Алтай ла орус тилинде бичиген база орус тилинег алтай

тилине көчүрүп жазаган художественный литература өзүп турганына коштой алтай тил үзүгү жогынап жаранып жат. Школдорго керектү учебниктерди бичиирине жакшы белетеп алган авторлордун ла орус тилинен алтай тилине көчүрөтөн көчүрөөчилердин жаан тоолу улустары бар болуп жат.

Эмди тургуза Ойротияда областной эки база алты аймакный газеттер чыгып жат. Олордон бир областной ло үч аймакный газет алтай тилге чыгып жат. Онон башка алтай улус бойынын төрөл тилинде областной ло жербойынын аймакный радиоберилтелерди угуп жат.

Лирме беш жылдын туркунына алтай албатынын политический, экономический ле культурный жады-жүрүминде жаан солынталар болды. Оныг ончозына Ойротиянын колкучиле жаткандары большевистский партияга, албатынын улу башчызына икбөр Сталинге баштадып, улу орус албатынын ла база социалистический государствонын болужы ажыра жедини алган Ойротиянын колкучиле жаткандарына государствонын болужы канча кирези жаан болуп турганы жагысла албатынын бичикке үрөнөр керектин бюджетининг өзүминен жарг көрүнөт, бу керекке 1922 жылда чыгарган ла туткан акча 177 муң салковой, 1916 жылда дене — 20 миллион 130 муң салковой, ол эмезе 119 катан кол болуп жат.

Бистинг социалистический Төрөлибистинг колкучиле жаткандары, Сталинский үчинчи бешжылдыктын планын бүдүрүп, социалистический обществонынг строительствоында социализмнен табынча коммунизмге көчөрүн бүдүрөр жолго киргендер. Ырысту, аргалу ла сүүмжилу жадыннын жалбыжы тамла жаан күйүп турган болуп жат.

Ле 3-чи бешжылдыктын планын буткул бүдүрүп аларына келишпеди. Телекейдин агрессиязы бастыра телекейдинг алтынчы үлүзининг бир үлүзінде коммунизм төзөлөринен коркун, бойынын чыдык калжу ийдин — германский фашизмди кыңырдан божоткон. Леткиличе жеппени алган фашистский кижжи сатүрөөчү, тоноочу шлемирлер Советский государство бистинг орооныбыстыг орус ла өскөдө национальность албатынын культуразын жок эдерге, бистинг жерлерибисти блаан аларга, ишмекчилерди, крестьяндарды ла интеллигенцияны немецкий помещиктердин, фабрикантардын, заводчиктердин ле банкирлердин куллары эдин аларга амадан, бистинг социалистический Төрөлибиске казырланып табару аткен. Советский ороонунинг үстінде сүрекей жаан коркуду түрүп келген.

Бу коркушту ла катуу час өйдө албатынын улу башчызы — икбөр Сталиннин лапту ла ижемчилу айткан үни ороонунинг бастыразына база жертелекейдинг басгыразына жагы-

лана берди. Ол, бистин орооныбыстыг албатызын бойынын амыр-эңчүле иштеген ижин военный бүүдүмдү ишке анылап өскөртти, бойынын инде-күчтерин бөштүгө кату согышта берерине там тыгыда бириктирип алзын деп кычырган, казыр бөштүни бүткүл оодо согуп, жок эдип саларынын чокум элбек программазын берген.

Ада-Төрөл учун жуунын жылдарында мунг тоолу уулдар ла кыстар Советский Черүний рядына баргылагандар. Олор колдорында мылтыкту бойларынын албатыларыла кожо Советский орооннын магын, камааны жок зайым социалистический Төрөлин ле Сталинский бөшжылдыктыг туркунына жедини алган сүүмжилу жүрүмин корыгандар.

Жуучыл алтайлар, Ада-Төрөлдиг учун жуунын фронтторында бөштүлердин күчтерин билгир героический оодо согуп тургандар.

Алтай албатынын фронттордо болгон уулдарынын ла кыстарынын чыдамкайлу, жалтнбас ийделу отвагазы керегинде кожондор чүмделип, кожондолып турган. Шакла анайып, жалтнбас, жүрексү разведчик Чагандай Карманов керегинде бу мынайда кожондолып турган:

Бистин жуучыл кожоныс
Крайдан крайга учун жүрзин.
Чагандай деп геройыс
Текиш Алтайга жарданзын.
Жендиртнес онын ийдезин,
Өштүлерле тартышканын
Бистин сууген Төрөлибистин
Бастыра албатызы билзин.

Немецкий олжочыларла, японский империалисттерле тартышкан тартыжуда героический керектер учун, жуучыл доблесть ле отвага учун 16 жуучыл офицерлерди ле рядовойлорды Советский Союзтын Героны эдип адаган. 9 киж Ленинниг ордениле, 23 киж жуучыл Кызыл Маанынын ордениле, 790 киж орден Славала, 350 киж „Отечественный жуунын“ ордениле, 705 киж „Красный Звезда“ ордениле, 4678 киж „За отвагу“ ла „За боевые заслуги“ медальдарла награда алгандар. Ойротиянын 10 мунг колкучиле жаткандары Советский Союзтын жаап-жаан городторын ла Европейский государстволордын столицаларын немецко-фашистский олжочылардан жайымдаган учун медальдар тагынгандар.

Ойротиянын колкучиле жаткандары тылда предприятие-лерде, совхозтордыг ла колхозтордын жаландарында база да эрчимдү иштегендер. Олор жаньсла казыр бөштүни түрген

оодо согорина амаадап, Төрөлине ле фронтко неле неме бергедий аргазынын ончозын берип тургандар. Жуунунг жылдарында Ойротия государственого 300 мунг пуд эт, 160 мунг пуд саржу, 140 мунг пуд сыр, 80 мунг пуд тук. бир канча миллион пуд аш ла өскө дө журтхозяйственный продуктарды ла Советский Черуниин жуучылдары ла офицерлерине ондор мунг жылу кийимдерди ле пималарды, база бойлорынын чеберлеп алгандарынаг 20 миллионнон ажыра акчала болуш бергендер.

Советский албатынын фронтто ло тылда эрчимдү турушканы тегин өткөн эмес. Казыр база коркушту ла ийделү өштүле тартышкан жууда бис большевистский партияга ла ойгор башчыбыска Сталинге баштадып, исторический жаан учурлу жеңуни алганыбыс. Советский албаты өштүниинг көп тоолу черүзин жагысла оодо согул тоскырган эмес, же онойдо ок жууда онойг тын күчтү болуп, онойг тын биригип, телекейде жаан авторитетле тузаланарына жединген.

Жууда турушкан государственолордынг тоозынан, тартыждагы турушкан черүлердинг тоозынаг ол техникадаг, кан төгүлгенинен көргөндө телекейдеги бу экинчи жуудый — жуу качанда историяда болбогон. Ол, көп государственонунг колкучиле жаткандарына, анчадала бистинг орооннын колкучиле жаткандарына, немецко-фашистский олжочылар көп коромжы эдип, Советский Союзтынг жүст р тоолу городторын ла жүс мундар тоолу журттарды ла деревнелерди, фабриктерди, заводторды, совхозторды, МТС-терди ле колхозторды тоноп салгандар. Миллион тоолу малды өлтүреле, айлап апаргандар.

Бистинг орооннын колкучиле жаткандары, жуу божогон кийининде бир жылга жуук өткөн өйдинг кийининде, 1946 жылда 9 февральда Москва городтынг Сталинский избирательный округинда социалистический государственонунг рулевой улу башчызынын исторический куучынын уккан да, кычыргандар да.

Бистинг областтынг колкучиле жаткандары бойлорынын алдында Сталинский жаан бешжылдыктын туркунына общественный колхозный малдын тын тоозын 160 мунга элбедер, жылкы малды 45 мунга, уй малды 80 мунга ла койды 525 мунга жетирер задачаны тургускандар. Кыралап турган жерди 1945 жылдагызына көрө, бешжылдыктын туркунына 100 проценттен ажыра элбедер. Мажакту аштынг тужумин гектар сайын 12 центнердег аларына жединеле, бастыра алар аштынг тоозын 2800 000 пудка жетирер. Бешжылдыктын планында тракторный ла комбайновый парктарды 100 проценттен ажыра элбедерин көрүи жат. Шебалин аймакта жаан МТС төзөлөр. Колхозтордынг отургыскан садтарынын жери 150 гектарга жедер. 35 колхозный гидроэлектростанциялар будер. 23-

жрупорушкалу теермендер, 10 саржузаводтор ло өскөлөри де бүдер.

Бешжылдыктын туркунына бистин государственний промышленностьтын предриятиелери чыгарып турган продукцияларын 1940 жылдагызына көрө 400 процентке, кооперативный промышленностьтын предриятиелери 66,5 процентке жетире элбедер.

Бешжылдыктын учында кооперативный промышленность жүзүн-жүзүр товарларды ороонго 16 миллион салковойдон ажыра берер. Жербойынныг ла государственний промышленностьтор элбеде тузаланар товарды 10 катап көпгөлдөр, кооперативный промышленностьты 1940 жылдагызына көрө 78,9 процентке элбедер.

Курайда ла Кош-Агашта таш көмүр казар эки шахта тургузар. Бешжылдыктын туркунына агаш жарар завод жазалар, 200 тонн түк иштеп чыгарар жагы фабрика бүдер, мебель де кийис. Иима базар фабрикаларды оног артык механизировать эдер. Инвалидтердинг кооперативный промышленнозынын предриятиелери көрүмжилу элбедилер. Жылдын туркунына 8 700 тонн сүтти иштеп сыр эдер 13 завод тургузылар.

Жол, транспорт ло связьтардын строителствозында көп иштер темдектелип жат. Чуйский трэкта, Ойрот-Тура ла Чойдын ортозындагы, Чибит ле Улаганныг ортозында, Шебалин ле Кан-Оозы ортозындагы жолдорды жетире бүдүрери, тузаланып турган жолдордон 102 километр жолго капитальный ремонт өткүрери, автотранспорт ло кош тартарын элбедер. Аймактардын ла областной центрдинг ортозында автобус жүрери тургузылып жат. Бу керекке автотранспортный конторанын машинный парк 14 автобуска, 71 кол тартар машинала, 10 прицепе, 13 „Такси“ деп грузовиктерге, 13 легковой машиналарла толгырлар. Оног башка гараж ла авторемонтный мастерской тургузылар.

Связьтыг ижин жарандырагына экинчи телеграфный эмик өткүрери ле телеграфный линияларды капиталыно ремонтировать эдери, басыра журтсоветтерди телефону эдери темдектелген. Радиоузелдинг күчи көдүрилер. 2 телефонный станциялар төзөлөр. Почта тартар автомашиналардын паркы 25 машинага көптөп жат.

Коммунальный хозяйстволор аайынча — Ойрот-Турада, Маймада, Огдойдо, Көксуу-Оозында ла Турачакта гидроэлектростанциялардын строителстволоры темдектелген, городто эки мылча орныктырылар, районный центрлерде 6 жагы мылчанын строителствозы болор. Муус жадар туралардын 3 мун квадратный жерлу жагы строителствозы өткүрилип, туралар тургузылар. Ойрот-Турада жагы прачечныйдын стро-

ительстваны пландалган. Городтын суу өткүштери ле канализацияны жаранын көптөөр. Городтын оромдорун ташла 6 километр жаап, 15 километр трагуар эдиц, 5 күр тургузар.

Албатынын үредүзи, кинофикация ла су кадык керегинде көп строителстволор темдектелген. 2 орто, 2 голо эмес орто ло 7 баштамы школдор, туберкулезный больница, оору улус жадар орындар элбедилери, балдардын тураларында балдардын жери элбедилери ле киноустановкакалардын сатыери көптөөри темдектелген.

Обротиянын колкучиле жаткандары жуу кийининдеги беш жылдыктын баштанки жыланын иштерин будүреринде элбек жегүлерге једингендер. Промышленностьтын чыгарып турган валовой продукциязынын производственный программазын 1946 жылда 103 процентке будүреле, ороонго планын үстине продукцияны 159 муи салковойго берген. Союзный республикага кирип турган предриятиелер планын 100,9 процентке, јербойынын промышленностин предриятиелери 113,2 процентке будүргендер. Анчадала рудным промышленностьтор јаан јенүге јединиц. Турачактын ла Акташтын рудоуправлениелери жылдык пландарын ажыра будүргендер.

Ойротский автономный областьтын 25-чи жылдык юбилейный байрамына јаны производственный көргүзүлдерле уткуурына амадап, 1947 жылдын планын Улу Октябрьский социалистический революциянын XXX чы жылдыгына ажыра будүрип аларына амадап, жуунын кийининдеги беш жылдыктын экинчи жылы башталганынан ала промышленностин предриятиелеринде социалистический мөрөй тамла көдүрнөди.

„Колхозтордо јуртхозяйственный артельдин Уставын бузуп турарын јоголтор иштер керегинде“ Министрлердин Советинин ле ЦК ВКП(б)-нин јөбиле, „Јуунын кийининдеги өйдө јурт хозяйствоны көдүрер иштер керчинде“ ЦК ВКП(б)-нин февральский Пленумынын јөбиле, аштап бирик тежүм алган учун Социалистический Трудтын Геройы деп званиеин берери ле ордендерле, медальдарла наградалар берер керегинде, СССР дин Верховный Советини Указыла көдүррилип чыккан колхозный крестьянство, јурт хозяйствоны көдүрер бастыра сурактарды будүргениле, Советский Ойротиянын 25-чи жылдыгына ла Улу Октябрьдын 30-чы жылдыгына јаны көргүзүлдерле келер учун тартыжып турылдар.

Колхозтордын мал ижинде иштейчилери 1947 жылда общественный малды элбедип, жылкы малды 3 500 тынга, уйларды 4 400 тынга, койлор ло эчкилерди 38 муи тынга элбедер учун, кажыла фуражный уйдан орто тооло 800 литрден

сүт саап алары учун, кажыла койдон 1,8 килограмман тук кыркып алары учун тартыжып турылар.

Колхозтын жалагында иштейчилер, өткөн жылдагызына көрө, бу жыл будун жарым миллион пуд ажыра аш жуунадып алары учун тартыжып турылар. Кыра жерин, анчадала буудай аштын жерин элбедип, аштын тужумин чик жок көдүрени учун бойларына чокумду молжу алынбаган бир де колхоз жок бастыра колхозтордын колхозчылары молжулу болуп жат. Шебалин аймакта, Ворошилов адыла адалган колхозго Черниковтын звенозы 26 гектер жерден 158 пудтан аш аларына молжонгон, Коксуу-Оозы аймакта „Красный партизан“ колхозто нок. Бочкарёвтын звенозы 10 гектар жерден 300 пудтан буудай аларына, нок. Кливининин звенозы 100 гектар жерден 180 пудтан ас эмес тужумду аш аларына молжонгондор.

Областын колхозтору ла совхозтору алган молжулары практикский иште будурип, малды жылдан жакшы чыгарып авала жакшы кыра ижин, өткөн жылдагызына көрө, эрте божодуп, бийик агротехниканын ээжизиле өткүрип, плавнын устине муң гектардан ажыра урендеп алгандар. Областной партийный организация алтай албатынын өзүминин тартыжызында качанда озочыл рядында турган. Ол ЦК ВКП(б)-ге, нокөр Сталинге ле партиянын краевой комитетине баштадып. Ойротиянын колкучиле жаткандарын көл жөнүгө баштап турган. Предприятиялерде, колхозтордо, совхозтордо ло МТС-терде жус тоолу коммунисттер большевикский трудтын кеберин көргүзип, жаан организаторский ле пропагандистский иштерди өткүрип, партия ла башкарунын Ойротиянын алдында тургускан задачаларын жөнүлү будүренине элбек албатыны мобилизовать эдип жат.

Алтай албаты Ленинни—Сталинни партиязына баштадып, улу орус албатынын болушканыла Ойротиянын 25-чи жылдыгын өткүрери учун тартыжуда жаан жөнүлөргө жедингендер. Эмди ле көп будүрер керектер туруп жат.

Лурт хозяйстводо аштын тужумин бийиктедер учун тартыжып, көп аш жуунадып алып, государствого аш берер молжуны ойинде будурип салала, колхозчылардын трудкундерине жеткил аш берери болуп жат.

Мал ижинде малдын өлүмин ле эне малдын субай артарын жоголтоло, жеткил азырал белетеп алып, малдын тын тоозын көйтөдөлө, онын продуктивнозын көдүрип, государствого элбек сүт, эт ле өскө дө продукталарды берери боуп жат.

Промышленность керегинде—жылдык планы ойине жетирбей, Улу Октябрьский социалистический революциянын

30-чы жылдыгына будурип, баштапкы керектү немелерди чыгарып, колхозный деревнеге тузалу болушты жетирерин тыгыдар.

Культура керегинде—алтай албатын эл национальный ке берлу, социалистический будумду культуразын оной бийик кемине жетире кодурип, Ойротиянын колкучиле жаткандарынын культуразын ла искусствозын, жады-журумин произведениелерде коргузин турар керек.

Алтай албатынын алдында жаан да, мактулу да задачалар туруп жат. Алтай албаты Ленинниг маанызынын алдына туруп, Сталинниг баштаганыла улу Советский Союзтын карындаштык албатызынын болужыла бу задачаларды мактулу будурип салар.

Лейтенант Шуклин

1942 жылдын июль айдын 20 күни токуналу башталды. Лейтенант Шуклин эртен тура коштой турган деревненин ары жанындагы агаштар ортозы жаар барды. Оңдо алдындагы күнде онын батареясынын орудияларын ремонтко берип салган болгон. Күн иле сайын өдүп турган тартыжулар орудияларды тын уруп, специалисттердин заключениези аайынча, олар тургузала ремонт эдерин керексип турган.

Тал түшке жуук өйдө ичкери жанындагы крайда адыштын табыжы тынып турды. Тал түштин 12 часта походный мастерскойго полктын командиринин помощниги жортуп келди.

— Ичкерилеш өткүрилип жат. Немецтер танктарлу. Бисте энди тургуза противотанковый орудиялар база жок. Слердин орудияларыгер жууда туружар аргазы бар ба?

Шуклин ийинин бүдүмчи жок тартынып, мастерлер жаар көрдү.

Мастерлер жарабас аайлу эдип, баштарыла жайкадылар.

— Айса болзо, бу мынызы, — деп олордын бирузи, сержант Акиншинин противотанковый пушказы жаар көргүстү. — Ле онын айалгазы кандый дезде, оной адатаны жалтамчыту неме, жарылардан магат жок.

— Менин пушкам ба! — Акиншин ачына берди.

— Ондый болбоско керек. Мен оны, бойымды биллип турган чылап, биллип жадым.

— Баралык, нөкөр лейтенант! — Шуклинге ол айтты.

Бир канча минуттын бажында тракторло колбои салган орудие позиция жаар атанып чыкты. Озолодо мантада берген Шуклин орудиеин тургузып, адыжарына энту жер талдап алды. Оныла коштой взводтын командира лейтенант Мальцев болды.

Быжып калган арыжы жайканып турган элбек жалаң база өштү отурып алган төг жакшы көрүнип турган жаап эмес межеликке орудиеин тургузып алдылар. Убак сакыырга келишпеди. Удаган жокто кырлаанын ары жанында өштүнип

танктары көрүнүп келди. Олор арышты тепсей базын, төбөнүн эңий-дееңий сырапайла Шуклинин позициясы жаар тушкилен жаттылар.

Шуклинге онын артиллерийский училищеде билип алган ۇредбеси шакала бу тушунда керектү болды. Танктарга жети-ре жердин ырагын түрчеле бодоп алып, прицелди тургускан кийининде Шуклин командовать эдин ийди.

— Ат!

Баптаакыла снаряд таамага чокум тийе берди. Оштунин озо келип жаткан танкы олго аздирип тескине берди. Атка минин алып, адышты корректировать эдерге онойдо энтү болгон. Шуклин узуги жок командовать эдин турды.

— Ат! Ат! Ат!

Качан оштунин учинчи танкын адын ийерде, арткандары брудисин турган жерин сезин салала, калашту адып бердилер. Снарядтар торт жуук жарыла адылып турдылар. Позицияны түргөн солыырга келишти.

Качан брудисин тракторло бскб жерге анарын турар тушта, немецтер бу ойинде танктарын базала катап Шуклинин турган жери жаар инин турдылар. Адында озолой келип жаткан танк сырапай жуук болды.

— Романенко! — Шуклин наводчикке кыйгырды — Ол озолой келип жаткан танкты ат!

Пушканын стводы араайын бурылып, танкты каруулга алып турды.

Команда угылып, бир минуттын бажында оттын узун жалбыштары оштунин жаныс жерге тура берген танкын алып ийди.

Тартыжу уур болгон. Ошту адып турганча, позицияны канчала катап солып турарга келижин турды.

Качан алдында ичкери арышту кырада турган танктар күйүп, ышталап турарда, Акиннин жүрексиреп тура доложитъ этти:

— Нёкор лейтенант, снарядтар божоп браат!

Снарядтарды экелерге тракторды башгап жүргөн Осадчий ийиткен. Тартыжу тектобой турды. Оштунин жарылып турган снарядтары улусты стройдон чыгарып турды. Осколокло лейтенант Мальцевти жалмажына шыркалады, наводчик Романенконун база шыркалады. Поворамаса жуучыл Кувюмов келип турды.

Осадчий керектү ойинде једин келди. Снарядтарды божодо аткылап салган болгон. Осадчийди ол ок тарып кабыргазына шыркалап ийерде, ол кучи чыгып, арыштын ортозына жыыла берди.

Качан тартыжунун јаланында оштунин он экинчи танкы кыймык јогынап туруп, ыштала берерде, арткандары ойто

бурылдылар. Же олордун экизи бийик жерге тура тужеле, оной Шуклиннин орудиезин аткылаарын баштадылар. Позицияны база бир катап сольырга келижип, же тракторды баштап алып жүрөөчи десе сагынжы чыгып калган жатты. Канайдар? Шуклин тракторго бойы отурала, орудиени жаңы жерге апарып салды.

Бу бөйдө Шуклинге штабтаг связной жортууп келип, дивизиянын командиринег благодарность айтты.

Артиллеристтер баштап апарып турдылар. Оштунин ол төнгө дө чыгып алган эки танктарын урей адып салган болгон.

Эли тынчтыгы аягадый болгон. Же жуучылар жүзүндеги терди арчып алгалакта, бойлорынын ижинин результаттарын бодоштырып алгалакта, ыраактагы төстөктинг ары жагынаг пехота отургызып алган беш тоолу немецкий грузовиктер чыга конуп келдилер. Уч машинаны чике адышла өрттөп ийерде, арткан экизи төгнунг ары жагына жажына бердилер.

Же уур аналга болуп, баштап апарып чыгып келген тушта, орудие үрелип, атай барды — полуавтоматика үрелип, затвор жабылбай барды.

Же бистинг трактордордун күркүрөп турган табыжы угылып келди. Тылдаг жаңы орудиелер экелелип турган.

Лейтенант Шуклин жеңилдене тынала, Акинди тик кучактай алып айдынды:

— Изү болды, карындаш!

Ол бойынын Төрөлине берингенни көргөзүп, оны калганчы тынышка жетире корыырын чын керекте бүдүрөле, лейтенант Шуклин, оны большевиктердин партиязынын члениниг кандидатына алзын деп, заявление берди.

Амырап алала, Шуклин айылы жаар, баштапкыда катап алды алдынаг тартышканы керектине, письмо бичиди. Письмомозынаг көргөндө, ол бойынын подвигине жаан учур салбай турган. Письмо кыска да кургаксу болуп калды.

„Кече жагысла менин орудием 14 танк да 3 машинаны жок эдил салды.—Илья бичип туру.—Машиналарда жүс кирелү гитлеровецтер болгон. Мен артиллериянын командириниг приказын бүдүрүп салдым, танковый атаканы кайра согуу салдыбыс, баштап кунбадыш жаар таштап салдыбыс“.

Оныг кийининде, оны генерал-майор алдырып, полковой командирлердин көзинче благодарить эдил, качан ого военный корреспонденттер ле писательдер келип, тартыжу керектине сурап угуп турарда, Илья Шуклин ол ло тушта Төрөлине мак болгодый кандый подвиг эткенин билди.

Ичкери жаында Северный Донец болгон. Онын ары жагында түредип салган Украинский жер жатты. Лайрадып салган Донбас ишталып жатты—ондо кезек ойгө немецтер ээлешип турдылар. Украина ла Донбас бойларынын жайымдаачыларын—Советский черүнип жуучылдарын сакып турдылар.

Часть калапту тартыжуга белетенип турган.

Боецтер ле командирлер мылтык-жепселди жазап шыйдырылап турдылар. Август айдын изүзине чалдыгылап, улус суузынын жулукту сливала, жыды жараш яблокаларла кандырып турдылар. Олорды коштой жаткан, бу ла жуукта жайымдап алган, деревнелердин кызычактары ла уулчактары сыйлап, күндүлегилеп турдылар.

Наступление августтын учында башталды. Оштү тын удуражып турды. Немецкий командование фровттын бу учетказына көп тоолу уур танктарийген. Бойынын жеңдиртпезине иженип турган ла албаданчаак фашистский танкистер бистинг позицияларга контратака эдерге ченежип турдылар. Бу орто артиллеристтерге тын туружары келишти.

Шуклининг батареязы оштүлөрдиг танктарынын төс табарына согылта берип, божотпой турды.

Августтын 22-чи күнинде Шуклининг батареязы корып турган участканы үзүп ийерге канчала катап ченештилер, же кажыла тужында чике адыштап коркып, ойто бурылып турдылар. Артиллеристтер сүрөөп кичемелдү иштенип турдылар. Олордын иштерининг результады жарт көрүнип турды: чике итканынан ичкери жаында оштүннүң жети уур танктары ишталып жаттылар. Шуклин тартыжуну командный пункт турган блиндажтан Сашкарып турды.

Мөр болбогына чугулданып калган немецтер бойларынын уур артиллериязынын одын Шуклининг батареязы жаар улап, бир группа бомбардировщиктер ийдилер. Артиллеристтер жана баснай бек турдылар. Оштүннүң калапту оды алдында турган жерлерин түргөн солып, тургузала перестраиватьсы эдип турдылар.

Бир бомба Шуклин турган командный пунктка коштой келип түшти. Блиндажты торт бузуп ийген болгон. Жуучылдар бойынын командири жаар болдылар. Взрывтын ийдезиле оны тыштына чыгара таштап, ол өлүп те жадала база бир кезек ичкери бололо, оштүден база бир кичинек жерди жайымдап аларга турган чылап, колдорын ичкери сунуп алган, жүзүндө төмөн болуп жатты. Командирдинг сол колындагы комсомолдын Төс Комитеди сыйлап берген чазы жүрүп жатты. Чага „Вистинг Тэблибис учуи“ деп бичип салган болгон.

Тартыжунун кийининде старший лейтенант Илья Захарович Шуклиннин сөөгүн, жуучылдын сөөгүн жуур ээжиле. Святогорск станциядагы ыраак эмес пионерский лагерде жууп салдылар. Геройдун сөөгүндө жуучул нөкөрлөри жакшынак памятник тургузып салдылар. Олор сууген командиринин учун өштүнү оног ары кайралы жок өштөөрине сөзүн бердилер.

Геройлордун маагы качанда өлбөс. Албатыдагы чыккан героилордун аттары олорло кожо жүрүп, жуулашкан нөкөрлөрүнүн, кожо үренген, иштеген, тартышкан нөкөрлөрүнүн жүрөктеринде жүрүп, олор бойлорунун жүрүмин кемниг учун берген, ол улустардын ончозунун жүрөктеринен качанда чыкпас.

„Ада-Төрөл учун жуу бисте, бойунун Төрөлинин жайым учун жүрүмин берерине белен болуп турган мундар тоолу геройлор ло героинялар берип жат“,—деп нөкөр Сталин айткан.

Ондый геройлордун бирүзи Төрөл учун өлгөн, Ойротский комсомолдун жакшынак воспитанниги—старший лейтенант Илья Захарович Шуклин болуп жат.

Фашистский олжочыларла өткүрген тартыжуда көргүскен геройство ло мужество учун Шуклин эки Кызыл жылдыс ордендерле, Ада-Төрөл учун жуунун баштапкы степень ордениле, „Сталинградтын корузы учун“ медальла наградаться эдилеп, ССР Союзтын Верховный Советинин Президиумынын Указыла ого Советский Союздун Геройы деп бийик адын үргүлжиге берип салган.

Үренип, иштеп жүрген Шуклинди Ойротиянын колкучиле жаткандары, оны үреткен школ, артиллерийский жууга оны үреткен артиллерийский училище, ол жүрүп, жуулашып, өлгөн воинский часть качанда ундыгылабай, үргүлжиге билеп турар.

Томский артиллерийский училище бойунун жакшынак воспитаннигиле оморкоп жат.

Шуклин кожо тартыжып, өлгөн частька келген жият жуучылдар геройдун өлүми жок подвигиле таныжып жадылар. Частьтын списогына Төрөлинин маагы учун өлгөн старший лейтенант Илья Захарович Шуклиннин ады үргүлжиге бичип салган. Эмди частьтын личный составына проверка эдер туужында бистин жердин кижизинин ады күнүнле сайын торжественно угылып турат:

— Советский Союзтың Геройы, старший лейтенант Шуклин!—подразделениениң командири айдат.

Святогорсктынъ жаында немецкий олјочыларла тартышкан жууда јалганбастардынъ олјумиле олјон!—деп айткан кару угылат...

Герой бойынынъ олјуми јок подвигтериле оморкодунъ, бойынынъ частининъ боецтериле кожо, је кӱскӱ кӱрӱнбей, кожо турган неме ошкош билдирет.

К. РАСТЕГАЕВ.

Жанбек Елеусов

Жас апландыра кырларды чечектерле чоокырлап салды, журтка жаба жаткан жаландар жажара берди. Колхозтын тураларынын көзбөктөрүндө жаскы күннин чаты чедиргенделип турат, улус та эрчимдүү ле күлүмзиреништүү боло берген.

Школдыг ачык көзбөктөрүнөн күзүннечтиг өткөн шынырты ыраак угулат. Эжик кайра ачылды. Хренчиктер талтабыжы жаан ууруле сенекке чыга кондылар. Журттын элбек оромдору сайын таркай бердилер, ончозынын сонында кирнестеде военный кебериле чекчил кийимдүү каткак жинт кижичыкты. Жаскы күн онын төкшөнөг кичинекек алтын жылдысты тапты. Жинт кижичи журтты кууш баэзын браадат, баалдар дезде оны сүүмчилүү көрүштериле үйдөшкилейт.

— Бистиг Жанбек Акетовичибис барып жат!

Жаан жашту колхозчылар туштажат. Олор жинт кижиле күндүлүү эзендешкилеп, ошон оны ээчий узак көрүш турдылар. Ого жаба кандый-бир солун кижичи жаанында турган болзо, кыйалта жогынан айдыжар эди:

— Бистиг герой! Уккан болбойыгар? Андый болбой кайсын, Жанбек Елеусовты канайын билбейтен...

Эпирлер сайын, качан бастыра керектер бүдүп калганда, уйку дезде тыштанарына жылбиркеткелек турганда, айылдаштары бойынын үредүчизиле эрмектежерге сүүйдилер. Жанбектин жаан эмес, же жаркынду жүрүми оок-тобырына жетире олорго жарлу, же олор дезде оной жуучыл эркиндер эткени керегинде, онын алган наградалары керегинде, немецкий генералла Елеусовтын эки катап тушташтары керегинде, дивизиянын командиринде, онын алдында дезде жууда, качан Елеусов генералды олжого алар туштагы тушташтар керегинде катап-катап сурагылап турадылар. Же угачылардын сырапай жылбулузи деп бодош угатандары— Днепр сууны форсировать эдиш кечкени керегинде куучын, — ол тушта жинт жуучылдыг анчадала эрчими жарлу жаркындалган.

Күстин соок салкын сууны буурыл түргектерле көбүктендирип турды. Калтырап, атыланып тургандый, Днепр кумаку жадагай жаратка барынкый коомдорун чыгара чайбыттын турды.

Эспирлер салын, жуугында жаткан кобу агаштын, Днепрдин коомдорунан чыктылып калган ол кумака советский жуучылдар чыгара базын, күски чыкка кизингылап, ол жараттын бийик учарлары жаар узак аяктагылап туратандар. Суунун ол жанында бшту болгон Ийделу суу буудакты женин кечерине кучтерди ле средстволорди жуу аларга керек болгон. Сакулгада жуучылдар Днепрдин жалбагын көстөриле кемжигилеп, олоштой жараттын аягыларын аярулап тургандар.

Ол жуучылдардын ортодо Жанбек Елеусов болгон. Полктын эи артык пулеметчинги, пулеметный взводтын командири Елеусовко ол сегиз жаш жеткен. Днепр сууны кашагай кечеле, фашисттерле жуулажарына, ол энчикпей турган.

Днепрди форсировать эдип кечери керегинде приказ 12 сентябрьда алылган болгон. Тунде кечиш башталган. Лейтенант Жихаревтин стрелковый ротасы ла ого болушка берилген Елеусовтын пулеметный взводы ол жарат жаар жүткүледи. Ле немецтер эрчимду жуучылдарга олүмдү адышты көйлөдип, кечишти узун салдылар. Таг эрденде сүрекей көп немецкий самолёттор учкылап келеле, сол жаратты бомбаларла урылып илгендер. Кечиш бир канча күндерге токтодылган болгон.

Ойго кайра келгендердин ортодо Елеусов база онын взводы да жок болгон. Он бир пулеметчиктер бойынча жинт командирин ээчип, ол буудакты өткилейле, Днепрдин ол жаратын кече бергендер. Олордо 5 станковый пулеметтор, көп патрондор ла бштуле согужарына түгенбес ойгор санаа бар болгон. Олор Днепрди кууй барган жаратка казынча алгандар.

Таг эртен тура, жер жүкле жарып турарда, ол участоктын корузында турган немецкий батальон наступление баштады. Согуш токунабай тунге жеде берди. Экинчи тунди ол жаратта тирүү арткан эки ле пулеметчик—Жанбек ле барнаулец Василий өткүрдилер. Арткан тогузы өлтүрткен болгон. Экинчи күнде Василий де өлди. Жанбек жагыскан арткан. Тунинг карагуыла бектенип, ол Днепрдин жаратын сырапайла каскагына кайралап алала, беш пулеметторды бастыразын бойынча алдына—флангга экиден, алдына бирүзин тургузып алала, учинчи таг адарын сакиды.

Немецтер бойлорын узак сакытпадылар. Таг эртенде, суудан көдүрилип турган туманды баштарыла чийе согоринан коркып турган чылап, жерге жаба жабыс энейип, немецтер жалтанбас жаар жүткүдилер. Жууктада жетирип алала, Елеусов оморды пулемёттнн одыла уткуды. Немецтер кайра-ладылар. Бу сок жагыс Советский солдат, оморго удурлажын тура, неге иженип турганын омор ондогылабай тургандар. Кыркыраак ундериле немецтер кыйгырып турдылар:

— Русь! Олжолот! Сен тирү болорын!

Елеусов кыжууркаганына тукүрин, немецтерге кару берип, айдып турды:

— Мен тегин де тирү. Тирү де болорым. Сен мен кирези тирү болуп ал!

Бойлоры ортодо шуултелерин кыскарта угушкан сонында, Елеусовтын оморды короодо адып турганына удур омор уч-бажы жок албаданып, пулемётчикке жууктап алала, оны олтурип саларына амадаган ченелтелер катап-катап болуп турды. Елеусов немецкнн батальонло база да уч күн үзүгн жок жуулажып турды. Ол уч күнннн туркунына уйуктабаган, ажанбаган, суу да ичпеген.

Качан бежинчи күнннде полк Днепрди кечип аларда, полктын командири Советский Союзтын Геройы Смирнов Жанбекти кучактай алып, окшоорго бойы барып келди. Елеусов арыганынан көдүрилелер аргасы жок болгодой кирелу болды. Ол тижип калган колдорыла пулемёттын тутказын кабыра тутканча жатты. Айландыра 60-нан ажыра оштүлердин олтурткен сөөктөрн жатты.

Ас-мас тыштанып алып, Елеусов ончозыннн алдында болуп, бойынннн зводыла кожо оштүни истеже берди. Лирме күннннн бажында Припять сууны форсировать эдин кечкендер. Полкко—дивизияныннн командири генерал-лейтенант Пуков келеле, Елеусовты ого Совестький Союзтын Геройы деп звание бергениле поздравлять этти.

Кан-Оозы аймакта „Нацмен“ колхозтыннн колхозчызы болгон—Жанбек Елеусов Герой адын бийик ару-чек тудуп, Черниговтын ла Коростеньныннн алдында, Житомирдиннн ле Ровноныннн алдында жууларда, бойыннннн сууген Төрөннннн жайындаары учун жууларда качанда болзо полкто эн артык жуучыл болгон.

К. РАСТЕГАФВ.

Сергей Налимов

Бу кижиниң бастыра жүрүми албатыныҥ дилбүлери ле колболу. Крестьянниңиң уулы Сергей Налимов бала тужынаҥ ала иштеерге алган кандый ла ишти сананып, кичеemelдү бүүдүрерге үренип калган.

Јуудан озо ол төрөл колхозында животновод, оныҥ кийининде дезе „Горный Алтай“ деп јуртхозартельдиң председатели ле болгон. Налимов черүге 1941 жылда августта доброволец болуп барган. Налимов Бийскке барарда, 4ч жыл действительный службада туруп, ак финдерле тартышкан јууда турушкан ченемелдү артиллерист болгон керегинде, артиллерияда наводчик эди темдектелген.

Налимов јууда узак ла јенил эмес јол өтти. Москваны корып, Кашираны, Коломнаны ла Серпуховтың јанында ла Курсктың јанында ла Сталинградтың кўнбадыш јанында Сергей Налимовтың орудиези өштүни чечен ле кайралы јок адып турган. Налимовтың снарядтары јескимчилү өштүни Калитваның ла Ворошиловградтың јанында, Сума ла Черниговтың јанында, Львов ло Глуховтың јанында кырып турды.

8 октябрда 1942 жылда генерал Беловтың аттугвардеецтери немецтердиң Сталинградский группировказын курчаар операцияга туружарга туштук-кўнбадыш фронт јаар муң километрдиң маршың баштады. Сутказына 70—75 километрдеп өдүп, форсированный марш эттилер.

Налимов бойыны пушказын јуулажар јерге бун-бүүдүн јетирди. Уур походко до көрбөй, аттары су-кадык ла семс болдылар.

19 ноябрда 1942 жылда текши наступление эдер керегинде Верховный Главнокомандующийдең приказ алынган. Түнде немецтердиң баштарына мундар тоолу пуд металл урылган болгон. Артиллерийский белетеништиң кийининде,

атту черү баштүни корузын үзүң, оны истеже бердилер. Румынский черүниң үчинчи королевский дивизиязы јолдордо бойынын техниказын, өлгөн лө шыркататкан улузын артырып, түрген тескерилеп турды.

Налимов ичкери барып јаткан кавалеристтердин кийининен пушказыла кожо јук арайдагла једижип барып јатты. Соокко колтыктарында көбүк терлери тонуп калган аттарын чыладып, ол чугулду арбанып турды:

— Је, көрмөстөрди оморды, солдаттар ла база! Королевский дивизия ок болтыр база. Сырагай колов ошкоч, тамандары јерге тийер-тийбес болуп качып јадылар. Једижип болбозин. Тыфу,—деп чугулду түкүрип, өлүп калган румындарды кийазынан көрүп салат.

Оштүни сутказына истежиң, 60 километрге јуук ичкериледилер. Түнге Усть-Медведица деп казачий јаан станцига јетдилер. Мында оштү озо ажындыра белетеп салган кору увел болгон, танктар бар болуп, резервке пехота экелип салган болуп калды.

Тал түште немецтер контрнаступление эдерге турганы јарталды. Тыл артиллерийско-миномётный адыштын кийининде төртүнчөн ажыра танктардын болузыла немецкий ле румынский талдама пехотный частытар контратакага ичкериледилер.

— Токтой түжүң, корууга көчөр!—кавалеристтер командала алдылар.

Налимов бойынын пушказыла токтой түшкен атту черүниң алдынан 400 метр ичкери јанында токтой түжүп, наступать эдин турган оштүни чике наводкала аткылады. Кезик танктар шахматный ээжи айынча келгилең, батареяга 500 метр кире јууктап келеле, калапту адыштарыла Налимовко коштой турган эки пушканы стройдоң чыгарып ийдилер. Онон улам Сергейге карузына турар ой боло берди.

— Тудуныгар, карындаштар!—Налимов боецтерди тындып салды.

Је олары укканы кандыйла болбогой. Јуу болуп турган јалаанда олар жылып клееткен танктардан, немецтердин ичкерилеп турган пехотазынан башка неме көрбөй турдылар. Јуучылдардын көп јаанына оштү бойынын төс күчиле олардын корулап турган јаан эмес участканын үсти орто экелген килиңчектү керек кеберлү билдирип турды. Јуунын јенүлү болотоны јанысла олардоң камаанду болор деп билдирип турды. Чыдап туруп болбозолор, јендирткени ол. Мынызы сүреен јакшы болгон, мындый айналга боецтерге качанда болбогон ийде-күч берип, өлгөнчө туружар сагыш кондуруп турды.

Ичкери јанында Налимовтыг пушказыла өртөй адып ийген бштунин эки танкы турды. Бир танк турганла јеринетатырала, туруп калды.

Ичкерилеп табару эдип турган танктар сүреен јуук болгоньнан улам, снарядтын јарылган табыжы адып ийген табышла јаныс өйдө болуп турды.

База бир снаряд гусеницага чике тийип ийди, танк, чугулданган неме чилеп, кыјыражып, јерден секирип, айланыжа берди.

Налимов чугулынаг тыг каткырынды.

— Ол керек, эмеш тескинип ал!

Сергейдин санаазы кенетийин будүмчилу ле энчу болс берди. Фашисттер өдүп болбозында алаңзү јок ийне.

* * *

Кенетийин табарганыла Поповка ла Ивановка деп деревнелерди алып алдылар.

Деревнелердин оромдорында манзаарып кайра тескерилеген румындар артырып салган оодылган ла торт будун танктар, оруднелер јаттылар.

Налимов конкөрип салган кайырчакка отурып, амырап турды. Кавалеристический темиккениле јайкана базып, јаныла штабтан ойто јанып келген взводтын командири лейтенант Чернов базып келди.

— Керек мындый, Налимов. Ойуп өдөр керек. Аттарды јолдо јаан табыш чыгарбас јобошторынан талдап аларга керек. Таг аткалакта тылына кирип алып, оног сакыбаган јанынан согылта эдер керек. Пушканы кожо алып аларыбыс.

Тун сүрекеј карануй болуп, база Алтай ичиндегидий ок јаан жылдыстар суркуражып турдылар.

Озолодо барып јаткан конниктер чөл јердин терен суузына учурадылар. Разведканыг јетирүзи аайынча сол јанында мосто бар болор керек.

Бу уланып брааткан аайынча эмеш барала, ичкери јанында кандый-да јарты јок табыш угуп алдылар. Јууктада јортуп келдилер. Улустыг ундери јарт угыла берди.

— Налимов!— Чернов сержантты бойы јаар араайын кычырып алды.— Мен эмди бойым озолодо барып, неменин аайына чыгып алайын. Пушканы чике наводкала адарына белетеп алып, сакыгар.

Лейтенант карануйда јүре берди.

Сакыырга куч ле чылазынду болгон. Орудиеге јегип салган аттар чыданыгып болбой, буттарын селип базып турды--

лар. Кенетийин мосто болгон јерде эки катап колмылтыктан аткан табыш угылып, кыйгы-табыш онон тынгый берди.

Сергей тѳнниг келтег јери јаар југурукле барды. Јерле кожо шылырап тѳмѳн жылып тѳжеле, кайкап кѳрди. Карманый фонарикердин отторы суркуражыл тургылары, ололды кѳрѳп тура, ондо не болуп турганын билип алгадый болды: мостонун ѳстинде туура тартып салган обозный абыралар, аттар, чугулданып турган кеберлѳ ездовой улустар. Мостонун ѳстинде ѳштѳнниг јаан обозы буудакталып, интендант-офицерлер карманный фонарьлардыг болужыла керектин зайына чыгып аларга турдылар.

— Канайдатан? — Налимовтын алдында сурак тура берди. Је онын кийинидеги минутада ол сананып алды. Ондо онын командири болгон, ол десе оны аргадап аларга барар учурлу

Сергей сыранай полицейский ошкош болуп, сыранай кѳптѳдѳ жуулган обозниктердин ортозына кирип, бѳксѳлѳ жыга согуп, карабинле аткылап турды.

Мылтыктын табыжы ла шыркаладып ийгендердин „Русь! Русь!“ деп кыйгылары обозтогы булгалышты там тынытты.

Налимовтын ѳсти орто, оны тирѳге тудуп алар деп, тѳрт румынский солдат калып келдилер. Патрондор божогон. Сергей кезек ѳйгѳ табарып турган румындарла бѳксѳлѳжип колго кирбей турды.

— Налимов! Налимов! Мен јаар! — кайда-да сол јанында Черновтын ѳни угылды.

Ўлдѳзин ушта согуп алала, Сергей онын болужыла лейтенант јаар јолын ачып турды.

Удаган јокто улусла кожо тѳгди тѳмѳн келип јаткан ура! деп кыйгы угылды.

Кайдан-да табылып келген орустардан коркып, румындардын куды чыга берген обозниктери мостодон суу јаар калыгылай бердилер.

Тартыжу таг жарып турарда божоды. Эртеп туранын кезерип келгенинде кырынан ажыра военный имущество коштогон абыралар, ѳзилип калган постромколу, кыйазынан кѳрѳп, буттары селий базып турган аттар, ѳштѳнниг ѳлѳп калган солдаттары кѳрунин турды. Лейтенант јаар олјого кирген бир канча солдаттарды ла интендант-офицерди экелдилер. Сержант Сидоренко базып келип, доложить ѳтти:

— Тѳологонибыс 39 повозка, 40 ат, ѳлтѳрткен јѳстеи ажыра сѳлдаттар.

Кѳн чыгышта, тым турган суунын ѳстин кызарта јаркындады, чѳлдин ѳстине тагдак жарып клеетти.

Немецтердин тылында айга жуук болдылар. Жаан учурлу коммуникацияларын үзүп, складтарын жоголтуп, жолдорду үзүп, журт жаткан пункттарды жайымдан, оңдо бойлорынын ээжилерин тургузып турдылар.

Айга жуук ойго калаш көрбөй, узак эмес ойго кулга чала-була быжырган теертиктер жигилеп жүрдилер. Тусты торт амзабадылар. Олор алган приказты канайтседа тутагы жогынан бөдүрер сагышту болуп, бу тутактардын ончозун ундын, кандыйла уур керекте чыдажып жүрдилер.

Урку жок өткөн тундерди солып турган күндөр өштүлө база жапыдан тартыжып турарып экелип турдиллар.

Атту чербелер бойлорынын үлдүлериле өштүгө блум апарып, штабтын офицерлери чертити эткен картадагы көргүзү саадактын айынча ичкерилеп турдылар.

Качан рейдеги чыксын деп приказ аларда, немецтер, олор бойынын улустарына барып болбозын деп, советский конниктерди айландыра жаан күчтерин жууп алдылар.

Сүзгү жок жууларда часть аттарын бастыраына жуук жылдытты. Жолун жууларла ачып, жойу ичкериледилер. Уркуга бастырып, чинееи чыгып калган батареецтер жууларла өрттөлип калган жерлерле бойлорынын орудиелерин жойу сүзүрөтөп ичкерилеп турдылар.

Учында бойынын части турган жерге жетире үч километрдеги көп эмес жер артты.

Фронттын линиясын тунде өттилер. Тудуш адыштын лөкөктордын ортозынча жылгажактап өдөргө келишти. Ракеттерден ле трассировзэти эдип турган октордон айдын жарык туниндий жарык болды.

Орудиеиа кожо сүзүрөтер арга жок болгон. Олордон замокторды алала, стройдоги чыгарып салдылар. Батареецтер пушкала, сүзгөн кысла эзендешкендий, эзендежип алдылар. Бу шитинде осколкаларга чийиктей соктырган полковой пушка олорло кожо бир канча верста жүрүп, жуу жолындагы уур учуралдарда бойынын отказ жок службазыла канчала катап аргадан турган.

Жуучылдар олорды бойынын частиен болуп турган жерди өштүниги адып турган тужында үч часка жылгажактап өтүп, барар жерин тамла кыскартып турдылар. Нахимов иластунский жылгажактап, бойыла кожо жалмажына атырып салган бойынын жеринин кижизин, Игнат Семеновты, чыгарып клеетти. Жуудагы озо Семенов Шебалин аймактын Камлак деревнеде Сталин адыла адалган колхозтын председатели болгон. Жылып барарга сүрөөн уур болгон. Сергейдин

чинесиз чыга берди. Јүзүн жерге жаба эдиң, кургаң калган эриндериле кардан кааң жип, кийимин өткүрө буды жаар жылу неме агып турганын сезип турды.

„Кан, — Сергей сананды. — Бу уул мындай канын жылыттың жат, чыдажып жедетен болзо“.

Ол бойынын күчин базала катап тартынып, чаганагына тайанып көдүришип турды. Ол, кайырчакта отуруп, жүреги согылып турган куш чылап, бажын базала катап уур көдүрүп, тындап турды.

„Шыркататкан кичи кандай мындай уур болуп жат. — Сергей сананды. — Мынча кирелү кан жылыттың та турза, жеңилденбей жат“.

Нөкөрүнүн сагыжын билип турган чылап, оорун кайынап тижип тиштенип, Семенов суралы:

— Сережа! Көбүркий! Сен мени артызып сал... Бойынды да кыйнаарың...

„А бу сөсгөр Налимовтын күчин эки катап тыгыдып турды. Ол көдүрилип, базала катап ичкери жылып турды.“

26 февральда бойынын улузына једип келдилер. Сүгүнчинин учу-куйузы јок болды.

Сергей плащ палаткада јаткан Семеновко эңилип келди.

— Туйуксыба. Сени эмди госпиталь јаар аткарарлар. Ремонтировать эдиң ийзе, айылыңа јанарың. Мениң ле база өскө овортецтер адыңаң төрөл јериге эзен айдып бар... Будың керегинде санааркаба. Јакшы болуп алзаң, бијелерин де! Јуулажып божовом, сениң айылыңа түжерим, тажуур аракы ичерибис. Сен эмди меге алымду.

Семеновтын чылап калган кеберинде јакшы күлүмзиренип өдүп турды.

Јалбак Донның үстинде түннин мекечи тымыгы турды. Ол јанындагы кадалгак төндөрдө немецтер тыныдынып алгандар. Олор Днепрди кечип болбос шибее деп бодоң, тымыкты каа-јаа зали адышла бузуп салып, укритиелеринде энчү отурдылар.

Суунын сол јанындагы кадалгак эмес јарадында түннин караңгысында орустардын күчтери јуулып, кечерине белетенип өдүп турды.

Налимов бойынын расчөдынын ижин база катап кичеemelдү шикжилеп көрди. Пушканы эки резиновый кемеге тургузып, оның алдына жерделер салала, ого снарядтарлу эки майырчак салып койдылар. Аттар бери јанындагы јаратта артып турды.

Качан немецтер тревога сого берерде, батареситер јирме

беш метр кирелу јустуре бергендер. Баштардын үстінде бир канча ракеттер тура берип, калапту адыш баштала берди. Ракеталардын жарыгына немецтерге үстинен төмөн сууда не болуп турганын көрөргө јакшы болуп, адарына эпту болды.

Суунун јаказындагы суу снарядтардаг ла миналардан кайнап турды. Налимовтын салынын јанынча сууны төмөн салдардын оодыктары ла ёлгөн улус агын јаттылар. Бир канча миналар сыранай коштой жарылып, Сергейди соок суула ла ұлуштеп ийди.

Немецкий самолёттор бомбалар таштап, пулемёттон аткылап, баштарга сыранай жуук учуп өттілер. Налимовтын он ло сол јанындагы боецтер оодылган салдарынан сууга калыгылап, оодыктардаг тудунып јүзүп јаттылар. Ошту туруп јаткан он јарады јаар јүзүп јаттылар. Кезиктеринин кийининегары канга кызара берген суу чөйилип ээчий барып јадат.

Је эн главный ла уур болгоны, качап боецтер он јанында чичке јаратка чыгып алаала, бастыра бойлоры ұлуш ле чылап калала. тартыжуга кирген тужында болгон.

Сержант Налимовтын боецтери орудиезин анчадала јалтамчы болуп турган јер јаар апарып, тунин, эртен тура ла кере тужине оштуни аткылап турдылар. Бир күнде олар бир канча танкты срей алып, ас әмес огневой точкаларды јоголтын, јүстер тоолу немецкий солдаттарды јок әдип салдылар.

Эниргери аттарды кечиреле, расчётку табыштырып бердилер. Әмеш јенил Соло берди. Је жуу түште де, тунде де токтобой турды. Немецтер, орус улус кизи тыгынып болбос суу рубежти өдүп келер деген шүфәттеле, јөнсиер күүни сыранай јок болгон.

Советский черу Днепрди кечип чыгала, жуулап алган плацдармга бек тыгыдынып алаала, онон ары ичкерилеп турды.

* * *

Настольный лампанын јаркыны Баштапкы Конный Черунин адыла адалган Шадринский краснознаменный кавалерийский училищенин курсанттарынын јайа салып койгон списогына тужуи турды. Сергей Налимов деп курсанттын фамилиязынын учында тырмакла темдектеп салган.

Әкик ачылаала, подполковниктин кабинетине јакшынак выправкалу курсант кирип келди.

— Нөкөр подполковник, курсант Налимов слердин јакаругар аайынча једин келди.

— Слерге јеригердеги улустарыгар письмо ийе бериптир, — подполковник айдып јат. — Алгаи јердин чегин јоголтпой, јакшы жуулашкан учун благодарность ийип јадылар.

Курсанттын жүзінде кулүмзирениш билдирет. Ол алдындагызынан түс туруп, каблугыла тарсылдадала, айтты:

— Советский Союзка служить эдиң жадым!

Онын гимнастерказындагы кырлу алтын жылдыс ла онын алты жанында мауровый лентада Ленинниң ордени электрический жарыкка суркурап турдылар.

Шадринский красназнаменный кавалерийский училищениң үредүзин жеңүлү божодып, Налимов артиллерийский подразделениениң офицер-командири болуп алаала, немецтерле жуулажып, тамла күнбадыш жаар ичкерилеп турды. Качан тартыжулар Кенигсберг учун болуп турарда, оны уур шырка черуны артырып салгадый этти.

Ол айылына герой болуп алган келди. Ордендер ле медальтар онын төжин жарандырып турды. Ле ол, оны чындык ла иштемекеи учун кажыла колхозчы сүүп, тооп жүрген простой ла нак сагышту бойы болуп артып жат. Оны Шебалин аймакта „Путь Ленина“ журтхозартельдинг колхозчылары правлениениң председатели эдиң туттылар. Су-кадыгынын коопной айалгазы Налимовко, аймак ичинде эн жаан колхозты тынгыдып аларга, эрчимдү иштенип турарына чаптык этпеди. Колхоз жети тоолу жүзүн-жүүр животноводческий ле кушазыраачы фермаларлу, 146 колодо пасекалу, кара тўлкү азырап турган питомниктү. Артельдинг машина паркында эки автомашина, тракторный ла эки ат жегер эки молотилка ла онын до ёскө көп тослу инвентарь.

Луу ойиндеги ле иштеги жакшынак јозокторынан улам Шебалинский ле Эликманарский аймактардын колкүчиле јаткандары Сергей Венедиктович Нелимовты ССР Союзтын Верховный Советине депутат эдиң туттылар.

Армейский выправка ла темниш кижиде узакка артып калат. Онын учун качан кандый-бир кижиде колхозтын ижиле таныжала, оны мактап турганда, Налимов эмди де темикени аайынча, колдорын военный ээжи аайынча тудуп, „Советский Союзка служить эдиң жадым!“ деп кару береряне бежен турат. Онын кийинде сагыш алынала, колдорын јайыштырып, кулүмзиренип, гражданский ээжи аайынча айдат:

— Эмештен кичеениң жадыбыс.

Ле ол Советский Союзтын Геройы деп албатынын берген адын бойынын бастыра ижиле, јүрүм-жадыныла ак-чек тударына кичеениң јат.

К. РАСТЕГАЕВ

Энениң жакылтазы

Турачак аймакта Дмитриевка журтта журтап турган Степанида Маскаевада бастыразы тогус бала бар. Олордын бежүзи Төрөл учун жуунын жылдарында фронттордо туруп, Төрөлдү фашистский тонокчылардаг төжиле корулагандар. Уулдарынын жуулар ортозында ийип турган кыска, керик жетирүүлеринен карыган Степанида онын уулдары жакшы жуулажып турганын билип турган.

Је ондыйда болзо, энениң жүреги качанда токунабай турган. Балдарын эске алынып, санааркап турары оног айрылбай турган. Степанида Маскаева жуудан озо журтта избач болуп иштеген Михаил деп уулын анчадала жаантайын эске алынып турган. „Ол керсү, кереккир өктөм уулчагаш. Октөми сүрөөн. Ол чындык јолло барар болзо — жакшы, је јолдог туура чыга берзе — бойынын ойинде токтодынып болбос,“ — деп энени сананган.

Бир катап сентябрьдын энирде Маскаева бойынын Михаил уулына ла частьтын командующийине жакылта бичип, мениң уулымды ајыктап жүригер, керектү боло берген тужында чике јолго ууландырыгар, деп ол генералдан сураган.

Уулына ийген письмодо мындый строкалар бар болгон: „...Мениң жакылтамды чек бүдүр, Маскаевтердин билезин ушатка тужурбе. Энениң изү уткуулын ончо жуучылдарга, командирлерге јетир. Оштунн јенүге јетире куун-каират јок согыгар“.

Ого каруны: „Слер уулыгарга тегинле санааркап турган эмтиригер. Слердин уулыгар мактулу кайучыл база ротода кайучыл группанын командири болуп јат,“ — деп жуучылдар ла командирлер бичигендер.

Михаил Маскаев јангысла бойынын частьта эмес, је бастыра фронтто бир сыранай јалтабас кайучыл болгон.

Кои канучылдар „тил“ тударынын Маскаевский эи-сүмезин тузаланарга кичеенип тургандар.

Маскаев бойы да көп жаан учурлу „тилдерди“ тудуу адала, частька жетирген. Бу жалтанбас кайучыл керегинде мак фронтто жапыланып турган болгон. Частька келген кайчыла кижиге Маскаев керегинде айдыжып тургандар. Черуунинг политотдели „Орус солдатка мак!“—деп чыгарган анылуу листовкада Маскаевтин жуучыл жеңулерин бичиген.

Бир катап колкучиле жаткандардын делегациязы фронтко барарда, дивизиянын командири Маскаевти разведканын эң жакшы узы деп делегаттарга жетирген.

— Ол канайын иштеп турганын көрбөгө жараар ба?—деп делегаттар сурагандар.

— Жок жарабас, деп командир күлүмзиренип айткан. — Снойдо эдерге жарабас, же сизер Маскаевтин бойынан жакшы сураар болзогор, ол сизерге жаңы „тилди“ тудуп, эртен тура жетирерден анабас.

Маскаев делегаттарла куучындажып божогон кийинде командир, эртен турага жетире бир контрольный пленный тудуп экелзин деп, разведчикке задание берген.

Эртен тура делегаттарды эртелеп ойгоскондор. Арып-чылап та калган болзо, жеңуге оморкоп турган разведчик слорго једин барган, кайкап, көзин алгастала көрүп турган немецкий офицер онын јанында турды.

Качан Маскаев командованиенин приказын кыйалта јок, чике бүдүрүп албай калган өйдө, ол анылуу кайучыл ротаны командовать эдин турган.

Ол мындый болгон:

Дивизиянын командирининг приказы аайынча рота баштын тылына өдүп, онын коруланып турган линиязын, өтүточкаларын да коммуникацияларын ичинден көрбөп, онын аайын ойто келип, айдатан учурлу болгон. Задание бүткөн. Је Маскаевтер ойто келип јазарда, аткакту эмик курчунинг ары јанында онтоп, ийлап турган улустын табыжы угылган. Бу түбекке түшкөн орус улус болуш сурап турганын олор билип ишгендер.

Маскаевтер немецтердин коруланып турган јерине кенетийин шундалганду согилта эдип, баштын кудын чыгарала, оодо согуп салгандар. Витебсктин 8 муш јурт улусы концентрационный лагердинг аткакту эмик курчузынан јайымдалган.

Маскаевтер олорды бойынын частьты турган јерге баштап экелгендер. Бу жаан солун колоннанын алдында жуучылдар жууда уур шыркататкан командирин носилкада тудунын экелип жаткандар..

...Качан фронтто жаандап, кубулып калган Михаил уур

шыркалада, жанып келерде, энези сүгүнгөн бойынча кыйгырып ийеле, уулына чурап барган.

— Акыр, эне, тийбе, жыгып ийерин, мен эмди жерге бек туруп болбойтон болуп калган эмейим,—деп Маскаев энезин жалакайданып токтоткон.

Онын гимнастерказында ордендер ле медальдар жалтыражып тургандар. Энези оларды он бир деп тоологон. Советский Союзтун Геройынын бултак кырлу алтын жылдызы энезин жашкайактып, тунуп калган көстөрине чедиргентип жалтырай берген. Энези токунап болбой, санааркап туратанын, база фронтто уулына ийген жакылтазын эске алынала араайын айтты:

— Спасибо, төрөл уулым!

К. Растегаев.

Балтийский моряк

Балтиканын тошту толкузы торпедный катердин палубазынан ажыл турды. Соок там тынып турды. Талайдын тусту суузы бойынын ташталып турган чайбузынын суузыла кижини ончозын үлүштей согуп, тургузала тонуп турды. Кеп-кийим жукачак тошло тонуп, кижинин колы, жүзи тонуп турды. Удура тын согуп турган салкын база сүрекей жаан чайбу моряктардын ижине тутак жетирип турды.

Орудийный расчёттын командирина, комсорг Валентин Андрусенкого, жиит краснофлотец Михайлов жууктай базып келеле, айтты:

— Нөкөр старшина, төмөн кубрикке түжүп, жылынарга божодыгар.

Старшина морякты табылап көрөт: онын кийими де тоштонгон, соокко колдоры да көгөрө тонгон, жүзи, кабагы да курутыган. Уул чынла соокко тонгон эмтир. Же, командир бойы да соокко тонбой турган беде, палубада иштеп турган өскөдө моряктарга изү болуп туры ба?

Андрусенко Михайловко айдат:

— Айдарда жылынарга сананып турын ба? Жуучыл жакылтаны кем будүрер? Володинди көрзөң, ол барып жылынарга сананбай туры ба?

Бакта „алды жаар көрөөчи болуп“ краснофлотец Володин турды. Ол мындай жотконду кунде коруда көскүр болуп турат. Жүзине чачылган сууны катанчызынын жениле арчып алып, бойы өйдөн өйгө жетире алды жаар ичкери көрүп турат.

Михайловко бойынын бир минутка уйандай бергени арай эби жок неме боло берди.

— Нөкөр старшина, жаманымды таштагар. Мен жылынарга барбазым.

— Чында моряк болорго санаып турган болзон, үрен-таска, темик,—деп 1-кы статьянын старшиназы Валентин Андрусенко бойынын краснофлотецтерине жаангайыи айдып турат, жинт катерщиктер-комсомолдор бойлорынын комсоргынын, таскап калган балтиец-моряктын, айткан жобин күндүлү туруп турдылар.

Жуучыл катерде Андрусенкони ончолоры сүүп, күндүлөп жүредилер. Онын дүрүми көп жылдарды өтпөгөн дө бөлзө, же жакшынак керехтерле толуп калган сагышка бай булуп жат. Очазынан бийик сынду, жакшынак жүстү, эмеш кымынган эриндү бу жинт ачу-коронго ас түшпегенин ончозы билер. Же бу оны дүрүмге ле тартыжууга таскатты.

Валентин бойынын службазын лётчиктен баштаган. Аду-чы-радиот Андрусенко бомбардировщикке отурып алып, Ленинградтын устинче көк тенеринин алдыла бежен каташтан артык учуп жүргөн. Бир катап калганчы учуш тужында ол немецкий „Мессершмидтти“ оодо атты, бойы дезде уур шыр-калатты. Шырказынан жазылган кийининде ол Балтикага кел-ген, же авиацияга эмес, корабльга. Талай анчызы — Андрусен-ко служить эдип турган торпедный катер Выборгский бу-лулда, Таллин ле Палдискинг жанында, Виргсунын жанында ла Даге ортолык учуп жуулашкан жууларда эрчимдү турушкан. Андрусенко кайдала жалганбас, билгир моряк болгон.

Немецтер ле жуулашкан жууларда Андрусенко 5 катап жаан шыркаткан, канча катап конгузить этарген, база 4 ка-тап уур операция этирткен. Онын кийининде кажыла катап ол онто корабльга келип, өштүле онон тыныда тартыжарга туратан. Ол ачык-жарак санаалу, омок болуп жүретен. Чөлбө-лү өйлөр тужында кожон кожондоп, эмезе нөкөрлөрине юмористический куучындар куучындап туратан. Жууга беле-тенип турган тужында ол дүрексибейтен.

Советский моряк төп бойында болорын ол билип, боны-нын жуучыл подвиггери керегиаде ас куучындаарын сүүйтен.

* * *

Немецтер Советский жердин куйузында, Эстонияда—Эзель ортолыкта тыныдынып алгандар. Жуу түни-түжиле кайнап турды. Моряктар өштүге бир де час амыраарга бербей турды. Же кучтери ас болуп, ортолыкка десант эколери керектү бол-гон. Бу тужында 1-кы статьянын старшиназына Андрусенко-го десантний шхунаны командовать эдерин жакыгандар.

Эрчимдү, түргөн жүрөк катерлердин кийининде, шхунадагы айалга сыранай башка болды. Шхуна бойынын жоктон дорыгыла оны ачындырып турды. Талайла шхуна, черепаха чылап, араай браатты. Оштүлөрдүн снарядтарына сыранай жаан иле тапма болды. Шхуналардын портында жуучылдардын отряды, орудиелер, боеприпастар бар. Оны ончозын ортолыкка жетирер керек болгон.

Немецтер бурункүйдө шхунаны билеле, ого от жалбышты ачып аткылай берди. Андрусенко артиллерийский адыштарын айып көрүп, шхунаны жалтанып жоктон жарат жаар апарды. Жааныдагы жарылып турган снарядтардан улам суу өрө көдүрүлди, шхуна иле көрилбей турды. Ондый да болзо корабль жараткан ыраак жок от жалбышка капсаатты. Бир снаряд кормага табарды, шхуна токтой түшти.

Анайдарда Андрусенко мачтага чыгала, тал-табыш өткүрө, бичолоры уксын деп, кыйгырды:

— Кем тирүү артып, өштүни жеңерге турган болзо, мени ээчигер!

Ур автоматту, курларында гранатту жуучылдар ончозы тошту сууга калыгылап, ортолык жаар жүстилер. Коркушту атылган, үлүштенген тогузан кижилер жаратка чыгала, атакка бардылар. Немецтер чыдажып болбой, тескерледилер. Моряктар жуулап алган плацдармды тудуп турганча, шхунадагы орудиелерди ле арткан грузтарды жаратка чыгарып келдилер.

Андрусенко бойынын шхуназын түнде жаратка эки катап ийди, ол төрт жүстөн ажыра десанттарды ортолыкка экелди, олар немецтерди тескерледиле, каруулу операцияны өткүрдилер.

Жаан удабай Эзель ортолыкты немецтерден айрып алдылар.

Валентин Андрусенко жууда акту бойынын героизмин ле эрчимин көргүскени учун ого Советский Союзтын Геройы деп звание берилген.

Андрусенко сүрекей жаан төп кижилер. Бойынын жакшынак жуучыл подвиждери керегинде ле Советский Союзтын Геройы деп звание алганы керегинде Валентин энезине бичиген письмодо кыскарга бичиген. Бу иякымо Балтийский талайдын жаратынап Алтайга, Кан-Оозы журтка келген. Советский Союзтын эки катап Геройы болгон контр-адмирал Н. Д. Папанин ле кожо московский ремесленный училищенин воспитаниктериле Союзтар Туразынын колонный залында

тушташканы керектинде, Валентин энезине ле эјезине 1945 жылда бичиген пьсьмозында мынайда бичиген:

„Төрөлиме чындык служить эткенимле, Советский моряктын бийик магын алганымла мен ырысту болдым. Мынан да ағы Төрөлиме чындык Солуп беринерим деп саванып турым. Меге санааркабагар. Слер бу жууктап клееткен јенуни Байрамдаар тужында баштапкы чөөчөйди мен учун, менин жуучыл нөкөрлөрим-моряктар учун, талайда јургендердинг учун көдүригер“.

К. Растегаев.

Кош-Агаштагы жуун

Областной центрде жакшы керек сананып алдылар. Жер бойындагы животноводствонун керектеп турган немезинин ле жедикпестердин аайына чыгып аларга, мында бу жайдын туркунына көп тоолу комиссиялар ла специалисттер болуп, овчозунун аайына чыгып алган аайлу болды,— же бу мындай бир керек эдилбей калган: пастух нени айтканын укпадылар. Ол нени айдар? Нени сураар? Туулу Ойротияда пастух— иштеп турган эи башкы киж ийне. Мал жылды чыгара одордо жүрүп турган, мында айдып турганы аайынча „тебеневкада“ турган, өскөртө айтса, жайы-кыжын сурде жүрүп, жерден одорлоп турган ыраак райондо— Кош-Агашта пастухтын роли анчадала жаан болуп жат.

Сананып алганы— бүдүп калган. Чанкыр өндү „эмка“ Сибирдин материгинде кичине, же квадратный метрлер тоозыла бүткүл Венгрияга тең областьтын бастыразын диагональла өдүп, Кош-Агаш жаар барар жолды сч күндүк жорыкка атанып ийди.

Биске удур кырлу жердин суулары тамла тыгыда шуулап, тамла кадалгак богочылар учурагылап, чечектер ле өлбөндөр тамла тыгыда жаркынду ла бийик болуп турдылар.— кипрейдин кыскалтым өндү жалаңдары, акониттин көпөгөш чөлдөри, короннын кара-көк өндү кебистери, Чике-Таман деп бир богочыда кырлу жерде каа-жаала болотон жылдыстый эдельвейс деп көбү чечектер агара бердилер. Швейцарияда ол каскак жерлерде өзүп, оны үзүп аларга альпинисттер бойлорунун жүрүмин берерине белеп болуп турат, мында дезде кемге де жарт эмес жараш эдельвейс бүткүл билезиле өзүп, бис бойыбыстын көстөрибиске бүтпей, оны жаан букеттерле үзүп турадыбыс.

Жайдын учы болгон, же жердин жыды жайылып турды,— мындагы агаш ортозынын жалаңдары сүреен медоносный болуп жат. Жердин жүзүн-жүүр өндөрдүн, угылып турган үндөр-

дин табыжынын, Туулу Ойротиянын жыдынап болуп турган терең жылбилдизин неле де тундеп болбос, мындагы природа „сүреен жакшынак“ болуп жат. Сибирьдин бу жемчужиназына, Тироль оморкоп турган неменин жакшызы сочетаться эдин жат, — агашту өзөктөр, кырлу жердин суулары, учарлар, — эг жакшызыла, өскөртө айтса, Швейцарияда көлдөрлө, кырлардыг карлу баштарыла (жербойында айтканы аайынча „мөңкүлөрле“), чечекту буктерле түнейлешип жат.

Бис канчала кирелу бийиктей барып, жадарыбыста, агаштар тамла астап, каа-жаала артып жатты: озо бийикте чыдашпай, карагайлар көрүнбей барды; ошон кайын карликовый деп адалып турган кайынаш боло берди, онызы да удабас көрүнбей барар; ончозынап узакка кодуртмак, жарык-көк өңдү, суйук бурлу тыт узакка көрүнүп, же Себинин богочызында тыт та көрүнбей барды, — жагысла жаап барбак, тобоголорына бастырып турган, алтай чөрчөктөрдө сүүгөн аайынча „Алтайдыг абагайы“ деп адалып турган мөштөр лө артып калды.

Кош-Агаш аймактыг жарымдай ээн чөлдий жалыгында жердин бойы ошкош кату ла боро өңдү кезек-кезек өлбөндөр. Айландыра горизонтто сарызымак, чала кыскалым өңдү куу кырлар туруп жадылар. Агаш кайда да жок. Кош-Агаш жербойынын тилинде „Эзен болзын агаш“ дегени, сок жагыс агаш туруп жат. Парга өлбөнниг жыды жытанып турат.

Жадын дезе кайнап жат—жалбак ором жербойынын транспорты төблөр лө жаап сөөктү алтай улус минип алган кичинек, түккүр аттардын ары-бери жүрүп турган табыжыла жагылашып турат. Жыйу кем де жүрбей жат, мында ончозы атту жүрүп жадылар, карыган эмегендер де ээрге бек отуруп алып, жортуп жүрдилер.

Гоби чөлдиг границазында, 2250 метр бийик жерде, советский кандыйла районный центрде чилеп ок, атка минип алган улус мында портфель тудунып алып, райсовет жаар мендегилеп барып жадылар, жакшынак столовойдыг эжиги ачык, кингаларла толтырыла жараандырын салган витрина турат, типография иштеп жат, балдар школдог жааны жадылар, почтадон жакшынак парткабинет жаар жааны газеттер ле журналдар апарып жадат, ол парткабинет жуу өйи тужында, Алтайдыг бастыразындагыдый ок чылап, жаан культурный иш өткүргөн, — библиотекалар да, читальнялар да, лекционный зал да, консультационный бюро да, жуун эдер жерлер де, занятелер ле үредүлөр—ончозы жагыс өйдө өткүрилип башкарылып жат.

Парткабинеттиг одожындагы турган чеден жаар көрөлө, бинтин кожо жүргөн кижибис айтты: „Пастухтар жуулып ка-

лыптыр! Чындап та ичтери тозундалып калган кичинекей аттар чедениниң јанында буулагылап салган турдылар: телефондо тил јетирип элчилеген улус аймактын бастыразынан јуунга јуулып келген эмтир.

Сталинский Конституция исторический ижинде—элден озо кичи бойы, ол кандый болгонула тундей көрө, кандый боло бергени,—бу мындый немени революциянын алдында правозы јок кезик албатыларда көрүнип јат.

Бойын „алтай кичи“ деп, өскөртө айтса, „Алтайда јуртап јаткан кичи“ деп аданып турган алтай кичи Маррдын шүлтезиле телекейде эг јебрен кичи, ол азиатский расалардын ончозынан озо јуртаган. Бис алтай албаты деп адан турганыбыс көп уктар болуп јат. Кош-Агашта теленгиттер јуртап јат, олорло коштой алтай улуска јуук казахтар јуртап јадылар.

Революциядаг озо алтай кичини кем базынбаган, ол јербойыннын бай кижизининг олјозында болгон, оны бойыннын камы челдейтен, ол каанын бийлериле, миссионерлерле, коюймдарла, сагыжы чыгарылып алдалып турган. Онын чирип барып јаткан чамчазы ирип тушкенче чечилбейтен; үй кичи кижиге барган күннен ала јажына кийдирип берген чегедегин чечер учуры јок болгон. Оорулардан балдардын ас јаны тирү аргып туратан, алтай улустын көстөри трахомала јилини, оларды түрени јадын, кир-балкаш, инфекция шыраладып туратан.

Эмди дезе озогы правозы јок батрак-пастух элбек одор јерлерининг ээзи боло берди. Ойротияда 14 клуб, 590 кызыл толык, 10 районный библиотекалар, 10 культура туразы, 116 изба-читальня, бойыннын јакшынак национальный театры, Ойротиянын романисти, баштапкы поэт, советский писатель, јада калган Кучник баштап салган бойыннын драматургиязы бар.

Кичинекей Ойротия, Швейцарияга туней де болзо, јанысла улустын јүрекерин эмес, је койлордын ла уйлардын јүрекерин эледип турган, кургак, кату, атмосферный давлении јаантайын селинип турган, соок континентальный климатту ороон—кандыйда болзо Сибирь болгон.

Ойротиянын животноводствозында бойыннын, Швейцарияда да јок болуп турган, бөлүги бар—төөлөр лө агдар азыраары. Мындагы малдар да климатла чактар туркунуна тартыжып, келиштире быжыгынып, анылу качеству болуп калган—өскө качествомордын ордына, сүттү болор ордына—күчтү ле чыдамыкай болуп калган. Сибирский уй симменталга көрө, сүтти ас берип турганы чын, је ол симменталка чыдап болбой, олуп турган јерде кем-јок кыштап, калганчызы чылап кийиннен тын кичееп јүрерин керексидей јат. Јер-

бойындагы укту кой, чын, кату тук берип жат, же ол мериноско көрө чыдаккай латын кичеемели жогунан одорго жүрүп, көп жуу берип жат.

Карыган пастух үй улустар живодноводство учун тарты-жунын диалектиказын бастыра билип, районированиенин принциптерин жакшы билип жадылар. Олордын бирүзи ого азып берген папиросты канзазына эптеп отургызып тура, күнчыгыштагы өткөнип болбос күндү ээжизи аайынча айтты:

— Сен бистин уйлардын сүди ас, койлорыбыстын туги ас деп айдып жадын. Менин билеримче, — улустан да жаантайын угуп жүргеним бойымнын билеримнен көп болор, — бистин Кош-Агаштагы малыбыс эт берер укту мал. Бистин уйларыбыс одорлоп, эт тартынып жат, койлорыбыс жуу тартынып жат. Туги коомой до болзо, алтай койдын терези сүреен жакшы. Меринос мында өлүп турат. Бистин алтай укту малды артырар керек.

Пастухтын ижинин жакшы качествазы недеи улам болуп жат деп суракка биске каруны экинчизи берип жат:

— Жакшы кабырары — жакшы кичеери. Кой семирп, онын туги койулып, жымжак болзын деп, одор жерди клеткаларга улеер керек, качан малды кабырганда, ол клеткаларды солып, кажыла клетканы бүдүн жарым айга тыштандырып, оной азийги одор жерине барып турар керек. Өскөртө айтса, жакшы пастух землеустроитель болуп, „одорлорды келиштирип.“ оны рейкалардын ла геометриянын болужыла этпей, бойынын будынын ла сагыжынын болужыла эдер керек.

Алтай куучын сүреен образный, тилмеш оны эрик жокто кату эдиш турган. Качан жуунда куучын пастух керегинде ле онын једикпестери керегинде болордо, анчадала ачымчылу. Мында пастух сырагай керектү ле карузына турар кижини. Колхоз ого малын табыштырып жат, — өскөртө айтса, государството берер алымын, ажин ла эртенги күнде арга-ла жадарын табыштырып жат. Кышкыда мал кыштадарга барганда, пастух бойынын төрөл айылынан ыраак жаткан соок, чөл жерлерде көп айлардын туркунына жадып, ол ондо одузында јаныскандыра жадып жат.

— Одунин јанындагы кижини ундыба, город! — пастухтардын бирүзи кыйгырды. — Бис кыштын көп айларынын туркунына сенин эртенги күнинди тјни-тјжин корып, малды чеберлеп кабырып жадыбыс, же бис те керегинде кичеерге керек ийне! Одунин јанындагы кижини нени керексип жат? Ого уч неме керек, бу уч неме јокко, онын јаныскандыра жүрүми там терең болуп, онын ижи там уурлап, соок ого тамла тын билдирип жат. — Ол карыган кижинин чичкечек,

күрөг бндү колдорын көдүрүп, сабарларыла тоолоды:— Баштапкы неме металлический алгый. Экинчи неме—көк чай. Учунчи неме—тус.

Бистин саду эдип турган организацияларга бу сөстөрдиги тандап, Ойротияга уунак чай эмес, кирпич көк чай иер керек.

База бир неме: Ойротияга Ереваньдагы, кажыла жерде келип, жөп алып турган атту-чуулу ветинституттуй ветеринарный институт кыйалтазы жогынап керектү. Айса болзо, бу институттын кучиле, кадрларыла Ойрот-Турада онын филиалын төзөп, ондо вакцина эдерине бойынныг лабораториязын төзөп алары келижер эди.

Торжественный бөлүктин беседазы бождоды,—эн жакшы дастухтарды премировать эттилер: кемизин кураганла, кемизин бозула эмезе кулунла. Улус таркан, чакыдагы аттар тамла астап жат. Кириестеге бистин де көпөгөш „эмка“ жедип келди.

Кайкамчылу тандак кырларды буркеп жат. Машина суунын мотордын күркүрегениле биригип турган табыжына келиштире сан төмөн мантап барып жат. Лаан эмес көлдөрдүн сүттий ак өгдөри элес эдип артып калат. Керсү суу-кум-тармылтыктан кыйып, ары жагындагы жарат жаар ээчий-деечий жүзүп жададылар. Тенери, кырлар, бу чөл жердин, онын ундылбас контурындагы бөстө журап салган немедий, телкеми кенетийин ачык немедий болуп барат: монгольский изобразительный искусство бого качан келген болотон. Бис оны манера молжу деп адап жадыбыс, же ол чын неме. Оны природа будүрген. База ла жүс километр болзо, Гоби чөлдө көрүнип турган неме удур келген агаштардын көлөткөзине чөчө берет.

Мариэтга Шагинян.

Ойрот-Тура. 1943 жыл.

Албатынын слугазы

Көгөлтирим көлөткөлө жаап салган чанкыр өңдү мөңкүлөрдүн ортозы соок сыркынду жалтырап, күнөт жанындагы жол карантылай берген жатты. Кырлардын түштүк жанындагы багыттары эрте жастыг карантыларынан карара берди.

Жас бойыннын правозына ээ аайлу, эрчимдү кирип турды. Марттын ондуй жылу күндөрүнүн бирүзүндө Ыныргы журтка жинт зоотехник Степанида Ивановна Гриб келди. Кырлардын бу жарап экчелишкени, ченемелдү животноводторло тушташканы, анчадала алдынан бойы баштанып бүдүретен баштапкы жаан иш—бу мынын ончозы оны кайкадып, токунатпай турды. Ол беш жаан колхозторлу Ыныргынын кустынын бастыразынын сок жааныс зоотехникти болгон.

Онын алдындагы турган иш кичинек эмес болгон. Колхозтор бойлорунун жазын өткүрүп турдылар. Сибирский деревненин жадын жүрүмүнүн жаңы өйи келди. Социалистический башталга аайынча төзөлгөн коллективный жаан хозяйство башкарарынын жаңы эңтерин—животноводческий фермалар керектү болгонын, малды өскүреринде, онын продуктивностун көдүреринде чике научный эп-сүмө ишти өткүрерин некеп турды.

Зоотехник деревнеде—ол жаңы неме. Животноводческий фермалардын ижин научный төзөлгө аайынча кайча кирези чике төзөп алганынан колхозный малдын тоозы ла онын продуктивностун өзөтөнн оной камаанду болуп турганын Степанида Ивановна жарт билип турган. Колхозтордо животноводствонун өскүреринин жеңүзи, фермалардагы ишчилерди ол зоотехнический жаңынан канайып белетеп алар аргалузунан камаанду болуп жат.

Задача кичинек болгон эмес. Бу мындый жинт зоотехникти оморкодып база бир эмеш коркыдып та турды. Же эрчимдү ле буткенинен кичеемелдү болгон Степанида Ивановна уур керектерге удурга басты. Ол баштапкы ок күнде-

ривде фермалардын ончолорында болуп, иштеер ижинин планын темдектеп, тургызып алды.

Малга керектү благоустроенный дворлор колхозтордын бажулезинде жаныла башталып турган. Оны эң жуук бйдө учуна жетире бұдүрүп саларга керектү болгон. Ол журт Советтин заседаниелеринин ле сессияларынын ончозында кожо туружып, фермалардын заведующийлеринен ле строительдерден строительство канайда бдүп турганы керегинде отчётторды тудушла берип турарын некеп туры. Колхозтор бойлорынын очерединде жалаң иштеринин планын тургузарына болуш сурап, турдты ла учётты чике канайда тургузып алары керегинде жбп сурагылап турадылар.

Бу мынын ончозы жагы болуп, колхозный строительствонун баштапкы руководительдерине жарг эмес керек болуп тургап, Степанида Ивановна десе агрономияны жетире билбей турганын айдарына күчи жетпей турган... Же оны деревнеде хозяйствонун научный социалистический тззббчилеринин представители эдип, көрүп турган болуп жат. Полсвэдство керегинде учебниктерден ле пособиелерден үренерине ого бойына бткүрерге келишти. Степанида Ивановна тун ортозынан ырак бткөнчө, лампазын бчүрбей, бойынын билерия көптөдип аларына кыгалардан үренип отурат.

Онойып баштапкыла күндерден ала колхозтордын кайнап турган жадын жүрүмү оны жылбиркедип, деревнени социалистический эдип жаран ыраар керекке ола активный туружаачы болуп туруп жат. Же жаантайынла ончозы жакшы бдүп туратан эмес болгон.

Бир катап Степанида Ивановна бозуларга керектү минеральный азырал керегинде фермалардын бирүзинин ишчилериле куучындашты. Ол чокум ла эрчимдү куучындап турды. Оны жаантайын аярулу угуп туратандары билдирип турды. Же бу тужында, оны угуп отурган улус бдүмчизи жок болуп, көстөринде нени-де сакып тургандый ого билдирди. Эң көп ченемелдү бозу азырайчылардын жүстеринен алаптып, жаратпай тургандары билдирип турды. Угуп отурган-дарла бир санаа жок болгон.

Степанида Ивановна олор санааларын айдынзын деп сурады.

— Мында незин айдынатан? — отурган јеринен жаандай берген колхозчы үй кижиле туруп чыкты. — Сен ончозын чын айдып жадын... Јагысла малдын азыралына үзери известь беретени — јеткерлү.

Оскблөри де куучындадылар. Онон јарталып турганыла болзо, Степанида Ивановнадан озо иштеген зоотехник, минеральный подкормка эдип, известьти рекомендовать эдип

айдып береле, эмезе салатап кемин јастыра бодоп алала, эмезе известковый растворды (чейинте) канайда эдип турганын бойы көрбөй салып, известь көп тоолу бозулардын бөлүмүнүн шылтагы болуп калган эмтир. Пояркалар известьтен торт мойногылап турдылар. Олор зоотехниктин керекти билерине бүтпей тургандар. Олордын јастыра шүүнүн алтандарын керектин бойында көргүзүп берерге керек болгон. Степанида Ивановна бозулардын кажандарына барып, керектү подкормканы керектү кеминче берип, бозуларды бойынын колынан азырап турды.

* * *

Деревниени социалистический кеберлү эдип кубуларыннын јылдары деревниенин ишчилеринен — интеллигенциядан да хозяйственниктерден иште јаан эрчимдү күчтү јаа болбозы да билгирип некеп турды.

Јаит специалист бойынын бастыра өйин ле күчүн бастыра зып ишке берип јат. Бойынын ченемелдерин көптөдип, тындып тура, бойы кичеemelдү ле ајаарынкай Степанида Ивановна Гриб бойынын ижин јакшы билип, билерин тындып турган учун Ойротиянын животноводторынын ортозында јаан күндүлү болорына јединип јат.

Бу килемкей ле чокум көстү эркиндү үй кижжи Кош-Агаштын пастухтарына јакшы таныш кижжи болуп јат. Ол кандый да шуурганду соок күндерде ыраактагы пастухтардын одуларына једип барган турат. Ондойдо бойынын жүрүмүндө бир канча ондор тоолу ўур малдар азырап салган, јаан јашту малчылар онын берген јобин кичеemelдү угуп турадылар.

— Бойынын бастыра жүрүмин бойларынын кабырып турган ўур малдарынын јанында өткүрген бу јакшынак улусты — Степанида Ивановна айдып јат, — мен качанда ундыбай јадым. Бистин областьта кандый јакшынак мастерлер бар! Мунус Юзуков, Түжүмеев Јамыл, Толоев Эрке, Маркитанов Яков, Салагашев Сунгалдай — бу улус бойынын ижинде инженерлер! Олордын кажызынын да ченемели — бүткүл книга. Мен олордын ишти билерин бийикке бодоп, олордын нагыла оморкоп турым. Албаты — ол бистин ийдебис. Албаты — духовный байлыктын чыгып турган јери, — деп жаантайын бойыма айдып турадым. Онын бүдүмчизин чек тудуп, оны чеберлеер керек.

СССР-дин Верховный Советинин депудадн Степанида Ивановна Гриб јаан государственный да иш бүдүрип јат.

Ого јустер тоолу улус јѳи сурап, болуш сурап келип, одор јѳпти ле болушты алып турадылар. Эрчимдѳ болгоны, нак болгоны, база керекти текши билери, бек сагыштузы, большевистский принципиальность советский интеллигенциянын представительницазы болуп турган бу ѳи кижиде јарамыкту болуп јат.

Вл. Дремов.

Шаргайтынын јаланында

Эки јанынан кырларга кажуладып јаткан элбек јалан. Кырлардын кажуларында чет агаш өзүп јат. Мында агаштар ла койу јыраалар карды ла салкынды тудуп јадылар. Кезик јерлерде јарылып түшкен терең капчалдар бар. Шакла бу мында јакшы одор блөн киш туркунына јум јадып јат. Бу јерлерди малчылар узактаг бери билер. Малга мынан башка јакшы одорлорды аймак ичинде табарга кўч.

Бу јаланда Шаргайты деп јаан эмес алтай јурт чөйлип турат. Бештин суузын јакалай бир канча алтай айылдар туратан. Кобы-јиктин ичинде јоктулар анда-мында чачылып јуртаган. Олор бойыныг малын јырааныг ортозында, агаштын јаказында кабырып туратандар, јаланда, јакшы одорлу јерлерде дезе байлардын малы туратан...

Ле бу мынан озо Ойротияда байлар ээлеп турган өй ту-жында болгон. Ол өй керегинде албатыда көп карануй, сўсмји јок, уур куучындар артып калган.

...Бу јаланда 1930 јылда „Большевик“ деп колхоз төзө-лип, јаланнын јўрүми кубулган. Колхозчылар бойыныг хозяйствозып кичеemelдў, нак өскўргендер. Јаши јерлерди тартып, малдын јылу кажагандарын ла конюшняларын тут-каидар. Обществeнный мал жылдан јылга өзүп турды. 1941 јылга јетире „Большевик“ колхозтын фермаларында 505 уй, 750 кой, 534 жылкы бар болгон.

Колхозтын талдама улустары малды корулап, өскўрген-дер. Јары чыккан жылкычы Чымдый Шагаев колхозко јангыс јўс јакшынак аттар өскўрип берген эмес. Ол колхозтын малын, көстин оды чылап, кичееген...

Чичилов Паника он алты јылга чыгара саан уйларды кабырып јат. Оок јаш малды 73 јашту Торбох Будюбаев кабырып јат.

— Бу эки карыган өбөгөн нак јуртап јадылар,—деп кол-хозто айдыжат.—Олор бойы бойлорыншин дешкилеп турылар. Эп баштап Чичилов Будюбаевке јаш бозуларды табышты-

рып, оның кийининде үч жылдын бажында десе Будюбаев оморды жаан уйлар эдип өскүреле, Чичиловко ойто табыштырып туры. Чичилов уйларды колына алып тура, кажы-бирде кандый бир кунажынды кайда барды, оныла не болды?—деп сурап туратаны бар. Карыган Чичилов жаш бозуларды ончозун жакшы танып жат.

Колхозтын ииде-күчи бастыра коллективтин вак ижинде. Планды бүдүрери учун тартыжуда бу вак иш жуунын уур жылдарында колхозко болушты. Ол тушта колхозтын таадама улустары сүүген Төрөлди корулаарына фронтко баргылаган.

Же артып та калгандары кунукпагандар. Карыгандар ла жаштар фермалардан баргандарды солыгандар. Олор текши керекти бүдүрерине түни-түжила иштегендер. Чабан Мундукина анчадала жакшы иштеген. Ол өлөн белетеп турган күндерде, койлор амырап турган өйлөрдө, керек десе түнде де эрчимдү иштеп турган. Оны кой-товарный ферманын заведующийине туткандар. Ол эг баптап мындый жаан үүрди аларынаг коркыган. Же койдын чабандары комсомолкыстар Лапасова Куча ла Саймина Ильгей онын санаазын токунадып:

— Кем жок, Мария, койлорды ал, болужарыбыс, бис ферма учун карузына ончобыс кожо турарыбыс,—деп айдышкандар.

Качан ундылбас жыргалду күндерде, колхоз фронттон келген геройлорды уткуп турган күндерде, кызыкчактар бойынын ижинин отчёдын оморкоп бергендер. Ферма государственного 1273 кой ло эчкилер, 8900 килограмм түк, 1926 кой терезин берген. Же койлордын уури мынан астаардан болгой, карын 312 тынга ажыра өзүн калган.

Жуунын жылдарында жаш өскүрүмдер өскө дө фермаларда жакшы иштегендер. Фронтко барган атгу-чуулу жылкычы Шагаев Чымдыйды онын уулы Сумка солыган. Комсомол организация оны жылкы фермазына ийип, айтты:

— Адага жарамыкту бол, Сумка... Кулундарды кичееп, Советский Черүге баатыр аттар өскүр.

Сумка Шагаев жылкычынын армакчызын колго алып, оок жылкылардын уури колына алды. Сумка фронтко жүс төртөн жакшынак ат өскүрүп берди. Фермада бир де жылкы өлбөгөн. Комсомол организация оны керектү ишке ийерде, Сумка жакшы иштебегенче, болбос болды.

Сүт-товарный ферма базада жакшы иштеген. Уй саачы кыстар уйлардан көп сүт саап аларыбыс деп комсомольский организацияга сөзин бергилеген. Олордын сөзи куру ижен-

диреш болбоды. Комсомолка Чолгонова Карындаш фермада кажыла фуражный уйдаг 12 жарым центнерден сүт саап алды.

Сүт-товарный ферма государство алдына качанда алымду арнаган. Фермада жакшы ээжиле көрүмүлү. Ферманы Чоднокоч Чойгонок бир канча жылдарга чыгара башкарып жат. Ферма мал өскүрер планды жылдын сайын ажыра бүдүрүп туру. Уйдаг саап алып турган сүт жылдаг жылга көптөй жат. Ферманын бастыра коллективинин ак-чек ижи ферманын жегүзин жеткилдеди.

— Бисте кичеенбес улусты колхозчылар бойлоры коскоруп турулар, — деп правлениени председатели нөкөр Могульчин айдат. — Колхозтын жуунында бойынны ижи кереметте отчетты жанысла ферманын заведующийлер бербей, же тегин уй саачылар, койчылар берип турулар.

Уйлар ла койлор төрөп турган өйдө лө фермаларды кыштуга белетеп турган өйдө карыгандар фермаларга келип, ончозын оок-теек немелерге жетире шигдеп көрүп жадылар. Колхоз жалаң ижинде жаан жегүлерге жединип алган. Колхозто салдалар, тырмууштар элеп, өскө дө журтхозий-ственный инвентарь үрелип те калган болзо, Лапасова Ечишке баштадып турган жалаң ижинин бригадазы, жанысла жаланын ижин текши бүдүргөн эмес, же аш тужуму жуу алдындагы кеминег бийиктей берерине жединди. 1946 жылда колхоз государствога аш берер планды аймак ичинде ончозынан озо бүдүреле, 600 пудтан ажыра ашты планга үзери берген.

Жуу жылдарында колхоз мал өскүрер планды ажыра бүдүрүп, жакшы кыра ижинде жегүлү иштеген учун партиянын крайкомынан ла крайполкомнон төрт мактулу грамота алган. 1944 жылдан ала колхоз партиянын райкомынын ла райисполкомнын көчкин кызыл маанызын колында тудуп жат.

Ол партийный организациянын, онын качызы нөкөр Чалчыковтын жаан заслугазы. Колхозный парторганизациянын коммунисттери колхозтын талдама улустары болуп туру. Олор иштин ончо карулу участкторын башкарып, эрчимдү иштин жозогын көргүзүп, большевистский сөсти албатыга жетирип турулар.

Баит Матвеевич Могульчин он алты жыл председатель болуп иштейт. Ол улусты жакшы билип, олордын жөп шүүлтезин угуп, олорло келер өйдүн пландарын тургузып туру. Бу — жакшынак, жаркынду пландар.

... Бис ыраактагы кыштуга барып турганыбыс. Эки эжер семис ат агаштын ортозынан чыга коноло, түс, чике жолло мантап браатты. Жылу, чыктымак салкын согуп турды. Жолдын эки жанында тартып салган солок карарып жатты.

Баит Матвеевич өктөм аттарды токтодо тудуп, көгөрүп жаткан жука кар жаар көрөлө, бөкөйүп, кошованын алдынан карды колына ууштап аларда, суу онын сабарларын өткүрө сызылып чыгып турды. Айдарда бажын ол дайкап айтты:

— Бу нени учурлап турганын билеригер бе? Кар кайыл-бас болзо, ол тушта биске кыштулардын ончолорына барып жүрүп келер керек болор... Ненин учун дезде, кар тоштолып тоно берер. Ол тушта мал өлөңди чапчып жип болбос... Мал тиштерин сындырар, тошту өлөң жвир... Ичине соок өдөр... керек ончозы шакла бу оны учурлап жат...

Бис кайчалды төмөн мантадып тўжеле, төг өрө чыктыбыс. Мында зур койлор кабыруда турган, кар жок болгон. Председательдин чырайы жарып берди. Биске удура жабыс алтай ат минген зүй кижин жортуп келди. Ол онызы пастух Чайкова Куйка болгон.

— Же, Куйка, докладывать эт, — Баит Матвеевич сүгүмчилүк кыйгырып ийди.

— Нени докладывать эдер, бойыгар да көрүп тургыгар ийне, — деп ол малы жаар көрүп айтты.

— Көрүп турым. Же сен ненин учун фуфайкалу?

— Тонды жетире көктөгөлөк, Баит Матвеевич...

— Же көктөгөлөк болзо, кем жок... Соокко алдырыса, оорун берер болзон, мен сендий пастухты кайдаг табарым?

— Жок, оорыбазым, Баит Матвеевич.

— Же сен оорыбазым деп иженбе... Тонды сакып алган болзон, жакшы болор эди, малда ферманын заводчунын артып калгай... Онойдо эдер керек... Мен де санааркабас эдим...

Ол айландыра аяктап көрөлө, сурады:

— Мында өлөң бир айга жедер бе?

— Жедер, карын артып калар...

— Өлөң көп... Онызы чын... Же ондыйда болзо, малды ончо одорлорго айдаба, өлөңди чеберле.

Ойто келип жадала, Баит Матвеевич бойнанын улустарын мактап куучындады: „Улус сүрекей жакшы. Ондый улусла онойдо артык тынырыбыс, көрөригер...“

Мынын алдында малдын дворлоры журттан ыраак болгон. Эмди колхоз өзөрдө, олар Шаргайтыннын өзөгинде боло бердилер.

— Мынызы жакшы эмес. Бистин планыбысты ончо бузулуп жат, — Баит Матвеевич айтат. — Дворлор эмди де ылу, жакшы, же ондыйда болзо, бис оларды агаштын оргозы жаар көчүрүп алзабыс, онойдо жакшы болор эди... Колхозчулар ончозы онойдо сананып турулар... Бу ишти колго кыналта

жок аларыбыс. Олорды жаныс жерге көчүрзе. озор салкын-наг ыжык болор. Озор мында жадагай, жыбарлу жерде туруп жат. Деревнеде агашты үзе кезип салгандар... Бу иш, жаан иш, ого жаан ийде-куч салар керек. Же согында жакшы болор.

Малдыг дворлорын жаны жерге көчүрер керегинде суракты колхозчылар жаныс катап тургускан эмес. Бир катап дворлорды өскө жерге көчүрерге шыйдынып, дворлор тудар жерди талдап, планировагы эдип, улусты чыгаргандар, же бу керекке жуу чаптык эткен. Эмди бу сурак ойто туруп жат.

Эмди дворлорды өскө жерге көчүрер деп шүүжип турыбыс, — деп председатель айтты. — Жакшы дворлорды тудуп аларыбыс. Көп строительный материалдар керек болор: төс, плахалар. Олорды кайдан алар?... Мында жуугында агаш жарар завод жок. Оныг учун бис агаш жарар заводты тудуп алар деп шүүшкенибис. Оны тудуп алары жаан уур неме эмес. Бу күндерде колхозтыг теермени ишке кирер. Суу бөккө. Ол раманы да чыгара тартып алар. Агаш жарар завод кирелгелү неме. Айылдаш турган Бешпелтирдин ле Барагаштыг колхозторына жарган агаш базада керек болор.

Колхоз жаны беш жылдыкта фермалар, журт жаар барган жолдорды жарандырып, кырдыг сууларына жаны күрлер саларын темдектеп тург. Мында андый суулар көп.

Фермаларда ла кышкы одуларда койчыларга, пастухтарга ла жылкычыларга жаны колхозный туралар тудары. Шаргайтыда общественный мылча тудары, жаны туралар тудуп аларына колхозчыларга болужары, жаны журтхозяйственный машиналар талп алары темдектелип жат.

Же мынызы да ончозы эмес.

Баит Матвеевич тулки бөрүгнн уштып, жаркындалып тийип турган күн жаар көрөлө, күлүмзиренип айтты:

— Электрический станция тудуп аларыбыс... эмиктер Шаргайтынын устие куулей берер... жарыткыш, чыла электрический жарыткыш отты берерибис!

А. ДГМЧЕНКО.

Карыган пастух не керегинде кожондоды

Бийик туу-тайгалу Кош-Агаш аймактыг ар-бүткениниң сыркыны сүрекей кату. Бу кезиктей өзүм өспөс жердин агаи жок чөлдөри талай тегинен 1800 метр бийикте туруп жат. Учы-куйузы билдирбес телкемдердин үстинде Курайдыг, Сайлугемнин кырлары ла Чуйдын мөнкү карлу тайгалары учалыжып тургылайт.

Je ондыйда болзо бу, бойынын бүдүми аайынча, жылбилу де, байлык та край болуп жат. Аймактыг бу сыркыны кату ар-бүткени, төзөлгөлү творческий жүрүмге уланган албатынын күүн табыла, советский кижиге чындык служить эдип жат.

Жорыкчылар бойлорынын амадаган јерине жууктапла келерде. јастын бозомтык-кара тўни кире берди. Таштардын үстиле туйгактарыла тапылдадып карыган Улактын одузына жууктап келген ээрлю аттар, журтты сезип ийеле, тыг киштеже бердилер. Сојонг аттаг чекчил түже калыйла, адын пастухтын туразы јаар јединип экелип, айтты:

— Je, эмди бис једип келдибис. Амырагар.

Мен база аттаг түжүп, Сојонг Керексibesованын кайкамјылу ак адыла коштой. адымды буулап салдым.

Сырагај карып та калган болзо, је сыны јенил, чыйрак пастух Улак Полошев бисти уткуды. Ол онын ууринде сарлыктар кандый турганын, база оны не энчиктирбей турганын ферманын заведующийи Сојонго јарттап айдып берди. Керексibesова дезе оны „Јуу кийининдеги өйдө журтхозяйствоны өскүрер иштер керегинде“ ВКП(б) Төс Комитединин пленумынын постановлениезиле база эмди малчылардын алдында турган задачаларла таныштырды.

Тун тымык, јаскы аайынча серүүн болгон. Бис туранын алты јанында јадагај јерде салган јалбышту јаан оттын јанында отура бердибис. Улак оттин јанында элтү отурып алала, канзазына чокты салып, јалбыш јаар кезе көрүп, коолодо кожондой берди. Мен онын сөстөрин билип болбодым.

је ондыйда болзо бу кожон меге учу-куйузы жок, чөлдөр ошкоч, элбек, чөйүнир кожон болгону билдирип турды.

Улак сүрөөн узак кожондогон. Ол оттын жанынан туруп, кайда онын болушчылары жүргөн үзүрине барып, онойто келип, оттын жанына азыгы аайынча отуруп, чөл жердин узун кожогун ойтоло чөйбө тартып, үзүк жок кожондоп турды.

— Ол не керегинде онойдо узак кожондоп туру?— деп мен Союнго сурагам.

Керексибесова күлүмзиренип, бойунун жипт жүзүн мен жаар буруп, айтты:

— Ол ончозы керегинде кожондоп жат. Ол бүгүңги куучынды угала, бойунун жүрүмүн эске алынарга турган ошкоч, ого тап атканча кожондоорына жедер. Эмди ол казыр байга кананда иштегени керегинде кожондоп жат. Онын кийининде колхоз керегинде ле карыган тужында тапкан ырысту жүрүм керегинде кожондоор. Улак жакшы кожондоп жат!

— Тап атканча кожондогодый, жылбилү немелер кижини жүрүмүндө чынла ондый көп бар болгон бо?

— Бар эмей. Керек десе бир түн ас болор. Бистинг жүрүм керегинде айдарга да узак, кожондоорына десе онойдо көп ой керек.

Шакла анайып кырда, түндө салган жалбышту оттын жанында отурган комсомолка Керексибесова Союн жетен жашту пастух Улак Попошев не керегинде кожондогонун меге айдып берди.

* * *

Локтулардын айылында сүмжи каа-жаала болуп, ачу-короң ло түрени айрылбайтан, онын керегинде эмди эске алынарга да уур. Жердин ончо байлыгы—эн жакшы одорлор, суунун жанындагы байлык өлөгдү жалаңдар, канча муунаң үр малдар,—ончозы Дептеков, Матъдиргал, Диатов, Мурчиков. Топчинов ло онойдо өскө байлардын колында болгон. Округтын талдама пастухтары ла жылкычылары сыраңайла ас жал учун байларга жайы-кыжыла иштеп, бу да жалды бүткүл алып болбой тургандар, ненинг учун десе бай жаантайында жылдын учында пастухты иштеп алганынан ажыра жип салды деп, онын жалын чыгара чотоп, ого алымды бичип туратан. Ол өйдү Улак Попошев бойы да база карыган колхозчулар Амыр Шортланов, Арбачы Суразова ла онойдо өскөлөри жакшы билип жадылар.

Карыган Арбачы Суразова жайы-кыжыла Матъдиргал байдын малын кабырып, база онын кийим-тудумын көктөп иштейле, оной ойто жанарда, бойунун ижи учун жүккө 5 фунт курут база тон эдерине өлгөн бир койдын терезин алган.

Байлардын төлөп турган жалы сүрекей ас болгон. Бай канча ла кирези бай болгондо, жоктуларга анча ок кирези казыр болгон.

Камдар ла жарлыктар бичик билбес албатыны базынып, мекелеерине болужын жетирип, бойыныг ижин элбеде өткүрип тургандар. Олордын ортозында байлардан артпай турган Сарамыр ла Япай Тайминкунов деп бай ла ачап камдар бар болгон.

Революциядан озо телениттин жадын-жүрүми эрикчилдү, уур болгон, жоктулардын көзинин жажы байлардын одорлорынын блөннип өртөп турган...

* *

Бу жерлерден байларды, камдарды ла өскө дө шлемирлерди жок эдиң, ургүлжиге чыгара жалмап салган Улу Октябрьский Социалистический революциянын кийининделе албаты бойынын бастыра көксиле тынды. 1931 жылда жоктулардын 110 биле өрбөкөзи „Мухор Тархата“ деп колхозко бириккен Олор эмди чындык труженниктер болуп, байлык жөөжөлөрдиг ээзи боло бердилер. Государство 70 муң гектар жерди колхозко ургүлжиге бектештирип берди. Колхозтын элбек-телкем жерлери Чуйдын суузынаг ала Сайлугемниг кырына жетире чөйиллип ят. Тархатаныг, Көк-Өзөктиг, Себистейдин ле Ирбис-Туунын суулары колхозтын жалаңдарын ла одорлорын кечире агып жадылар.

Колхозко биригеле, сүүмжилдү жайым трудты энгле баштап көргөн улус, жаан кичеемелдү иштеп, жылдын сайын жакшы көргүзүлөргө жединип турылар. 1941 жылда, качан Төрөл учун улу жуу жалбыштанып чыгарда, колхозтын байлык одорлорында 16 муң койлор ло эчкилер, 893 тын уйлар, 487 жылкы ла 130 төө кабырылган.

Колхоз Ойротияда экономический жанынап тынып калган эн бир колхоз болуп, культурный строительствого жаан аяруны салган. Колхозчылар аргалу жүрүмди билип алгандар.

* *

Төрөл учун улу жуунын жылдарында „Мухор Тархатаныг“ колхозчылары, бастыра советский албаты чылап, кезик ууркучтерди көрүп, бойынын бастыра ижин „ончозын фронтко“ деп текши амадуга уландырган, жүс ажыра колхозчылар Төрөл-

ди корулаарга фронтко барган да болзо, колхоз бойынын хозяйственный ижин уйандаптаган. Ишке ле ферманы башкараарына келген уй улустардын ла кыстардын ортозында јакшынак устар ас эмес болгон. Олор—рядовой колхозчы уй улустар, стахановчы-малчылар—Сары Мандышканова, Сайрал Санданова, Борсук Акчикова ла оног до бскёлөри болгондор. Олор—фермалардын заведующийлери, бригадирлер—Сойон Керексибесова, Боромбой Назарова, Яшбала Челтушева, Шура Агаинова ла оног до бскёлөри болгондор.

Бу улустар хозяйствоны уйандадарлаг болгой, карын оны сүрекей тыгыдып, ороонго ло фронтко ума јок көп продукталар ла сырьё бергендер. Јуунын јылдарында колхоз государственого 342 јоон уй, 574 жылкы, 12 550 кой берип, база 250 тын малды немецтердег јайымдалган райондорго ийген.

Орооннын ла фронттын керектерине јуунын јылдарында канча мунинаг пуд эт, көп сарју, тук, койдын терелери берилген. Колхоз төрт јылдын туркунына, јанысла кыйалта јок төлөр төлүлөр аайынча, ороонго 747 мун салковой акча берип, эки военный заем аайынча дезе — 606 мун салковой акча берген.

Јуунын учы јаар колхозто бар болуп турган малы, јуунын алдындагызына көрө, көп болуп јат.

Колхозчылар јуунын кийининдеги байдө бойынын колхозын экономический јанынаг оног артык тыгыдып аларына кичеенип турулар. 1946 јылды колхоз јакшынак көргүзүлөргө ле божоткон.

Колхозто јылдын учы јаар, план аайынча, 17 664 койлор ло эчкилер, 887 јоон уйлар ла 389 жылкы бар болор ордына 18 564 койлор ло эчкилер, 955 јоон уйлар ла 390 жылкылар бар болуп јат.

Колхозтын малчылары бир јылдын туркунына 2 260 кураганды ла уулакты, 224 бозуны ла 63 кулунды бскүрүп алгандар. Ончо фермаларда јаңы чыккан јаш малдын проценти бийик болгон.

Колхоз государственого продукция берер планы ажыра бүдүрүп, бир јылдын туркунына государственого 814 центнер тук, 888 центнер эт, 650 пуд сүт ле 23 центнер брыза берген.

Эмди колхозчылар јуртхозартельде төс кирелте берип турган общественный малды мынаг ары көптөди аларына кичеенгилейт.

Колхозтын кирелтези жылдыг жылга өзүп жат. Колхоз. 1946 жылда планда темдектегени азыйнча, 712 577 салковой кирелте алар ордына, алганы — 818 490 салковой. Обществинни иштерде колхозчылардын иштеп алган трудкүндеринин баазы бийиктеп, олардын жүрүмү тамла жаранып жат.

Журтхозартельдин члендери жакшы жадып турганын башка-башка темдектерден билип алар аргалу. 1944 жылда колхозчылардын трудкүндерине продуктаны катый тоолобозо, 996 972 салковой акча берилген. Колхозчылар жагысла төртинчи военный заемге 326 мун салковойго бичиткевдер. Байлардын албан ижинин ачу-коронун көргөн карыган пастух Улак Поповев военный заемдердин облигацияларын 75 мун салковойго алган.

* *

Колхоз жагы аяруны культурный строителствого ло благоустройството салып туры. Мында бойынын школы, кызыл толык, радио, районнын төс жериле телефондо колболышкан контора бар. Колхозчылар алдырып турган газеттерин жаантайын кычыргылап, лекцияларды ла беседаларды угуп турылар. Бу жылда колхозный клубты, мылчаларды ла улус жадар тураларды тудары темдектелген.

Улус революциядан озо бичикти торг билбеген болзо, эмди жаан да улус ончозы бичикчи. Лашөскүримдердин көп сабазы жети жылдык үредүлү. Колхозчылардын ортозынан бүткен бойынын сельский интеллигенциязы өзүп, башкаручы иштерге тургузылып жат.

Колхозто бойынын специалист-члендери: 4 үредүчи, бир землеустроитель, 3 ветфельдшер, бир медицинский сестра, малдын орто үредүлү алты специалист бар. Журтхозартельдин члендери ВКП(б)-нин райкомында, аймакисполкомдо, журтсоветтерде иштегилеп, партийный ла государственный ишчилер болуп өзүп турылар.

* *

Бу колхозтын улустары ла иштери керегинде текши айдарына жаскы тун сүрекей кыска. Союн Керексибесова карыган пастухтын учы-бажы жок түгенбес кожоны керегинде, 1947 жылга колхозтын пландары керегинде айдып божодордо, таг ада берген.

Карыган Улак отын жанында уйкузырап, жайканып, кожондоп отурганча болгон. Онын кангазынаг чичкечек акыш коройлоп чыгала, туура жайылып турган. Күн тымык болгон. Апыыйак улустардын жединип алган сүүмжилү ле

ырысту жүрүм керегинде, удабас болотон онои артык жакшынак ой керегинде кожондогон.

„Кижн, качан куучын онын жүрүми керегинде болуп турганда, ол сүрекей кичеенип жат, — деп Улак кожондойт, — ол жакшы жүрүмди таап, база мынан ары онои артык жакшы жадарын билип турган болзо, канайып кичеенбес. Кижн жаантайыла жакшы жадарына кичеенип жат, онын учун онын ийде-күчи де ондо болуп жат.“

Луук öйдө болотон жакшынак жүрүм керегинде карыган пастухтын айткан сөстөрүн чындаалтып турган чылап, жакшы күй кырдын ары жанынан жалтырап чыгып келди..

К. РАСТЕГАЕВ..

КОЛЛЕКТИВТИН' ИЙДЕЗИ

„Красные орлы“ журтхозартельдин члендери бойынныг председателин Прокофий Щигреевти сууп, баалап турадылар.

Кандыйла бир ишти баштаардаг озо, председатель кыйалтазы жогынаг айдар:

— Слер ээлер, слерге сананар, кичеенер керек.

Коллективтин шуултези, жууннын чыгарган жоби, журтхозартельдин Уставы— председателге закон, онын иштеер эжинде башкарынатан баштамжызы.

Былырыгы жылда „Красные орлы“ колхоз, Ойротиянын колхозтору малды жакшы кыштадарына белетенип алары учун мөрййлөшкөн мөрййдиг инициаторы болгон. Мөрййди баштаар алдында колхозчылар бойларынын бастыра аргаларын ончо жанынаг шуултелеп көргөндөр.

— Сери область бастыгазы уксын деп чыгып, ун берип ишери ол сүрекейле уур керек эмес, — деп чолдин колхозчулары куучындашкылап тургандар. — Кожонди баштайтан улус качан да болзо озо алдында болор учурлу...

Мөрййлөжөринин кычырузы эдилген. „Красные орлы“ колхозтын колхозчулары кышка белетенер ишти баштай бердилер, олардын кижини куйбыртып турган суумжилу, кичеemelдү ишке киришпей, тууразында артар арга жок болгон. Керек дезе председателге жажы жаандап калган карыгандар да келгилеп тургандар:

— Сен, Прокофий Федорович, биске де кандый-бир иштег бер.

Кышка неле керек болгони ончозы темдектелген, ончозы жазалган. Колхоз көп жакшы качеству олгон тургузып алып, силос белетеп алды. Бастыра аштардыг идиргенде арткап-калгандарын колхоз кичеemelдү жуунадып алган. Ферманын жанындагы жерден көп тоолу семис кеберлү тыкваларды өскүрүп алгандар. Уйлардын, койлордын, аттардын ла бозулардын жылу кажагандарын озолодо жылулап, жазаар жерлерни жазап, жылулаар жерлерин жылулап база аару-чек эдип жазап

салган болгон. Качан ончо белен болгон кийининде кыш башталды.

Слердин бир-бирүлеригерге „Красные орлы“ колхозтын малынын фермазына жүрерге келишкен болзо, слер ондо чүмдү ээжини ле мал ижинде женүни мактабай, бойыгарды токунадылу тударына болбос эдигер.

Олордын бытыргы жылдагы иштери калас өтпөди. Сүт-товарный фермада уйдын тын тоозын ай сайын өскүрер планы артыгыча буткен. Фермадагы кезик уйларды солтыр эди 17 төнөжин ле 10 тижн торбок артырып салган. Койлордын тоозы жылына колхозчылардан садып алган 74 тын койлорго көптөгөн, олордын кажызынан ла план аайынча кыркып алатан 2 килограмм түк ордына 3 килограмм 109 грамм кыркып алган. Койчылар болуп иштегилеп турган Елена Зяблицкая ла Соломея Рогованыг иштеринин көрүмжилери ончолорынан артык.

Доярка болуп иштеп турган Надежда Козлова, онын колында турган 12 уйдан кажызынан ла 1700 литрден сүт саап алып, 12 бозу торныктырып алган.

Доярка Александрова колында турган 12 уйдын кажызынан ла 1600 литрден сүт саап алып, бозуларын ончозын торныктырып, колхозко табыштырып берген. Колхозто кажыла саап турган уйдан саап алган сүтти орто тооло улештирип көрөр болзо, план аайынча темдектелген 1500 литрдин ордына 1560 литрден келишкен.

Бу колхозтын малында иштеп тургандарынын кажызын жакшы иштеп турганын, кажызы коомой иштеп турганын анылап айдарга жеңил керек эмес. Бу суракка каруны колхозтын малдарынын башчызы Ксения Романовна Лукьянова да берерин уурзынып жат. Мында ончолоры эн жакшы иштегилеп жат. Олор бойларынын ээлеген жөөжөлөрүн бистерге көргүзерге күзүзегилеп, жылу кажаганга кирер алдында онын бозогозында жайган чыкту саламга бистердин буттарыбысты озо баштап арчыдала, бистерди баштап апарды.

Бозулардын жылу кажаганында ару бөлүнтилердин ичинде ала түктү семис бозулар тургандар. Уйлардын жылу кажаганында, кормушкалардын жанында ару база семис уйлар тургандар. Аттардын жылу кажаганында кажыла аттын турар жери анылу болгон.

Ксения Романовна ферманын кажыла ишчизинин ижи керегинде жетире куучындап турат, жангысла бойынын ижи ле бойынын кичеемели керегинде куучындаарын ундып турат.

Фермада көрүмжилү ээжи Лукьянованын кичеемели ле кату некелтези ажыра тургузылган. Зооветээжилер кыйалта жок жеткилинче будуп турзын деп, ол кату шигдеп көрүдү.

жат. Күнүн сайын малды азыраарга божодып турган кату ла жымжак азырал кемјүзине јетире берилип турзын деп, ол шиндеп көрүп жат, уйларды канайда сааза, јакшы саалатанын дояркаларды ол үредип жат.

„Красные орлы“ колхозтын мал-фермаларында кыш чыгымы јок өткөн. Уйлардын сүди кыжына астабаган, колхоз сүтти бу жылдын планы учун табыштырып турган. Кышка јакшы белетенип алары шак мындай болуп жат.

„Красные орлы“ колхозтын јазалду постройкалары колхозтын бек тынын көргүзип жат.

Прокофий Филаретович Шигреев колхозчылардын бойыннын коллективний хозяйствозын көп уламјылу, көп јүзүндү эди алар деп күјүренгилеп тургандарын билер. База бу күјүреништи бүдүрер јанынан „Красные орлы“ эди турганы ас эмес: ондо саар уйлардын, койлордын, јилкы малдын фермаларыла коштой ондый көп астамду куштардын ла тҕлкүний фермалары, база 500 биле адарулу пасека бар, онон башка бойында крупорушка, теермен, кузница база өскө дө узанар јерлери бар. Колхозтын кыразы ла өлөн чабар ла мал одорлодор јерлери јыл сайын өзүп жат.

Калганчы ҕч жылдардын туркунына мажакту аш кыразы 59 гектарга көптөп, эди 226 гектарга јеткен, өлөн чабар јери азыйда болгон 320 гектардын ордына 583 гектарга јеткен.

Хозяйство ло онын астамы өзүп жат, колхозчылардын јадып-јүрүми база тынып жат. Кемнин кичеемели, ченемели ле чын башкарганы „Красные орлы“ мөрөйдө јеіүни алгандар болуп чыгарга, ВКП(б)-нин Ойротский обкомынын ла Обл-исполкомнын көчүп јүрер Кызыл Маанызын алып аларга болушкан председателин омор сууп база баалап турылар.

Партиянын Төс Комитетинин февральский пленумынын решениези база Октябрьский революциянын јууктап клееткен 30 жылдыгы колхозчыларды омордын төрөл колхозы мынан ары там тыныда јаранып чечектеерине јакшынак тартыжуларында ийделедип туры.

М. Олегов.

Елена Упаева

Урсулдын ла Караколдын элбек жаландарына жаткандарга Упаева Еленанын ады сырапай иле жарлу болуп жат. 1930 жылда, ол 15 жашту кызычак тужында, „Ланы јол“ колхозко ада-энезиле кожо кирген. Јаркынду, сүгүмчилу јүрүм онын алдында ачылып көрүнди.

— Ада, ырыс келди!

— Э-э! Мен база анайып ок сананып турым, Лена, — күлүмзиренгени карыган агчынын чырайын јирме жылга јийт эдиш ийди.

Ланы јүрүм кайнап турган. Лена өйди тегин өткүрбей турды. Ол колхозко, бойынын төрөл јуртыдый, энчүлү күүизеп, кандыйла ишти тутканда, онын колында кайнап тургандый болды.

... Јайдын изу күни. Күн јерди изидип турганда, изип калган көк өлбн кижинин будын күйдүрүп турды.

— Отуруп амырап ад, Елена, чагын чыга берген болор! — деп өлбн чаап турган өскө улустар айтып турдылар.

— Канайып турыгар! Мен сырапайда арыбадым.

Чалгынын өлбн кезери билдирбей турды. Јалбак, аару эдип чашкан прокос Ленаныг болды. Онын, кызычак чүмиле бажына тартынып алган, кызыл косынказы ончолорынын алдында элбенден турды.

— Лена базала чик јок озолой ырай берди! — дежип, өлбн чабаачылар токунап болбой турдылар.

— Једижерибис! — деп, озор јаныдаг прокосты башгагылап, айдыжып турды. Је Упаева Ленага једижип аларга күч. Онын чалгызы өлбннин төзиле учуп, кургак јалаанда шынырап-кожондоп, күрүлте бийиктеде салып койгон прокос көгөрүп, агып турган суудый болды.

... Колхозтын двору. Уй саары јаныла башталып, эмчектин умчызынап чургайып чыккан сүт дояркалардын көнөк-төрине тужуп, кожондогондый үнденип турды. Упаева Ленанын, уйдын саамчыл калган јелдинен сүтти саап турган,

колдорун ээчий көрүп жедишип болбозун. Лена көнөгине толтура саап, көбүктөлип калган сүдин алганча, сүт кемчи алып турган учётчикке эн озо келип жат.

Ол шакала мынайып качан да, кайда да болзо, — озочыл.

Качан Ленандан, ол бскө улуска көрө, кандыйла ишти канайып түргөн, эн артык бүдүрүп турганы керегинде сурагандарда, онын карузына нени айдатанын ол билбей туратан. Колхозты сүүп турганынан улам билгир де болуп, жок жерден күч те табылып турганы онын санаазында да жок болгон.

Жуудан озо, күскиде теңери бүркөлип, чарак кар түжүп турган түжүндө Кайырылыкта изба-читальна ачылды. Октябрьский байрамда, жаантайып колхозто өткүрилетени аайынча, стахановецтерди премировать эди тургандар. Колхозный трудты сүүп, кичеенетени учун жапыс катап эмес сүгүнишип турган Кайырылыктын журт улустары Упаева Еленаны премировать эткендер.

Жуу башталды. Колхозтон жүстөн артыгына колхозчылар фронтко бардылар. Колхозтын председатели де жүре берди. Колхозтын жуунында качанда болбогон тым болды. Председатель тудуу аларга шүүштилер. Керек жинил эмес болгон. Мур жуу бйинде колхозты чын ээи болуп башкаргадый ижи керек болгон. Колхозчылар санааркажа бердилер. Кенетийин кандый-да эр кишинин жуу тым отургандарды түмедип инди:

— Упаева Еленаны председатель эди тудар деп, мен бойымнын шүүлтемде айдып турум!

Колчабыжу кенетийин, жетиру болгон чылап, жагылана берди

— Упаеваны председатель эдер!—деп колхозчылар оной ары уланты бердилер. —Жакшы председатель болор.

Ыраакта-ыраакта туулар ары жанында жуу күзүрөп турды. Же Кайырылыкта жаткан журт улуска фронт жуук болгон. Военный уур сүгүмчи де оморкогону колхозты оной артык күчтендире бириктирди. „Жагы жол“ колхоз жуу бйиндеги заданиелерди жегүлү бүдүрүп турган. „Жагы жол“ колхоз керегинде, онын жакшынак председатели Упаева Елена керегинде мак көгөрип жаткан Урсулдын элбек жалагында, Караколдын богочызынын ары жанында текши жайылып турды.

„Жагы жол“ колхоз Кызыл Черүге 450 строевой ат берген.

„Жагы жол“ колхоз государствого планга узери 400 центнер эт берген.

„Жагы жол“ колхоз аш түжүмин Ондой аймакта эн озо баштап жуунадып алган...

1946 жылда ороон бойынын эг артык улустарын СССР-дин Верховный Советине көстөп туткандар. Алгай албаты колхозный крестьянствонун озочылы, социалистический Төрблдин чындык кызын—Упаева Еленаны Национальносттордын Советине депутат эдип тудуп алгандар.

— Оок албатынын представительницазы эдип, ыраакта туулу журтта чыгып, өскөя тегинде анчы кижинин кызын ороон мынайда көдүрүп, депутат эдип тудуп алатан арга жанысла бистин Төрблбисте бар болуп жат, — деп Елена айдың жат.

„Ланы жол“ колхоз Кайырылыктын түрген суузынын он жанында туруп жат. Эбиреде мөш лө тат агаштарла туй өзүн калган туулар туруп жат. Бу тууларды туш башка ийде салып ийеле, жалай болгон бук жадат. Кышкыда онын телкемдериле салкын согуп турат. Жайгыда тымык турган бу жерлерде кей жүзүн-жүр өлөннин жараш жытту чыгыла толтурулып жат.

Тууларда кар эрте тужуп турат, онын учун озогы тужында бу жалайнын кажы-бир жерлеринде арба өзөтөн болгон.

— Бис кандыйла ашты салып жадыбыс!— деп Елена Упаева айдың жат. — Ол бу отурган карыган улустар тужында аш бүтпей турган ийне, — деп Елена каткырынып, узак кыш өткөн соңында, завалинада жаскы күннин чогына жылынып отурган карыган өбөгөндөр жаар имдеп айтты. Олор карыган да бөлзо, каарын айткан сөсти укпайынча өткүрбей, артедьдин председателин көмөлөп аптылар:

— Сен ол тужында биске салда берген бедиг? Јерди андазынла чучкып, чачкан үренди агаштын будагыла тырмап туратаныбыс. Мынайда иштегени кыра тартып, аш үрендегенине түней иш пе? Ол бистин кыраны көрзөн!— дежип, өбөгөндөр тура жүгүргилеп, кайда төрөл жалайды бир учынан бир учына јетире тракторло тартып турган кыра жаар улап көргүзип турдылар. Јакшы иштеп салган, чыгы јеткил, күннин изу чога кызыдып турган јер баилык тужум берерин мол јоп туры.

Кайырылыктын бу жалайдары эмди канча жылдын туркунына колхозтын салган ажыла бүркелип жат. Козур мажакту арба быжып жат. Кырлан күнет жерлерде буудай аш быжып жат. Туулу жерлердеги кыска жайды өткүрүп ийбейин деп мендеп турган чылап, ончозынаг озо сула аш быжып жат.

„Ланы жол“ колхозтын хозяйствозын јакшы төзөп алган. Коилор тулар жерлерде жылдын сайын курагандар кожылып турат. Уйлар јакшы төрөгилеп, бозулары коруланып, боос

чочколордын тоозы көптөн жат. Жаландарды ончозун корылап бастыра журт маала иштегилеп туру. Эрчимдү аярулу чырайлу Елена Упаева кандыйла иште кожо туружып жат. Көргөжин, Упаева эмезе кыраны канайда тартып, тырмап турганын көрөргө жалана барып жадат. эмезе кажыла тапта, кайда эртен тура тал-табыш чөйилеп туратан дворго келет. Кайнап турган колхозный журум, эрчимдү жакшы иштенген жылдар ого керекти шүүлтедү көрүп, жалтанбастын ченемелин берген болуп жат. Ол кандыйла керекти шиндеп көрүп, бойынын жөнүн айдып берер.

— Колхозтын чыла ээзи.—деп колхозчылар онын керегинде сүзгөндү айдыжып жадылар. „Жаңы жол“ колхозтын жылкы малынан өскүрүн алган түргөн жорыкту, күчтү аттарына түней аттар бастыра Ондой аймагында жок.

Озогы тужында Кайырылыкта картошка отургуспайтандар.

Ондогы жаткан улус: „Бу бийик жер, мында картошка өспөс“,—деп айдыжатандар.

Бу мынайда эжиленип калган шууатени Елена жаратпай турган. Жуу тужында Елена колхозко үрөн картошка экелди Отургузып койдылар. Изү күннин чогы жерди изидип турды, жер бойынын тузалу чыгып картошканын өзүмине берди. Күскиде колхозчылар жаланин таарга уруп койгон уур картошканы тарткылады.

Картошка түнейле өспөс, ол тегин жерге үрелип калганча, оны жип салар керек деп өткөн жылдын жазында колхозты председателинен сурагандарын эмди эске алынар. Кайырылыктын журтулулары сүүбей жадылар. Эмди колхозто картошканы ончолоры отургузып жадлар.

Эки жыл мынан кайра Елена Урсулдин жаланынын кайда-да жабызынан адаруду эки биле колодо экелген. Мында жаткан улустын көбизи ушкүрүп ийгендер:

— Бу адаруны не экелди?—Бистин мындагы жер бийик жер... Олор эртенле ончозы ойто жава учкылай берер.

Елена олорго бүтпеди, аларулар ойто учуп барбады. Эмди десе күнет бүк жерде онго жуук колодо күүлөп туру. Бу келер өйдө болор жаан пасектин баштамызы. Адарулар кичеemelдү табыкыла жаскы кейди талтырып, медту чечектерге отурып жадылар.

— Бистин адарубус күчтү,—пасечник Макаров айдып жат.—жай туркунына медти тажып алат. Чечектен алып турган бистин мед жыды жарап!

„Жаңы жол“ колхозтын эн талдама бөлүги мал азырайтаны болгон эмди де ол бойи артып жат. Колхоз госуударственный бастыра заданиелерди артыгынча бүдүрүп, малдын

тын тоозын үзүк жоктон элбедип жат. 1940 жылда МТФ-де 60 саан уй бар болгон, эмди десе 130 саан уй, 1943 жылда ОТФ-де 800 кой болгон, эмди десе эки муңга жуук.

Колхоз бешжылдыктын учына малдын тын тоозын эки катанка көптөдөр. 1950 жылда бистиг сөлдүзүндү өлөндү бүктөрибисте жаңысла элбек продукция берер жаңысла жакшы укту мал жүрөр.

— Биске дворлорды элбедип, жаңыртарга керек,—деп Упаева айдып жат.—Бис бешжылдыктын планын бүдүрөрибис. Мен бу жерде өскөним, бистиг улус малдын кийининен жүрүп кичейткендерин мен билерим,—деп ошон ары кожуу айдып жат.

Елена бойы соок кыштарда толуп брааткан курагандарды бойынын изү колыла канайда жылыдып, оору койлордын кийининен канайда кичееп жүргени керегинде куучундабай жат.

Кайырылыктын суузын жараттай карыган өбөгөн жүрүп отурган. Ол өбөгөйлө бис качан „Жаңы жол“ жаар кумак оок таштуу жолго браадып жолыгышканыбыс. Ол тужында бу өбөгөн кобыдан жалаңга чыгып келеле, бисти сакып алган. Онын жүктөнүп алган мылтыгы, байла, оныла жажыт болгодой. Өбөгөн бистиг абырабыска отуруп, эрмектенди:

— Анды сырагай ас өлтүрдим. Быжыл жаска удур агнын чыгып турганы коомой.

Бу, калганы жылдарын туркунына 45 өбөрү өлтүрүп, муң тоолу тийип өлтүрүп, сибдушиннага табыштырып берген ачычуу чеккан, анчч Упай өбөгөн болгонун бис билбестенибис. Бисе кожо браадып, өбөгөн сырагай унчукпатай. Ошч жүккөн де тошгып алдынан жүткүп чыккан эрмекчи суу да сүгүндирбеди. Өбөгөн жайдын башталып турганына сүгүмбей тургандай эмтир. Качан жааган чан карда баскан тайганын агынын изи сырагай чокум болотон күске жетире бй узак болгон. Жакы жалаңды өбөгөн кунукчылду көзиле айкап брааткан.

Сууны жараттай базып брааткан Упайды көрүп ийелө, Елена кыйгырды:

— Ада, нени айдады? Таптың ба?

Упай өбөгөн сууны жараттай тегин жерге жүрген эмес эмтир. Бистиг сананганыбыс аайынча Упай андый кунукчылду, немени керексизбес кижин болгон эмес эмтир ийне! Колхозный электростанцияны кайда тургузар деген сурак оны, бастыра колхозчулар чылап ок, сапаркадып жат. Кайырылыктын чугулчы суузы бойынын агынын жаантайын кубултып турат,—көрүлө турганча электростанция жаратка кургак жерге чыгып калардан магат жок.

Упай да эмес болзо, ошон до өскө колхозчы Кайырылыктын калжу суузынын табына салбай, оны токунадып тудар кату ишти табарына бис иженип турыбыс.

Керекти бачым, түрген бүдүретен Упаева Елена улуска жаан аярулу болуп жат. Азында колхозчы жууда жүрүп ужыдып, шыркаладып, жанып келген. Же ол озогыла аайынча андаарын сууип жат. Эмеш амырап, шырканды жазып ал деп жөн бергилеп, женил иш берели деп айдып тургандар, же андыда болзо ол тайга жаар жүре берди. Ол канайда андаан жөн турганы жарты жок, же ол алуны жөн экелген. Эки күн айылда жатып, амырап алала, базала тайга жаар жүре берди. Ол тайгада жүрүп, ого түбек болды — шырказынын балузы базала катап ачылды. Айылына ол жүк-арайданла жанып келди. Айылында отуруп, базала эригип жат...

— Ого күүни жеткен кандый иш таап беретен болбогой деп, жаантайын сананып турадым — Упаева айдып жат. — Бу шыркалу солдаттын жүрегин канайып токунадып алатан болбогой?

Кайырылыкта кажыла жерде — школдын, клубтын жанында, оромнын да эки жанында үзеле чогу салган агаштар жадап. Колхоз строительство өткүрөт. Кайырылыкта айылдар жок, же колхозчылар болчок то тураларга, эки де кып тураларга жатпазыбыс деп мойножып турылар. Олор колхозтын жуунында кажыла өрөккөгө үч кыпту, верандалу, полисадниктү тура тудар деп жөн тургустылар. Же түбектин болгоны бу! Деревне-журтты кайда тудатанын жөптөжип алгандары жок. Азындагы журт турган жер жайгыда жакшы, кышкыда дезе шуургантып, күрт салып турат. Кайырылыктын журт улустары уламла сайын сууны ол жанын айкактагылап коруп турдылар, ол ондо салкын тийбес кырдын эдеги, маала саларга сырагай жакшы өптү жер болуп жат. Бис мында туурарттап келген улус, же онойда болзо жобисти бердибис.

— Суунун ол жанына көчүгөр. Ол көгөрүп жаткан телкем жайым жерге жаны тураларды тудыгар! Жаны журтла слерди уткуп турыбыс!

Бу жыл февраль айда Упаева Елена партияга кирди. „Жаны жол“ колхозтын парторганизациязынын качызы Чекурашева Вера, онын үрези бойынын колхозыла, бойынын орооныла кожо канайда өскөн айдып берген. Чекурашева Вера Упаева Елена керегинде куучындаган, же колхозтын коммунисттери — малазыраачылары, андаачылары, строительдери. Чекурашева база олор до керегинде куучындап турат деп, бодогылап тургандар. Упаева Еленанын тартыжулу өткөн жылы — колхозты жарандырып аларга арныкнастан тартыжу, бу өрөгү адалган коммунисттердин де тартыжулу өткөн жылы болуп жат. Олордын жөби бир шуултелү болгон.

— Упаева Елена бистин партиябыстыг рядында турар учурлу!

Елена Упаева токуналы жок боло берди. Канайыл токуналду болотон! Онын акту бойыныг жүрүминде жаан керек бұдүй турган. Партияга киргени очын жүрүмин эки башка болуй турган. Партиянын рядында жүрүмниг жагы этапы башталып турган. Жүрүмниг бу экинчи бөлүгин, бойынын да адын, большевистский партияныг членинин оморкогон адын бир де немеле уймабай, албатыга чындык служить адип, онын бұдүмчилу слугазы болуп өткүрер керектү болгон.

Упаева Елена партияныг улу бұдүмчизин актап туру.

Өңдойдо „Яны жол“ колхозко ончолоры жаан ажару салып жат. Бу жаан хозяйствонн СССР-диг Верховный Советинин депутаты канайда башкарып турганына ончолоры јил-биркежип жадылар. Эмиги жок телеграф ажыра бастыра јер-лерге сүгүмчилу табыш јетирилип турат:

— „Яны жол“ кыра сүрерип баштады.

— „Яны жол“ кызын үрендеп божотты!

— „Яны жол“ 1947 жылдын сүт берер планын бұдүрди!

— „Яны жол“ бойыныг бийик туулу кыра участокторынаг качанда болбогон аш тужумин аларына молјонды.

Упаева Елена бойыныг колхозынаг чыгып, јортуп жүрер учуры бар болуп, ол район ичинде Урсулдыг јаланыла јортуп жүргенде, бастыра колхозтын улустары Упаевага јолыгып, бирүлери нениде сурап угарга, экинчилери јол угарга мендегилеп турадылар. Кезиктери дезе бойыныг депутатына јолыгып, јакшы эрмектежип аларга кичееп турадылар.

Бис энирде јалан јаар көрүп турганыбыс. Кичинек кара темдек јууктап, уламла жаандап турган.

— Фёдор машиналу клееди. Јууда турген јорыктап үренип калган,—деп Елена айтты.

Фёдор айылдаш јаткан Јоло јурттын колхозчыларын экелди. Јолонин колхозчылары, электростанцияны Кайырылыктын колхозчыларына биригил алып тударына јоптөжбөгө келгендер эмтир, тургузала суу керегинде, суак керегинде, оной до өскө керектер керегинде куучындажа бердилер.

Урсулдын јаланын алдынан өрө өткүн салкын согуш келген бажында, јааштын табыжы угылып келди.

— Јааш слердин кырагарды сугарып јат!—деп Кайырылыктын улустары айдышты. Јолодон келген айылчылар тындап уктылар. Јааш кедерттен барып, олардын кыраларын сугарып турган. Олор айылдаштарынын сөстөринен јажырту күйүнгенин болгооп алдылар.

— Же, бу клеектен жааш слерди де база жунар!—Жолонун колхозчылары женилинег ушкүрп, туулардын кийининен, канатту учуп клееткен неме ошкош, жааштын булудына улап көргүстилер. Күкүрт жыгырай берди. Онын табыжы тууларга жапылана берди. Жастын ургун жаажы Кайырылыктын жаланында колхозтын элбек кырларына көстөп урыла берди.

Кайырылыктын колхозчыларынын чырайы сүгүмчилү боло берди.

Жаланнын өлбөн чечектей берди, быжыл аш жакшы бүдер.

А. Каланаков.

Озочыл чабан Маныкы Клешев

Андан барган айылдын ээзин билези ырысту жанарын сакнып отурды. Ырысту андаш болгожун, адаби с андап тапкан алузын садып ийеле, бойына азык-түлүк садып алар, арткан акчазына талкан ла теертпек эдерге арба, чай, танкы, балдарга жангы чамчалар садып алып экелер.

Ле чын керекте дезе санаа айыынча болбоды. Ол кыштагы коомой болды. Андап тапкан акчазы азык садып аларына жүк эрайдагла жеткен. Арткан кандыйла керектү немелерди соноо аларга келишти, кийининде бу алымды үч катап баалуу төлбөргө келижер.

Клешев күскиде андан барарга шыйдынып, андап мишерге ат суран алар деп, байдын айылына кирди.

— Атты сен, Клешев, кезек бйгө алып не болор? Онын ордына мен атты сете жеңил баага садып ийейин. Сен жойу жүргенинде, алтай кизи болгон адыг кайда. Акчазын жаскыда төлбө бергейинг, — деп бай Кайтанаков Келей айтты.

Лас једви келди. Клешев алымын төлбөр аргазы јок болды Јаан деген он эки јашту Маныкы деп уулын байга јалга берер деп шүүп алды.

Кайтанаков деп байда айгырлу жылкы мал элбек јоон уй мал, јүстөр тоолу үүр койлор бар болгон. Ол Јаш-Туранын (Бишкетин) койоймдарыла, монголдын элбек мал тудачыларыла јаан саду өгкүрин турган. Канча јүстөг тоолу эң артык одор јерлер онын колында болгон. Ол Кырлыктын бастыра јалагын ээлеп турган. Бу 30 километр кирезинде элбек јалагда јаткан бастыра улус Келейден камаанду болуп, ого иштегилеп туратандар. Бу байга кем көп, јакшы иштегежин, ол качанда болзо, јаантайынла ого алымду артып туратан. Клешев Маныкы да бу байга он сегис јыл улай иштеди. Той-бүдүгн коомой, тойгончо курсак јибеген Маныкы ачу-корон сооктордо, јут-јулакай күндерде байдын приказчиктерини кандыйла јакаруларын бүдүринп жүрген.

Жылдар бдүп турган. Жит жакы кунукчылду, бирле аай кеберлу бдүп турды. Маныкы бойынын шыралу, уур труды керегинде байдан бир де неме албаган. Бу бай биске ненин учун жал төлөбөй жат, комыдалды кемге угузар арга бар деп, нөкөрлөрүнөн сурап туратан.

— Орус каага прошение бичизег, ол тужында орус каан, Клешев Маныкынын он сегис жылга улай иштеген жалын тургузала төлөп берзин деп, указ берер, ол тужында сен байый берерин, — дешип өскө жалчылар Маныкыга кокырлап айдатандар.

— Жок, Маныкы, бистий немелерге чын табылбас туры. Жоктуларды корулайтан закон жок туры...

Онон ары чыдажар арга жок болды. Маныкы байдан качып, агаш ортозы жаар барар деп шүүиди. Бу шыралу жүрүмди мынан ары жүргенче, торолоп жүрүп өлзө торт.

Ол анчы адазынын жүрүмин эске алынып турды. Ол жокту да жаткан болзо, тайгада жүрүп, бойун жайым деп болгоонып жүрген. Маныкы анайып ок анчы болор деп шүүиди. Ол бала тужында мылтыкты чокумдап адарына адазынан үренип алганы учында ого тузалу болды.

Маныкы анчы болды. Бала тужынаг ала ол таныш Чарышты, Тулайбыны ла Кырлыкты сындай анды истеп жаныс катап жүрген эмес. Же ондый да болзо Маныкы алуны астан жөп турган. Жит анчыга ырыс коомой учурап турган. Анчыга жангысла солоон адучы болоры жеткил эмес. Жакшы мылтыкту, анга салар чапкыларлу, андап минер атту, учында, анчы пйтту болор керек. Маныкыда бу немелерден бирүзи де жок болгон. Ол, айылдажы андап тудунарга берген, жангысла эски мылтыкту болгон.

Алу садып алып база улай садып туратан садучылар анчы алтай кижини кажыла алтамда мекелеп туратандар. Олор баалу аннын терезин сыранай жеңил баала алып, аннын терезине толып аларга экелген товарды үч катап артык баала садып тургандар.

Бу мындый куурамакту ла коомой до жүрүм болгожин, Маныкыны алу андаарына жилбиркетти. Ол жайым жүрүмдү болуп, байда жүрердеги кыйынду жүрүмнег ле жаман көрдүреринен жайымдалып алганын болгоонып турды.

Маныкынын шүүнип турган чындыкты Октябрьский революция экелди. Көмөлөдип жүрген алтай киж и туней праволу боло берди. Жагы жүрүмнин жайым-элбек горизонттору ачыла берди.

Клешев Маныкы андаганчала жүрди, же эмди онын жүрүми азыйдагызына жүзүндеш эмес болды. Ол эмди жөп алган

алузын частник-кожойымга бербей жат. Маныкы баштапкы жыл андайла тапкан алузын государственниий заготовительдерге берип, олардог алган акказы ла продукталары өткөн ойдо беш жылдын туркунына алганынаг чик жок көп болды. Ого үзери, оныг алузыныг качественыг жакшы болгону учун ого премия эдип мылтык бердилер. Мыныг кийининде удабай туруп Кырлыктын бастыра жалангында Маныкы озочыл агчы болды.

1929 жылда Кырлык журтта „Бедняцкий труд“ деп колхоз төзөлгөн, сонында бу колхозты „13-чи партсъезд“ деп адаган.

Артельдин эи башкы члендерининг тоозында Клешев Маныкы кожо болгон. Колхоз бойынын жүрүмин материалый бир де базаны жогынаг баштаган. Мал ас болгон, улус жер ижинин ченемелин билбес болгон. Колхозко биригип алган улустыг сүреен жакшы качественыг неде болгон дегенин—бастыра керек учун иштеерге сүреен кичеем, илү жыл биркежип, коллективный трудтын результадын капынагай көрүп алары учун турушкандар.

Маныкы Клешевке, койдын товарный фермазын төзөзүн деп, карулу иш бергендер. Колхозто бастыра кой малдын тын тоозы канча болгону ол конторадаг сурап укты, же колхозто бар кой малдын тын тоозы канча болгону чокумдап айдын берер кижиге жок болды.

Фермага жеткил болбостонг магат жок, бир үүр жаан отара жеткил болор деп, животновод айдала, эртенигизинде койлорди оной бойыныг колына алзын деп Маныкыны сурады. Маныкы койлорди оныг колына бүдүмчилеп бергенине оморкон, жини кичеем, илү баштай берди.

Клешев одорлу жерлерди эбиреде жортуп көрөлө, бойына кой турлузын эдер жерди көстөп алды. Бу жер эпту болгон: мында суу агып жатты, оныг эки жанынча түс, элбек участок чөйлип барган, жайгы одорго кужуры жеткил болгон. Мында ок ыраак эмес кырдын күнет жанында агаш жок участка Маныкы одорго анылап көстөп алды.

Удабай туруп колхозчылар келгилеп, агаш тартып тура бердилер. Күскиде бу айылга коштой колхозтын чабаны жадар эки кып тура бүде берди, койлорго жакшы жылу кошара база да бүдүп калды. Маныкы бойынын жүрүмининг жарым ойине жетири бойыныг журтына эиле баштап кирип журтай берди. Маныкы бу азыйда айылы жок, көмөлдөдип журетен көчкүн кижиге пенин учун мындыг күндүни жетирип турганын сыранай билип болбой турган.

—Бис колхозный жүрүмди жагыла баштап жазап жадыбыс, — колхозный парторганизациянын качызы жарттап айдып берди.—Бис оны кажыла колхозчы аргалу жаткадый эдип

жазап аларыбыс, бастыра алтай улус бичикчи ле культурный улус болор, сениг балдарыг десе үредү образованиени алар.

Колхозтын баштапкы отаразы ижемчилү колдо болды. Маныкы бастыра күчин малдыг кийининен жүрерине салып, јаш курагандарды кичеемјилү өскүрип турган. Колхозтын общественный кой малы кажыла јыл сайын 250—300 тынга кожылып турган.

1938 јылдын баштамызына кой малдын тын тоозы үч муң тынга көптөди, эмесе он катап артыгынча көптөгөн. Колхозто бир отара ордына он боло берди.

Маныкы чабандарды иштемей, кичеемкей улустан талдап алып турган. Маныкы кажыла јинг чабандарды узак өйгө чыдапкай туружып, үредип турган. Ол чабандарды одор јерди канайда талдап аларына, бу јерлерди канайда јакшы тuzаланарына, койлордын күскиде семиртерин канайда төзөп аларына, кандыйларын эне койлор эдип, кандыйларын производитель кучалар эдип талдап алып артырарына үредип турган. Маныкы чабандарды көпкө үреткен, мынайда үредип тура ол бойы бу ишти јангыс катап бүлдүрген эмес, је бу тужында кижилер бирде коомой до болгон болзо, учында ол тунейле јакшы результаттарга јединип алатан.

Маныкы көп јылдар туркунына иштеген ченемелин байгызып, бойынныг керегин чынла билеечи кижилер боло берди. Ол койлорды талдап алары аайынча јер бойынныг укту койлорды јарандырар керегинде јаан иш өткүрип јат. Кой малдын беске-кеми эки катапка јуук көдүрилди. Кезин алар тук базада элбеди.

Је энди озочыл чабанды јангысла тоо өзүмнин көрүмјизи болорзындырбай турды. Јакшы укту койлорды өскүрип, јер бойынныг укту койлорды метисле укталыштырар керегинде, правлениениг алдына сурак тургусты. Клешев Маныкынын бу јөбин јарадып алдылар. Удабай туруп колхоз меринос укту кучалар садып алды. Маныкы бойынныг отаразында искусственный осемененини эг баштап өткүрди. Мынын результады сүреен јакшы болуп, јакшы укту јаш курагандардын өзүми түрген көдүрилип, койлор субай болоры јоголо берди. Клешев Маныкы Бастырасоюзтын јуртхозяйствениниг выставкада эки катап турушкан.

Улу Отечественный јуу јылдарында бу азыдаг иштеген чабан төрөлиниг чынла патриоды болгонын көргүсти. Ол јажы јаандап та калган болзо, амыраш јогынаг иштеп турган. Качан колхозто иштеер улус једишпей турган уур өй тужында Маныкы 950 койды бойынныг колына алып, бир јай-

да 1200 тын койды бойы кабырган. Онын жозогы бастыра колхозчыларды эрчимдү ишке жылбиркедип турган.

— Фронт ло ороон бис мал азыраачылардан көп продукция—эт, тере, тук сакып жат. Бис бойыбыстын алдыбыста турган долгты кыныш жоктон бұдүрп, общественный малды тыгыдып, өскүрер керек,—деп Маныкы Клешев жуундарда куучындап туратан.

Жуунын уур жылдарында колхозтын чабандары фермада койдын тоозын эки муу тынга көптөдип алгандар.

Клешев Маныкы озочыл чабан, озочыл колхозчы. Жуу тужыда танковып колонанын ла „Алтайский колхозник“ деп самолёттор эскадрилиязынын жазалына акчаны Маныкы оңчозынан көп берген. 1944—45 жылдарда Клешев 40 муу салковойго эзем садып алган. Бу харыган чабан кандыйла керекте озочыл жозогын коргузип жат.

Маныкы стахановский труды учун көп акча алып, аргалу жадып жат. Ол акту бойынын колында үч жоон уйлу, үч торбокту, 15 конлу болуп, бир ат өскүрп жат.

Маныкынын билези жаан эмес, сүреен нак журтагылап жат. Онын Боролдой уин кандыйла иште кемле де солынбас ип башкы болушчызы болуп жат. Ол Маныкыла кожо отараны кичесен, тунде корулап, качан керек болгондо, чабанын ижин бұдүрп жат. Бу иштемкей уй кижиде өскө до кичеэмжи көп. Айылдан деп кызы алтынчы классга сүренип жат. Ол жайгыда ада-энезиле кожо деревнеден жети километр ыраак жадып, айыл ичиндеги ишке жылбүлү болужып, адазын солып, отараны кабырып турат. Айдып деп уулы феруден жанып келеле, журтхозяйственный школаны божодо-ло, эмди кустовой зоотехник болуп иштеп жат.

Маныкы Клешев жетеп жашка жедип те калган болзо, арныкпастан иштенип ле жат. Бис онын одузына апрель айдын учында келгенибис. Онын отаразында койлор нургулай төрөгилеп турган. Ол бу күндерде бир де час амырабаган. Ол график тургузып алган чылап, күнүглө сайын беженге жетире курагандарды алып турган.

Койлор жакшы күндерде төрөп турганда, жылулаган чеден жогынан да алдырбас деп, Маныкы сүгүнип турган.

Маныкынын эки дүстөн артыгында алган жаш курагандары оңчолоры талдап алгандый су-кадык, күчи жакшы болгон.

Клешевтин отаразында 348 кой кыштаган, олардын ортозында бир де уйан кой жок болгон. Койлордын күчүн уйандатпай, жаш кургандарды канайып корып алган деп бис оной сурадыбас. Маныкы кышка өткөн жылда жайдан ала белетенгеин биске куучындап берди. Бойынын билезиле 450 центнер өлөп тургузып алган.

— Кышкыда соок күндерде койлорды өлөңлө жеткилинче азыраганыбыс, — чабан сүгүмчилү эске алнып турат, — өлөңдү койлордын төрөөр ойине артырып алып, эмди азырап турганыбысты көрүп турыгар ийне.

Биыл Ойротиянын 25 жылдыгын байрамдаарына Маныкы кажыла жүс эне койдон жүс он кураганнан козулап аларына молдонды. Ол бу молжусун бүдүрүп алар. Озочыл чабан Жлешев Маныкы сөзүн кейге айдарын сүубей жат.

А. Шашкин.

Тадышев Николай

Эки жанынаг агаш-ташту бийик тууларга капсадып салган, июнь айдың жайгы изү күнниниң чалып турган чогыла жаркындалып жажарып турган Башкөс өзөктинг ичинде танылу орык жолчак мыйрындалган жатты. Ол, качып турган немедий, бурылчыктарда жажынып, онын кийининде ойто көрүнип, ырап турды. Коля Тадышев бойынын жединген жеңүлериле ада-энезин сүгүндирерине бойынын төрөл „Кызыл Мааны“ колхозына түрген мендеп барып турды. Онын кара чырайлу бала жүзи сүгүмчиле күлүмзиренип, кап-кара көзи сүүмчилү одыла суркурап турды. Энези, байла алдындагы ок чылап, уулынын эрмегин угуп отуруп тужында, танкылап аларын санап, капказына танкы салала, сүгүнген бойынча от то камызып албай, одын јерге ойто чачала, уулын талдама курсакла күндүлеерге очоктыг жанында шакпырай берер. Онын кийининде адазына айдар: уулга күс ойине жаны тон база жараш чачакту бөрүк коктөп берер керек... Алтынчы класста үренер, ол эмезе Ойрот-Турага да барар болор. Бежинчи классты „жакшы“ ла „отлично“ деп темдектерлү божоткон.

Удур агып јаткан күркүрек табышту Башкөстинг јаказыла барып, ого түшкөн Анай-Улаган деп сууга јетти. Ол кичинек суунын ары жанында бир канча он метрдинг бажында, качанда болзо көк бойынча туратан, койу јойгон агашка курчаткан јалаг башталат. Онон ары эки жанында Улүчар ла Кабак деп эки туу көгөрүп турат. Ол јаткан јалаг Анай-Улаганнын „Кызыл Мааны“ деп колхозтын турган јери болуп јат.

Коля шаркырак суучакты ажыра јенил калып кечеле, бойынын айылы јаар барып, онын сүрекей јакшы үренгенин темдектеп бичинен табельди сумказынаг кодорып алды.

Тоолу ла күндердинг бажында Ада-Төрөл учун улу јуу башталды. Колянын адазы—колхозтын счетоводы, Георгий Тадышев, Төрөл јерди корыурга барды. Колхозтон онон до

өскө көп улус фронтко барды. Он үч жаштуу улчак бу жуунун аайын жарт билип албай, ол кажыла кижиден ле база онын ижинен нени некеп турганын билбей турган. Ле колхозто иштеер улус једишпей барганын, ижи дезе көп болганын бойынны көзиле көрүп, жарт билип турган. Колхозтын бастыра јүрүми тургузала кубула берди. Уй улус ла база чыдап келген балдар иштегилей берди. Оичо улусла кожо Тадышев Коля да база иштеп, ологго болужып турган. Јуу ойдин кату ла күч айалгазын оичозыла кожо шыралу өткүрүн турды.

Иштеерге јенил эмес болгон, је олиштин уурына ла бойынны арыганына комыдабай, нениде болзо күчи јеткенче иштеп бүдүрүп турды. Кандыла да керекке јаан ајарулу болуп, јаан да улустап коомой эмес эдип, ак-чек бүдүрүп турган. Онын керегинде колхозчылар мынайда куучындап турылар: „Ол чыйрак ла сүмелү, ого берилген неле немени ол оичозын бүдүрүп салатан болгон. Кыскачак сынду улчак иштенин јүргенде ол бир-кандый болчок неме тоголонын турганына түгей болуп көрүнүп туратан“. Ол тужыда Коля, оны колхозчылар сүүп, ого јарадулу күлүмзиренип турганын сезип: „Олор менин ижимди јарадып турылар. Анайларда мен де туза јетирип турган эмтирим“, — деп ичинде сананып, сүрекей тын сүгүнип јурди. Ол капшагай јаан кижиле болуп аларга күүнзеп, неле немени көбинче ле јакшы эдип иштеерге турган. Удаган јок ол чынла јаан, ак-чек санаалу колхозчы болуп өзүп келди. Онын јана баспай иштеген ижи, јилбиркеги ле ак-чек санаалу болгону бойынны јаан керегин бүдүрүп салган.

1942 јылда јаскыда Тадышев Коля он төрт јашка јетти. Бу ойго јетире ол иле јаандап, колы-буды тынып келген. Оны јылкы малды кабырар јылкычы эткендер. Бир ле јылдын бажында комсомольский организация колхозтын эн артык јылкычызы—Тадышев Коляны Ленинский комсомолдын рядына алды. 1944 јылда, старший јылкычы Табаев фронтко јүре берерде, онын ордына иштеер баштапкы кандидады јаш уул Тадышев Николай болды.

Старший јылкычы ла онын болушчызы јылкы малын кыш ойине јакшы белетен, семиртип аларга кичееп, 1944 јылда бастыра јайдик ла күстин туркунына малын таштагылабай тургандар. Олор түн-түш дебей, јетире уйуктагылабай, селижил, малын карулдап тургандар. Түште чала коомой, агаш-ташту одорлордо откорып, түнде дезе мал бир-

кандый немеден үркүйө, кажы бирүзи бертинип калбазын деп, анчадала түс, ак жерлерде кабыратандар болгон. Ошон башка ак жерлер жылкычыларга малды карануй да түнде жакшы көрүп жүрөр аргазын берип турган.

Октябрьдын учунда, күндөр соон берген тужында, жылкычылар Башкөс өзөктөгү жайгы одорлорды таштагылады. Олор бойлорынын жылкызын Анай-Улагандагы кышкы одорлор жаар мендебей, араай айдап апардылар. Жолой браадып, кажыла аттын кийининен, анчадала боос беелердин кийининен сүрекей жакшы көрүп, олор капчал жерлерде кыстайышпай, жайым да энчү өткилеп турзын деп кичееп тургандар.

„Күскиде балкашту эмезе тоң жерде ат тайкылала, жыгылып та калардан магаз жок; ол эмезе түрген барып, терлейле, соок суудан ичип алар, кар да жири, — ол тужында керек урелер, кулууды сакыыра да жок болор“, — деп Николай бойынын болушчызына тудушпа айдып турды.

Күстин бир туунде туу-кырлар бойлорынын кийимин селип, кубултып салгандар, — кар түшти. Агарып жаткан кардын үстинде элбек, кошу мөштөр лө бийик, жараш кеберлүү жойгондор анчадала жарт көрүнип, көгөрип турылар. Же олордын да үстинде — элбек, кошу будактарында ап-апагаш ноокыдый кар, агаштын сүрүн сап-башка жарандырып жадыры. Агаштар кыймык та жок туруп жадылар. Олор, сүрекей баалу ноокыдан эткен ак кийимин жерге тужуп калбазын деп, эн кичинек те будагын кыймыктадарга коркып тургандый болды.

Айландыра табыш жок. Жаңыс каа-жаала, кайда-да ыраакта, агаш аразында узанып жүретен кичинек ус томыртка бойынын курчытпаган малтачагыла кургак агашты ойуп, түрген токулдадып турган табыжы жаңыланып жат. Кезикте бир кандый будакта, кичинек боро болчок немедий, тийин көрүнип келет. Ол эки колыла тобогоны тудала кемирип тура, ак ноокыны эмештен тужурип отурат.

Же кенетийин таң эртеги салкын табарып келерде, агаштар будактарын ары-бери жайкандырып, бойлорынын ап-апагаш тонын жерге тужурип ийдилер.

Жуугында, меес жерде отоп жүрген жылкылар амырабай барды. Олор салкынга чыдашпай, жаңыс жерге жуулыжып, бой-бойлорун ажыра жаалактанып турдылар.

— Салкын сүрекей тын болор. Онын кийининде соок келер, — старший жылкычы, ары-бери көрүп, айтты. — Мында

артарга жарабас. Малды мынан төмөн, жабыс жерге айдап апарар керек. Оңдо ыжык. Айландыра койу агашту жер. Олөнү де жакшы. Кар мындагызынан жаан да болзо, соок келзе де, ол жымжак бойныча жадар. Жарт па, Михаил?— деп ол бойынын болушчызынан сурады. Онызы теңериге көрөлө, айтты:

— Айса, токтоп калар болор бо?

— Токтооры токтоорло, жаным орой энирден бери болбос. Ого жетире бу ак жерде боос беелер кулундап салар... Капшагай баралы!—деп ол коштой турган кырдын бажында агаштар жайкана бергенин көргөн бойынча тын кыйгырала, аттар жаар жүгүрди.

Он беш минут кирези өй өткөн кийининде олордун жылкылары жабыс, ыжык жерде амыр отоп жүрди. Мында салкыннан ыжык. Ол агаштардын бажын шууладып өдүү турды.

— Малды мен көрөрүм. Сен десе одуга барып амырап ал,— деп старший жылкычы бойынын болушчызына айтты.— Онын кийининде казан азып, ажанып алала, ойто бери келериң. Ол тужында мен барып ажанырым. Энир кирзе, жылкылардын кийининен кожо көрүп жүрерибис. Түндө уйуктаарга келишпес.

Качан Михаил одуга жүрө берген кийининде, ол түнгө белетене берди. Одор жерди, түндө мал откорорго жарагадый—түс, ак жер болгонун билип те турган болзо, бастыразын шиндеп көрди. Онын кийининде жаан жойгонун алдында эткен жапашка базып келди. Онын кажыла агажын Николай билер. Ол бу жаным жандап эткен жапаштын жанында төртүнчи кышты уткуу туру. Николай бого келзеле, бойынын колыла жапашты тудуп көрүп, азында таныш кижиге чилеп, „Эзен!“ деп айдарга күүндү болуп туратан. Эмди де жууктап келеле. оныла эзендежер күүндү болуп, сыраалардын өрөгү учтарын колыла тудуп көргөнүн бойы да билбей калды.

Жапашка эки алтам кирези жетпес жерде үч турун—былтырыгы салган оттын арткан-калганы жатты. Николай от салган жерди кардан арчыйла, одун таажыды.

Орой энирде эки жылкычы жаан оттын жанында отуруп, отоп жүргөн малын көрүп турдылар. Мынан одор жери жакшы көрүнүп жат.

Салкын токтоп калды. Айазып келген көк теңери бир канча мун жарык алтын көстөриде бу кичинек журтка көрүп турды.

Эртен тура, качан күн чыгып келерде, бастыра жылкы малы мөөскө, кече жаан салкын шуулап турган жерге көчүрүлүп, отоп жүрди.

Кыш сүрекей соок болгон. Көп тоолу уур керектер ле уйку жок күндөр өткүрөргө келишти. Же Гадышев ондый немеге темиги калган кижин. Ол кандый да керек жеңил бүтпейтенин билип турган. „Оңдо, фронтто мандагызынап уур, же ондыйда болзо, барып жуулажып жадылар“,—деп ол ичинде сананып, бойы да база барып, тартыжып, иштеп турды. Барып жада, онын ижи керектү болуп жатканын билип турган.

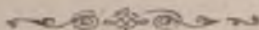
Лискида, качан кар кайылып, карантылар көрүнүп келген тужында, олардын кабырып турган жылкызы ойто Башкөс өзөккө түшти. Малдардын бирүзи де өлбөй, өзөккө ончозы сукадык түшти. Баштапкы кулун чыгарда, оны көрөри кандый жаан сүмчилу болгон! Шулмус кара кулун энезин эмип ле алала, жетире тыныбаган буттарыла кейге тебеле, кичинек ак жаланда айландыра текшилеп мантай берди. Николай эки колын алды жаар сунуп, кулун жаар жууктада жүгүрди. Эл оны колына тудуп, кучактап алып, эркелеер күндү болды; сүрекей тыг сүгүнгөн бойынча, кулун чылап, текшилеер күндү болды. Же ол жажы жаан кижин ийне! Кулун дезде токтобой, кыскачак барбак куйругун чычайтып алала, мантап, теши турды. Николай ого көрүп, онызы теши турар тужында, будыла жерге таптап турганын бойы да билбей турды. Же бу тужында сүмчилу күлүмзиренип, көзи суркурап, Михаил жүгүрүп келеле, база бир бее төрөди деп айтпаган болзо, ол жаш омок кулунга сүгүнип, будыла база да узак таптап турар эди. Олор жаңы чыккан кулун жаар жүгүрүп бардылар.

База бир канча күндөр өткөн кинининде, олардын жылкызында жаңы чыккан он беш кулун бар болды. Олор ончозы, баштапкызындай, омок кулундар болгон. Он беш боос бее ончозы төрөди. Жылкычылар кажыла жаңы чыккан кулунга сүгүнип тургандар. Олор бастыра он беш кулунди көрүп өскүрүп алдылар.

Бир жылдын бажында, 1946 жылда олор жаңы чыккан он тогуз кулунга онойдо ок сүгүнип тургандар. Ол он тогуз кулунды база да ончозун корулап алгандар. Олор башка олардын кабырып турган бастыра жылкы малы 1945—1946 жылдардын кыштузынап, бирүзи де өлбөй, сукадыгы жакшы болуп, кыштап чыкты. Олор бу да жылда малды жакшы кыштадып алдылар.

Анап-Улаганнын „Кызыл Мааны“ деп колхозтын старший жылкычызы Тадышев Николай Георгиевич 1947 жылда 19 ла жашка жетти. Је ондыйда болзо, ол беш жылдыг туркунына иштеп келген кижн болуп јат. Корумжилу, јакшынак школ-ды „јакшы“ ла „отлично“ тамдектерлу уренип чык-кан Тадышев эмди колхозто—јаан, кундулу кижн болуп јат.

И. Кочеев.

Чабан Софья Адиканова

Таң жарырына жетире эмдиде узак болгон. Соок кыш карануйыла эбиреде бастыразын бөркөп, Кара-Айры журтка кырдын жаныгыла библип келип, Софьянын айылына сырапай жууктап келген турды. Качан күдүчи айылдан чыгып, жикти кайра ачып ла ийген тужында, айылдын ичиндеги күйүп турган оттыг жаркында чогы түнди бир эмеш тескерледип ийди. Бу тужында жуугында жаткан уур койлор көрүнди. Койлор көстөрүн жаандадып, оттын жарыгын кайкамчылу көргүлөп, жылуулап койгон теденге кирип клееткен соок салкыннан коруланып, бойы бойларына жууктай жаткылап турдылар.

Софья тенери жаар, чогы өчүп турганы башталып, жүк-арайданла уйан мызылдап турган жылдыстарды, күнчыгыш жанында жүк-арайданла билдирип турган жарык тагдакты көрүп ийеле, ойто айыл жаар кирди.

— Удabas таң адар. Бүгүн тымык күн болор, — деп ол эрмектенип, алгыйга чай азия койгон отко одынды салып отурды.

Бу чүмделип билбес, кандыйда башказы жүк үй кижиде аныланар кандыйда билдиру жок ошкош болуп көрүнөт. Ол, онын көп үрелери ок чылап, чүмделип билбес, токуналду, эрмектенери ас, унчукпай жүрери көп болгон. Мындыйда болзо, өскөлорине көрө, онын билгир шүүлтези эрчимдү болгон эмтир. Онын мындый билгир шүүлтезин тургузала көрүп болбозын. Онын колына берип салган үч жүс тоолу койлордын кажызын да болзын ол канайып сүүп, чеберлеп турганын көрүп, билип аларга, оны колхозто эн артык үй улустардын бирүзи эдип турганын билип аларга, онын бу керекти башкарып турган ич жанындагы улу кучин билип аларга бир-эки күн, эмезе оног до көп күндер туркунына оныла кожо жүрүп, Жалаңашта, Кара-Айрыда кышкы одор жерлерге жүрүп көрөр керек.

Кош-Агаш аймактын „Жаңы-жол“ журтхозартельдин кажыла члениле эрмектешсегер, колхозтын ады-чуу чыккан ча-

баны Софья Адиканованын адын адаган тужында онын сүреен-сүреен жакшы ижи керегинде оморкожып, оны канайда сүреен сүргендү күндүлөп куучындап тургандарын слер угарыгар.

Ол он эки жылдын туркунына колхозто чабан болуп иштеп, бойынын некектелү ченемелин ле керекти сүйтенин, трудты колхозтын жылбүзине келиштире өткүрерин билетин болуп жат. Бу он эки жылдын туркунына Адиканова колхозко төрт муниан артыгычча жакшы, бек курагандар азырап берген. Софья бу он эки жылдын туркунына үзүк жогман иштеп келген практикасында койлордын кандыйла оок атылу кылык жагын үренип, койлорды одорлодор турлу жерлеринин айалгазын билип алган. Шак мынайда үренип алган ченемелин ого жылдын сайып үүрлү койлорды корулап аларына ла койдун жаш балдарын өскүрүп аларына эн жакшы арга берил жат. Ол кажыла жыл сайын колхозко көп жүстөрдөгү курагандар өскүрүп берет. 1945 жылда 320 кураган, өткөн 1946 жылда — 300 кураган өскүрүп берген.

—Бу жыл канчаны?

Адиканова кайкамзынып күлүмзиренеле, оттын чогын санааркаган кебериле көрүп, бир минут кирези унчукпай отурат. Онон амырынан, токуналду отуруп, кажыла сөсти чокум шүүлтелеп алганы жарг билдирип, мынайда айдат:

—Бу жыл онон до көп өскүрүп аларым. Койлордын төрөөр ойине жакшы белетенип алганым. Тадыев меге жежикип болбос туру.

—Тадыев, ол кем ондый?

—База чабан. Сүрекей жакшы чабан. Молотов адыла адланган колхозто койлор кабырып жат. Качан кышкы одорго чыгар тужында мен оны мөрөйгө кычырганым. Мен оны мөрөйгө кычырып, жоон койлорды корулап алып, жаш курагандарды онон артык өскүрүп аларым деп сөзим бергеним. Онон койлорды одорлодоп турганы коомой өдүп турган эмезин мен укканым. Же менин ижим не де болзо, онон артык. Мен кыйалта жоктон онон озолоорым.

Эн артык чабандардын бирүзиле мөрөйлөжикип, мында жөнүчил болуп чыгар аргазы бар керегинде шүүлтеге жылбиркеген Софья куучынчы боло берди. Ол бойынын ижи керегинде, койлорды канайда кабырып, жаш курагандарды канайда кичееп, өскүрүп алып турганы керегинде узак куучындап жат.

—Мен бүгүн койлорды Жаланаштын түндүк кажузында кабырарым. Түштүк кажу жантактын өлөинине көрө, ондогы өлөй артык, ондо одорлогон койлор жакшы тойгончо одорлоя алар. Койлорды кандый өйдө, кайда кабыратанын, олардын курсагы тойу болорын, оларды шуурганнан ла сооктон

кайда ижыктап тударын ончозын билер керек. Койлорды билер керек. Мен бойымнын койлорымды jakшы билеп жадым, темдектезе, олордын кажызы эртеп тура эн озо туратанын, кажызы, откөн жылдагы чылап, игис тороорин ончозын билерим. Колхоз меге мындый байлык жобжонн будумчилеп бергенде, менин ижимди мынайда жаан баалап турганда, ондый керектерди канайып билбейтен. Бу озогы ой эмес ийне, бойыбыска болуп кичееп жадыбыс.

Адиканова революциядан озо јер бойынын байларына кой кабырып, сырагай ас јал алып турган. Адазы керегинде куучындап јат. Пастухтын уур ла ак-чегинен будурип турган труды, онызы да јогынап јакшы јаткан байга жаан кирелте берип турган. Ол труд пастухтын билезине ырысты экелбей, Адиканованын адазынын журтынап качанда айрылбайтан ачанын, тубекти јайлатпай турган. Эмди дезе Адиканованын јаныс бойы иштеп алып турганы бастыра билезине једип јат. Адиканова калганчы эки жылдын туркунына, трудкунди тоого албай, колхозтон берген узери толуден бир јоон уй, 26 кой алган.

—Мынайда јадарга кем јок. Кичееп иштезе, оног до артык јакшы јадар аргазы бар,—деп Софья куучындап јат.

Ол чайлу алгынды эпту туткан бойынча, јерге экелип салып, орб кодурилип алала, куучынын божодып јат.

—Бис эку куучындаштыбыс. Таг јарып келди.

Бис айылдан чыгып јадыбыс. Таг јарый берди. Кара-Айрынын карлу јантагы ла куи чыгар алдында кыскылтым тандак јарып турганы јарт корунип турды. Койлор ончолоры бут бажына туруп келеле, стенелеп чедендепеле, кар тушпезин деп устин јакшы жаап салган чеденин чыгыдына келгилеп, онон чыгарга јуткидилер. Койлор бойлорынын чабаны јаар јуткугилеп, бойлорынын кичеемелдунназына, ээзине ижемчилу коруп курулип келдилер. Койлор ончозы тойу-семис, су-кадык болгон. Кучи коомой эмезе уяндап калган бир де кой јок болгон. Ак-чегинен будурген труды онын јурумине ургулјиге сугумчи ле ырыс боло берген бу уй кижини колхозчылар ненин учун мынайда баалап тургандары биске эмди јарт боло берди. Бу уур койлор амыр-енчу туруп, оскб колхозтын чабаны Чункек Гадыевле мброджип турган Адиканова Софья јаныс катап эмес јенучил болуп чыгары ижемчилу боло берди.

К. РАСТЕГАЕВ.

Карыган Боктубай

Карыган Боктубай ак-жарыкта жетен жылын жүрүп жат. Ол бойынын жүрүмүндө көпти көрүп, көпти ченеген. Ол озогы жүрүмүн эске алынганда, онын бала тужы адазынын Кайсын кырларында турган айылы туман өткүрө көрүнип тургандый болуп турат. Кичү Боктубай самтар тонго оронып алала, очоктыг жапында жадыры, ненин учун десе ол бир чымчым талканду чай ичкенинен башка, кечеге күннен ала нениде жибеген.

Боктубай от жаар көрүп, түрилип жадып алала, турундарды жалбырада кыймыктадарда, ышка карарып калган айылдын толыктары коомой жарып жат. Айылда ээн база эрикчилдү. Курут кургадып турган адыстарда калыг көбдөн башка неме жок. Эжиктин жапында илип салган таар, соолып калган уйдын шалбык эмчеге чилеп, салактап туруп жат. Ондо аарчы жок болгону удап калган.

Боктубай туруп чыгала, эжикти ачып, айылдын бозогозын алтап чыгып келерде, жалагда өркөлөр сыгырыжып турганы угылды. Онын көзи күннин жаркынына кылбыгып, жумылып турган.

Энези Мокин деп орус коjoyымнын заимказынан ошто жангалак болгон. Ол кичү Боктубайга арбанын тату талканын экелип береччи болгон. Качан күн ажып браадарда, жолдун ичинде бир уй кижинин кебедели көрүнип келди. Боктубай ыраагынан энезин кирлү бөрүгинен, эски тонынан, өки жанында салбагдап турган узун жендеринен танып ийеле, ого удур мендеп жүгүрди. Энези кичинек таарычакта нени-де экелип жаткан. Мокинге барганы калас болбогону ол энезинин сүгүнген көстөрүнөн билип ийген.

— Алты мылтаны бескелеп береле, күске жетире база неме бербезим. Адаңнын иштеп алганы ас—дейт.—Энези уур тынала, куучынын ошон ары улалтты:—Орус коjoyым бир кичинек книга жаар көрөлө, ончозын алып салганыгар—де-

ди. Адаг сени кой кабырарына кожо алзын деп якыды. Айына уч салковой берип јат.

Кичу Боктубай Мокинниг койлорын кабырарына адазына болужар болды. Ол бойыннын бала тужын Кайсыннын бийик кырларында бскю кижинин койлорын кабырып откурди.

Јылдар бдун те турган болзо, ол турениден чыгып болбой турган болгон.

Сумечил Мокин бойыннын таимазын салган уйды береле, айткан: „Судин ич, канайып-канайып толуп берериг, бозузын десе јааидаган кижининде ойто береригер.“

Уй јакшы да эмес болгон болзо. Боктубайды Мокинге бек койбогон. Бозулар чыгып, бир јашка јетире бзуп тургандар, койойм оморды бойыннын уурине адап апарып, кожуип турган. Ол онолдо бойыннын койчызынын беш бозу алган. Он бежинчи јылда десе уйды айдап јетирзин деп јакыган.

— Болор, тузаланганыгар. Таима менин, ээзи мен.

Боктубай уй јок артып калган. Капдар барарын, кемге айдарын? Мокинде кайдада болзо, бойыннын улустары.

Оны јанисла Совет јан Мокинниг базынчыгынан јайымдады. Кайсында колхоз тзбдип, Боктубай јылкычы болды. Артеле эн баштан бай эмес болгон. Јоктулар ончозы бирккендер. Је јангы јурумге, общественный хозяйството улустын тартылары тынган.

— Колхоз тзблор тужында менин ууримде јукле одус беш јылкы бар болгон. А энди десе... менде 221 јылкы бар, — деп андарда, карыган Боктубайдын кбзи чедиргенти суркурай берди. — Онон башка 25 атты мен Төрөл учун жуунын јылдарында Кызыл Черуге бергем. Бу јылда 56 бееден 51 кулун бскурин алдым. Меге колхозтын правлениези, менин јакшы ичим учун труд кундерге кожылта толу айышча 5 кулун берди.

Ашыйык канзазын камызып алала, онон ары куучындады:

— Менин ууримде орловский јукту јылкылар коп, анчадала „Атаман“ деп чоло атту айгыр бойыннын јакшы угыла макка кирип јат. Уурдин чынла јакшы башчызы. Бу жуукта мындый бир неме болгон: јылкылар Кайсыннын бажында кабырылып јургендер. Кыштын соок энгири болгон. „Атаман“ кенетини киштеп ийерде, бастыра уур онын јанына мантажып келеле, јанис јерге чогыла тура бергендер. Уурлу бборулер кырды томон тужуп келип јаткан. „Атаман“ алын колыла карды чапчып, чочыдулу бышкырын турган. Кулундарды ортозына кийдирип алала, чогылып турган јылкыларды бборулер айландары капсап жууктаган. Уладарга јарабас болгон. Мен жууктап једип келген бборуни адарымда, ол

жеринде ле секирип жүрөтө жыгылган. Өскөлөрү кайра тескери-
легендер.

Бу жылда мен тебеневкага уулдарла кожо жакшы белете-
нип, жылкылар кабыратан учустрокторды ажындыра үлөшти-
рип, азыралды белетеп, кезигин тартала, таскактын үстүндө
обоголоп салгам. Азыралды чебертеер керек. Олорды жыл-
кыларга анаарла зайы бажы жок жайып берер болзо, ошон
туза болбос. Олор оны теңсей базала, куру артып ка-
ларлар. Онын учун мен көрүшкүлөр эдиң алгам. Сугат
базада жаан учурту. Жылкыларды бойынын өйүндө тойды-
ра сугарар керек. Кезик жылкылар жаказы тошголып калган
сууга жууктап болбойдылар.

Беселерди чеберлееринин учуры анчадала жаан. Мен оло-
рды башка уурге бөлүп жадым. Жылкылар жаантайында теби-
жип жадылар. онын учун олоорды ажыктап көрүп турар ке-
рек. Анчадала боос беселерди не-немеге согылтпай чеберлеп
турары—жылкычынын төс ижи. Жылкыларды жагыс жерге
чогылтып турарга базада жарабас. Мынызы олоордын азыра-
лына жаманын жетирип, база чоо турган жылкылар тиштежиң
жадылар.

Кан-Оозы аймакта „Беш жылдыкты төрт жылга“ деп кол-
хозтын старший жылкычызы Боктубай Саврининин жаан чене-
мени бастыразын айдып болбозын.

Н.Глебов

Чуйдын жакаларынаг

Кырлар жолдон кенетинин айрылып турган эмес. Олор ийде-күчтү межеликтериле тракты капчалдарга кыстан, онын үстүндө коркыдулу селбектешип тургылайт. Жапысла Курай жолдын ичинде олор калганчы таш буудак болуп энчейини турала, Чуйдын ары жапы жаар барып жадылар.

Тракт калганчы буудакты эки жара болуи соголо, телкем жаары жүткүлөт. Ичкери жаткан изу жалагдэ ташту боро чөл жадаг. 193ун-199р ондү жажыл өлөн өскөн жалаңдар кийининде артып калгандар.

Откун салкын—Чуй чөлинин ээзи удурэ согуп жат. Ол тоонын ла кумактын куйунында айлапшып, чөлдүн үстүндө сеелип жаткан оок сай таштарды шыгырадат.

Тоозынга кирленип калган, кажайып калган Чуй, кумакту бийик жараттардыг ортозыла Кадын жаар агып жат. Чуйдын мөнкүлери кынталыжып, жалаңа тужуп жадылар. Капчалдардан тужуре аккан чакпынду суулар көчкө кумактарды ла сай таштарды өткүре агып, Чуйга кожыларга күжүренет. Кумактар ологго төгилеп, чыкты бойына шиндеп, олордын күчүн чыгарып, уяндадат.

Олордын көбизи жаан сууга жетпей, жол ортозында соолуп каладылар.

Жорыкчы өзүм өспөс элбек жалаң жаар кайкадулу коруп, база кандый-да кыска өлөнүн сайак төстөрүн коруп турат. Бу мынын ончозы кийининде артып калган жараш жалаңдарлу, элбек өзүмдү, соок, чакпынду кара суучактардын жалаңдарында өдүп болбос койу өзүмдү Алтай эмес болуп жат.

...Кадыр сары өлөнүн сабын сындырып алала, оны сулук сагалга жаба тудала, күлүмзиренип айдат:

—Бу чөл жок болгон болзо, ол тушта нени эдер эдин, Кадыр Ачубаев? Сенин төөлөрүн мынан артык амтаиду, жакшы өлөнди кайдан табар эди? Төөлөр—ол кунге кызып калган чөл, кумактар, кыйгак сай таштар... Олор чи деп өлөн-

ди жигилейт. Ол өлөн бу. Олорго бу өлөннөн артык аматамду өлөн жок. Менин үүримде өркөжи жок төблөр ае болтодой.

Ол чөл жаар оморкоп ажыктанат. Чуйдын жаказында, элбек жалаанда колхозтын ого тудуп берген ару туранын жанында төблөр кабырылып жүрилер. Онын, Кош-Агаштын атуу-чуулу төб өскүречизинин айтканы чын. Семис өркөштөри үстинде сыртын кыл катган төблөр жалаанда араай өткүлөди. Оркоштөрдө—төбнүн кладовойы Оркөш бар болзо,—жуулу бир Откма кладовойдон ончо азык жуулар чыга бергенде, өркөш желмер кыл болуп салактап тузе берет. Ондый төблө ыраак барып болбозын.

Жаан ак төбө Кадыр жаар, улу жаан кереп чилеп, келип жатты.

—Бу бастыра үүрдин адазы. Ак үйенин калдыгы. Оны байдан коруп алгам.—Кадыр онын койу жалын эркелеп сыймайла, үүр жаар ойто айдады. Онын кийининде күннен коруланып, алаканын көзине жаба тудуп, чөл жаар ажыктап көрүп турды. Ол бу учу-куйузы жок телкемдерди сүүп, оорло тынып, оорло жадып, бу Чуйдын сырканы кату чөлин, бойынын уулу чылап, сүүп турганы онын ончо бүдүминен, бийик жинг кеберинен билдирип турган.

Оны ол өскүрүп, ого байлык ченемел берип, колхозтын баалуу өбөкчөлөрүнүн бирүзүн онын колына, бойынын уулына чылап, бүдүп берген.

—Менин керептерим жуунын жылдарында жакшы служить өткендер...—деп Кадыр күлүмзиренип айтты.

Ол төблөрин сүүмжүлү, оморкоп ажыктап көрөлө, аткактуу ыраакка сөйкөнгөн төбдөн жулууну арткан бир тутам нооканы өбөкчөйүн алды.

—Менин керептерим ыраак барып жүргендер...

Бу кату ой туужында болгон. Таг аттуу улус айылдарынан атанып, чөллө учурун тургандар. Олорды жүгүрүк аттар, бистин ада-төрөлибис өштүлө тартыжып турган өлүмдү жуунын жерине апарып турган. Уй улустар күнүн сайын трактка чыгып, төрөгөндөрүн коркуштуу ла узун жолго үйдежип тургандар...

Онын кийининде тракт эки артып калды. Каа-жаа келип турган машиналар ыраактагы бийик-туулу Кош-Агаш аймакка жегней тургандар. Же аймак көп бүдүлү жаан жүрүмлө жаткан. Фронтко барган эр улустын ордына уй улустар ла өзүп келген балдар турдылар. Малдын үүрлери азийгы аайынча кускиде кыраларга чыгып, жаскыда, качан малдын төрбөри башталган өйдө, Чуйдын чөлине ойто туужуп тургандар.

Кадыр да жаан уулын фронтко ийди. Мамий төблөрдү жаан кижиле түгөй камааны жок кабырып турган болгон, ол билгир, жакшы ээ болуп турганын Кадыр билип турган. Мамий билезиле, төблөриле эзендежип алала, адазына айтты:

— Мен жеңү жогынап ойто келбесим, жеңү учун жалтанбастың олүмиле өлгөнчө тартыжарым, же сен, ада, базада жакшы служить эт. Бистин малыбыстың чыдамкайлуун ла ийдекүчин көргүзөр өй келди.

Уулының жажы кичинек те болгон болзо, же адазындый билгирлү болгон. Удаган жок оны жаанысла Кадыр бойы эмес, же өскөлөри де билип алгандар.

Городло тил алыжары тамла күч болуп турды. Заготконтораның складтарында түктинг ле ноокынын кошторы өзүп турды. Брынза ла саржу подвалдарга бадышпай турды.

Тартыжуның жалбыжына алдырган ыраак Россияда дезе олоор сүрекей керек болуп тургандар. Ол тушта Мамийдин ле Кадырдың төблөри трактка чыктылар. Бу бөкө, чыдамкай төблөргө саржунуң ла сырдың улу жаан кошторы коштолды.

Баалу кош коштогон төблөрдүн каравандары жолло чөйлип калган, саай базып, барып жаттылар...

— Бистин төблөр жаан ченемелге чыдашкан, — Кадыр саргарып, илеп калган газетти чыгарып, жайа тутты. Оңдо олоор канайда иштегендери айдылган...

Төн ашыпайак бойы керегинде бир де сөс айтпады. Оның ончозын билерге газетти көрбөзө дө, жарт болгон.

Бис оныла кожо ару тураның ичинде ак түктеп сырып эткен кебистин үстинде отурганыбыс. Кыптын стенелеринде Кадр Ачубаевтинг ижи керегинде айдып турган беш мактулу грамота шилдү рамкаларда илип салган турган.

Кырды ажып брааткан күн, сологы чылап, будукталып, көзнөк өткүрө көрүнип турды. Бу карлу кырлардың бажынап ажып брааткан күн сүреен жаркыңду жараш болгон.

— Бу мында бастыра жүрүмимди чыгара, кажыла катап, күн мынайда ажып турганын жаантайын көрүп отурар күүним бар, — деп Кадыр кепетийин айтты. — Озо тушта ондый жарашты отурып көрөргө күүн жок болгон...

Кадыр байдың айылында жүрген жинт, батрак-казахтын жүрүми сүүмчизи жок, кату, базынчык ла түрени болгон. Кадыр ол до өйдө төблөрдү кабырып турган. Ол тушта көпти билерге жылбиркеп, кичеенер күүн жок болгон. Байда кандыйла будүлү мал көп тө болгон болзо, же олоор ончозы астамы ас, оок малдар болгон. Төблөрдү дезе бай жаанысла күүн-кайралы жок иштедерине тудуп турган. Малды укту өдип жарандыраарга килебей турган. Кадыр ол тушта бу жинт

ак төөнни жакшызын билип турган. Ол жараш будүмиле, түрген базыдыла, таларкак көксиле ончозынан аныланып турган болгон.

Күүн-кайрал жок, уур коштордон төөлөр чучурап, жыгылып тургандар. Кадыр ол до тушта ологго колболып турган. Олор ак өңдү болгондор. Олордын жүрүмү онын ачулу, карануу жүрүмине туней болгон.

Бир катап ол байдиг сөзүн укпай, бойынын жажытту сүүп турган. Иит ак төөнн коштоорынаг мойноордо, бай казырланып соккон.

Төөлөр жылдын сайын коомойтып, олордын уури тамла астап турган. Төөнни иит настугы олорды көрүп, ачынып та турган болзо, же Кадыр ологго болужар аргазы бар болгон бо?

Удабаганда өскө күндер келгени жакшы болгон. Совет жан байларды чыгара сүрүп салды. Кадыр бойынын иит жүрүмиле ойто жүрүп, иштей берди. Чөл женил, жайым тынып, тужениктер биригип, бойынын хозяйствозын артельде өскүргендер. Кадыр, күнниг жаркыны ошкош, жагыланып турган жагы, жыргалду кожондорды бойынын бастыра жүрүминде эгге баштап уккан.

Кадырга төөлөрдн будүп бергендер. Ол уурди ордына тургузарын жылбиркеп алынган. Ол бойынын бастыра билерин бу керекке сүзүмчилү берип, керектин аайы тургузала жаранып, төөлөр жылдын сайын өзүп, көптөгөн. Ол ок төөнниг калдыгын талдап алып, корулап турган. Малдар кижн таныбас болуп, жаранып тургандар. Ол, бой чылап ок, чек кичеенип турарын бойынын болушчыларынаг некеп турган.

Кадыр бойынын билезиле төөлөрднн ууринын жаында көп уйкузы жок түндерди өткүрген. Анчадала жаан аярулу күндер төөлөр төрөп турган өйдө болгон. Ондый өй жагысла февраль айда. Ол тушта чөлдө соок салкындар согуп турат. Кадыр төөнниг жагы чыккан балдарын бойынын колына алып, база төрөп турган төөнниг жаында түни-түжиле отуратан. Төөлөр жылдыгга сайын төрөп турган эмес, онын учун олордын балдары сүреен баалу болодылар.

Төөнниг жагы чыккан балазын Кадыр тонго ороп алала, туразына апарып туратан.

Кадыр 130 төөнн, ого көп ийде-күчги ле кичеemelди салып, өскүрип алган. Мынаг озо дезе бастыра аймакта жүкле 50 төө бар болгон.

Колхоз онын ак-чек ижин бийик баалайт, жылдын сайын ого премия берип жадылар. Кадыр Ачубаев журтхозяйствонинг Бастырасоюзниг выставкада турушкан. 1946 жылдын туркунына ол кожымта төлү аайынча 2 төө база 12 кой алган.

Труд учун алган бийик төлү, билгир төө өскүрөөчиге аргалуу ла культурный жадар арга берди.

Ак-чек иштеген ижи Кадырдын жарын чыгарды. Ол керегинде онын учун мынайда айдыжадылар:

— Кадыр төөлөр жогына — ат жок кижиле түйей.

Кадыр төөлөрдү ле өзүм коомой өзүп турган катуу бұдулу чөлдү сүүп жат. Чөл десе өзүм коомой до болзо. ток, амтандуу чи деп өлөңдү өскүрүп, ончо жерлерде амтандуу кужурды жайып, жакшы улустарга служить эдерине соок сүүчактарды жердин үстине чыгарып жат. Кадыр энирдин бұрункийлеринде оны сүүмжилүү аыктап турала, оморкоп айдат:

— Онызы жогынаг мен ле менин төөлөрүм не болор? Онызы жогынаг аймакта койлордын бастыра уурлериле не болор эди?... Ол меге жуук, база бакыр. Ол омок, онын жангысла бұдүмү катуу. Оны жангысла билип алар керек, онын кийининде оны бойына бактыртып аларына женил...

Бұрункий тумантып кире берди. Кырлардан соок жайылды. Ыраагында Чуйдын жакаларында, жайгы одуларда пастухтардын тундеги отторы жалтырап күйе бердилер.

Чөлдин учу куйузы билдирбес телкемдеринде ондой оттор көп. Олор оной до көп болор. Кадыр Ачубаев онойдо сананып жат, аймактын озочыл пастухтары ончозы онойдо ок сананып жадылар. Оны бу чөлдү жангысла билип алар керек. Онын кийининде оны бойынныг кучине бактыртып аларына женил.

А. Демченко..

Старший ветврач

Жабызай берген апрельский кун, бойннын бир келтеге-йин кырдын ары жанына жажырып салды. Онын жаскай тийип уйдадай берген чокторы Улаган өзөктин сары кебизинин каа-жаыла жерлерин алтындада жарыдып турганча болгон. Серуун жаскы салкын көлдөрдү түрилте согуп, мөнүн өндү эдиң, мызылдадып турган.

Иван Евграфович бойннын жаткан туразынын жанына базып келеле, булынан жолдын боро тоозынын арчыйла, эжикти ачты. Ол бозогоны ажыра уур алтап, туранын ичине киреле, унчукпай чечинди. Кижги арыганы ончозынан билдирип турган. Оны жаандай берген жажы да, одус километрди жойу басып келгени де чыладып турган. Командировкада Иван Евграфович бир канча күндердин туркунына жүрген. Ол Балыкту-Жул журтсоветтин колхозторында черүге аттар талдап, оныла коштой, фермаларда малдын су-кадыгын шиндеп көрди. Животноводторло куучындажар да өйди таап турган.

Уин оноң көп неме сурап укпады. Ол эмди тургуза эрмектенер күүни жок болгонын Александра Степановна билди. Ол жанысла мынайда сурады:

— Бу сен не, жойу ба?

Иван Евграфович курткасын илмекке илип сэлала, чылаган-сыстаган буттарын араай жылдырып, орынга базып келеле, жадып ийди.

— Меге атты берип тургандар. Же мен ижимди кече орон эңирде божотком. Онын кийининде журтсоветте совещание болгон. Түнде барбай, конуп калдым. Пастухтарга барып келерге керек болгон. Олордын ижин көрбөй, канайып жанар. Олорго эмди барып келбесе, жуук өйдө барарга та келижер, та жок. Малын десе көрбөскө болбос, пастухтар колхозтон он километр жерде...

— Бүгүн атты бергилебеди бе?—Степановна энчикпей сурады.

— Керектин аайы мындый. Мен бугун эрте тургам. Ончозы уйкудаг тургалак болгон. Ойгозорго ачындым... Тунге жетире иштеген улус...

Александра Степановна тургузала ончозын билип алды, ого жарттап айдары да керек жок. Ол бастыра журумий кожо откурген кижини сурекей жакшы билер. Иван Евграфович онын чала жаратпай турганын сезип, жастыгын эптеп жазайла, онон ары куучындады.

— Же, аттар кыра тартарга керекту болуп турганда, канайып алар оны. Аттарды эмди чеберлеер керек. Аш салаган би. Атты буткул кунге иштен айрып аларга торт уйалыш турым. Жошу базарга уур да болзо, же ондо кандып иш, канайда одуп турган аайын эмди билип турым.—Онын жарттап айдып жаткан эрмегин „Пограничник“ колхозтын ветсанитарказы усти.

— Эзендер!—Ол, тураптыг ичине кирип, эзендешти.

— А-а! Эзен, эзен!—Иван Евграфович тургузала оморкой берип, орыннан чыпрак турды. Бойунун уредип, оксүрип алган улуска туштажатаны качан да болзо, сүүмчилу болотон. Ол колхозный жети ветфельдшерлер, беженнен артык ветсанитарлар ла кастраторлор уредип салды. Бу улус онын кадрлары, онын колхозтогы кози ле колы, эпизотияларды жоголтуп, малды корулаары ла онын тузазын жааналып алары учун тартыжда болужып турган чындык болушчылары.

— Же, слерде ондо керектердинг аайы кандый?—деп ол ветсанитаркадан сурап укты.

— Кем жок, жакшы. Слер уйде болуп турганыгарды билеле, кирдим. Бир кандый жакылта бар болзо, оны угуп алапты деп турым.

— Жарайт, жарайт, жакшы. Же, малыгар кандый, оорубай туры ба?

— Жок. Кем жок. Жагыс бир ле бозу...

— Бир ле! Ол ас па?—Иван Евграфович токунабай барды.

— Ол оорубаган, тегинле чала уйан болгон...

— Онын керегинде тургузала меге айдарга керек болгон.—Ол ветсанитарканын эрмегин узуп, онын кулүмзиренин турганын көрөлө, чугулдана берди.—Оны коруп алар аргазы бар болгон.

— Онын кийининде ол оңдонын келди. Бис оны эмдеп алдыбыс.

Иван Евграфович аайын таппай, ол кижиге бир кезек кайкаганду көрди.

— Эмдеп алдыгар ба? Оңдоно берди бе?

— Бозуны алдынан башка кичеедибис. Эмди ол торт оңдонын, омок, бужу жи жап-жараш болуп келди,—ветсанитар-

ка күлүмзиренип куучындай. — Бу мындый жаан болуп келди.

— Бу сен карыган кижиге каткырар учурды кайдан таптың, а?—деп ол айдала, каткырды.

— Мен каткырага турган эмезим,—ветсанитарка уялганду күлүмзиренип, актанып отурды.

— Кем жок, кем жок. Мен ачыбазым Бойум чала мендедим. Же, канайтса да, слер ол керекте бойыгардын күчигерге иженип те турган болзогор, тургузала меге угузарга керек болгон. —Эмди ол кату эрмектенди, —Слерде эм бар ба?

— Эмеш бар.

— Ойго колхозко качан барарыгар?

— Бүгүн.

Иван Евграфович сананды. Турды. Туранын ичиле эмеш базала, ветсанитаркага жууктап келди:

— Кандыйда оок керектерге ажарулу болугар. Кандый-ла ооруну сезип ийзегер тургузала меге жетиригер. Эмди ветучастокко баралдар. Кажы-бир эмдер аларыгар.

Кийинди.

— Сен озо ажанып алзан, —Степановна, столго курсак салып тура, айтты.

— Ажанышты түрчө токтодып саларга келижер. Ол качпас, сагып алар.

Уйи, колын жайа тудуп, айтты:

— Качанда болзо, жакшы амырап та, ажанып та албас...

Ажанып алган кийининде, Иван Евграфович „Красная Ойротия“ газетты кычырып отурды. Оңдо областытың 25-чи жылдыгына белетенери керегинде бичилди.

„25 жыл өтті! Мен Турачак аймакта иштеп турган тужында Ойротия автономный область болуп тѳзѳлгѳн,— оның санаазына кирди.—Беш жыл ѳткѳн кийининде мени Улаганга кѳчүргиледи. Мында 1927 жылдан бери иштеп келдим“.

Санаазы оның ѳткѳн жолыла кѳнүге берди.

1927 жылдын орой күзи. Капчал Чолушман ѳзѳк. Кайаташту бийик кайыр туулар. Тенери десе чичке чѳйиле кѳгѳрчѳ туру. Жаан табышту кѳркүрек сууның жаказыла таг атту жүрер ташту жол.

Ол бойынын тегин туштаган жолчызының кийининен жортуп, Улаганда старший ветврач болуп барып жат. Олор бирүзи бирүзининг ээчий барып жада, сууның табыжы ортозында угылгадый эдип, тыныда куучындажып жадылар.

— Улаганга барып жадыгар ба?—деп жолчы, орус сѳс-тѳрди жакшы айдып албай кийгырды.

— Э-а, Улаганга,—Иван Евграфович карузын берип жат.

- Оңдо нени эдер?
- Јадар, иштеер, эмдеер...
- Слер доктор бо?
- Э-э, ветеринар. — Оның јастыра айтканын Иван Евграфович түзедет. Је јолчы билип албады. — Мал эмдеер .. жылкы, уй, кой...
- А-а! — деп јолчы кайкаганду үиденет. — Малды эмдеер эм база бар ок по?
- А бар өмей. Бастыра јурттарга јүрүп, малды көрөрим, кайда оору барын билип аларым. Слер кажынып?
- Мен Чолушманда јаткан киж.
- Слерде оору жылкы, кой бар ба?
- О-о, көп, көп. Эмдеер керек.

* * *

Малдын докторы, малдын докторы Титов, мал эмдеер, — деп айдыжадылар. Бу солун табыш оостон ооско көчүп, бастыра айылдарга өлүп турды. Удаган јок старший ветврачтын керегинде Улаганда јаткан улус омчозы билип алды. Кийининде озор, јолдо бойы бойлорына тушташканда, оның көрүмжилү иштегени, иштин качествозы керегинде куучындажып, бойы болорынаг угужып, јөптөшкилел турар болды.

- Эзен!
- Эзен!
- Не табыш бар?
- Јок. Слерде не табыш бар, слердин јеригерде?
- Јок. Јакшы јадырыгар ба?
- Кем јок. Јакшы. Слер кандый?
- Кем јок. Кайдар барын јадыгар?
- Улус аймакта јакшы доктор бар деп айдыжат...
- А, билерим, билерим. Малдын докторы Титов. Сүрекеј јакшы киж.
- Ого барып, адымды көргүзейин деп турым. Келишкедий болзо, менин јуртыма барып, кой до малымды көрүп келзин деп сураарга јадым. Билбемиз: та барар, та јок?
- Качан да мойношпос Келер, болужып берер. Ол кече бистин өзөктө болгон Малыбысты көргөн. Энирде десе жуунда, малды канайта корыйтанын куучындады. Оның башка јаны јурт төзөп — бир-капча өрөкө јангыс өмөлүкке биригип, јадар керек деп айтты. Ол тужында малды да корырга јакшы, алдынаг бойыгарда эмчи бар болор дейт. Бистен ол бүгүн таг эртен барды.
- Кайдаар барды?

— Аймакка.

— Анайдарда мендеер керек. Же, оны канайып таап алатан болбогой?

— О-о, оны ончозы билер. Туштаган ла кижиден сура, — айдып берер.

Иван Евграфович бастыра элбек жерлу аймакта сок жангыс ветеринар болгон.

Лугуш оорулар өзөктөрдө анда-мында тудушла табылып турган. Ол десе сок жангыс жуучыл, бастыра өзөктөргө жүрүп, тегин көскө көрүнбес бштулерле—оору табатан микробторло тартыжар учурлу болгон. Ол өлүмнөй канча малды айрып алганы тоозы жок!

Колхозтор баштапга төзөлип турган жылдарда ого көп уур керектерди женип туурына келешти. Кулактардын арткан-калгандары жугуш оорулардын микробторыла жангыс „союзка“ кирижип тургандый болуп, онын ижин тутадып сааларга албадангандар. Же ол жалтапбай, жана баспай турган.

Колхозтор өзүп, тынып турганлар. Онызы көкүдил, жаны ийде-куч кожуп турды.

Улаганда ветучасток, Балукту-Жулда ла Чодродо подрайонный ветпункттар ла Чулушманда подрайонный ветамбулатория ээчий-теечий өзүп турдылар. Иван Евграфович бу строительствоны жангыс төзбө алатанын болорзынбай, же оны бойи башкарып турган. Көп учуралдарда колына малга алып, илотниктерге болужып турган.

Колхозтордо онын үредип алган ветеринарний кадрлар табылды. Эмди ол аймакта сок жангыс ветеринар эмес болгон.

Же Ада-Төрөл учун жуу башталды. Онын кадрлары ас-тай берди. Онын төрт уулы база фронтко барды. Уур жүрүм башталды.

Жуу жылдары бастыра ийде-кучин, санаазын салып иштейтенин некеди. Малды корулап алатаны учун карууна туратаны сүрекей жаандалы. Старший ветврач фронтто жөнүни калшагайларды ошон до камаанду болуп турганын жарт биллип турган.

Ол жылдарда көп уур аялгалар ченеерге келишти.

Бир катап кышкыда Иван Евграфович ыраакта турган Чодро деп журтсоветте болгон. Артык ой өткүрбеске санаанып, конбой, тунде атанды. Энгирде булутту, салкын жок болгон. Онын кийининде алдында ыраак боро өндү теңериде кичинек көнзөк көгөрүп чыкты. Салкын башталды. Эң баштан Иван Евграфович тайгала өткөн жолло журтуп, агаш-

тардың шымыранып турганын угуп барып жатты. Агаш божоды. Лузине соок, өткүн салкын сокты, Иван Евграфович бөрүгүн кептей тартып, жаказын көдүрүп алды. Удаган жокто салкын карды булут чылап куйундалтып, бийик жердин ак чолинде аайы жок шуулай берди. Жолды буркөп, жүске кар келип тийип, көсти ачып көрөгө дө бербей барды. Ады тудушила жолдог кыйып, терең карга жүк арайдан ла базып браатты. Иван Евграфович аттан тужуу, чылбырып колго тудунын алала, жойу басты. Ол жолды таап, эместен ичкерилеп турды. „База эки километр өткөн болзо ол тужында коркуун жок болор эди. Оңдо агаш“,—деп сананып турды. Же удаган жок жолдог торт азып, барар жерди таппай калды. Койу жыра, терең кар ла салкын барарга бербей, күчин чыгарып турган. Же жорыкчы ондыйда болзо, агашка жедерге албаданып, узак базып жүрди. Күчи чыга берерде, тентирилип жүрөт, токтой берди.

Атка минеле, барарга болбос.—салкын бастыра эдин өткүрө согот. Жойу базарга күч жок. Коркушту салкыннан жажынар болуп, карды каза берди. „А оны канайдар?—Иван Евграфович сананала, жүк арайдан ойто туруп, атка жууктап келеле, ого жаба туруп алды.—Мынайта таң эртенге жетире чыдап болбозун. Анчидарда, өлүм келди эмеш пе?—бажына коркушту санаа кире коңды.—Жок. Ол ондый болбос. Ланыс турбай, ичкери барар керек“. Бир алтам этти. Онын кийининде—экинчи, үчинчи, баратан жерди тегинле бодоп басты. База бир канча алтам өдөлө, алдында жүк арайдан көрүнип, карарып турган неме көрди. „Агаш!“—Тургузала ийде-күч кожылды. Бир канча минуттыг бажында ол агаштын кырында турган карагайга жетти.

Иван Евграфовичтин эки уулы Советский төрөл учун жууда өлгөн. Ол ондый ачу-коронго чыдап болбогодый деп билдирип турган. Же ол уйан, кунукчыл санааларга алдырбады, ончозына чыдашты. Карыган жүректе немецко-фашистский захватчиктерди жаман көрөри ле олордог бастыра ачу-коронго учун өчин алар күүнн тыгый берди. Ол, Төрөлдин тууазына чек иштеген ижиле, олордог өчин алды.

Иван Евграфович Улаган аймакта старший ветврач болуп бирме жыл иштеп келди. Бу бирме жылдын туркунына животно-водствоны корып ла жарандырып алары учун узук жок тартышкан таргужунун жылдары. Бу бийдин туркунына ол большевикский партиянын членине кирди. Уч катар ол большой журтхозяйственный выставкада турушкан, мөн үн медаль алган.

Ой тун ортозына жетти. Је Иван Евграфович, јайа салган газетке көрүп, бойынын өткөн жолун эске алынып отурганча болгон. Онын кийининде, бойынын өткүргөн жылдары керегинде „олор тегин өтпөди. Ойротияда 25 жылдын туркунына бүдүргөн иштерде мениг де ижим бар ок,“ — деп айдарга правозын керелер неме бедиреп турган чылап, столдон бир канча, катый тетей салган, почотный грамоталарды алала, көрди.

Эртен тура дезе Иван Евграфович бойынын ветучастогында оорү малды көрүп, эмдеп турды. Онын ап-апагаш халадына јаскы күн бойынын јаркындарыла чалып турды.

И. Кочеев.

зөктү састы, суучакты, онын ол жанында турган каскакты ла тыттарды—сад деп адап жат.

Бу жанында жүргеери өскүүр жалаңда бийик чедендер тургузылган. Күн ажып браатканда болзо, жарык ла тым болгон. Бис салкынга жыгылган эски жадыктыг үстинде отурганыбыс. Керек десе бу ичпек жалаңа шуурган кирип турат.

Мында бийик болгон, онын бийиги талай тенинен бүдүн жарым муң метр болор. Жол баштайчы отуруп араач куучындаганда, карчган деп билдирген. Же ол туруп чыгала, адын адап кыйгырарын баштады:

—Маси! Маси!

Үнинин жаңылгазы јниттин үиндий үигүр угылат. Ол кижинин кычырганын, такыйт:

—Маси! Маси!

Мен оморды көрүп болбой, чыданыкпай туруп чыктым. Жол баштайчы мени токтодып айтты:

—Отур. Көрзөн. Түкү кырдан манатажып клеет.

Эмди көрүп турым. Кырдын бажынаң, күски тайга чылап, сарымзак-кызыл көчкө көчкөлөп келип јатты Кизи ле ат браалып, бажын жардырып алгадый орык јолло јс буттар, бийик каскактаң коркыбай, бис јаар төмөн мантажып келип јаттылар.

Көзимди туура көрөрине јеткелекте, озолоп келгендери бистин алды јаныста јаткан ак жалаңа једип келген турылар.

—Капшуун уулдар,—деп оморды оленевод мактайт.

Ак-кийик балдарынын кышкы түги түлөп түшпеген, сары-күрен өңи төөнннн түгиндий, же куйузындагы турган тойынганынаң түги түлөп түжүп, ак түктер чыгып келиштир.

Сертек кулактар, кара тумчуктар, тирү көстөр бистен уч-төрт алтам јерде турылар.

—Бу кескен кулак—коомой уул,—деп јол баштаачы ајдат.

—Ненин учун?

—Муус кезер тужында соғужып јат...

Ол куучынын айдып божотколокто, коштой өткүн үндү сыгырт угылды. Онојдо тоолу ла улус сабарларынын болу жыла сыгырып жадылар. Мен арга јокто јол баштаачы јаар көрдим. Јок, бу ол эмес эмтир. Сыгырт такып меге јартала берди. Бу чочыдунын сигналы болуптыр. „Омок уулдардын“ бирүзи јеткер болорын билдиртет. Кулагаарды курч тудыгар: бистин таныш кижиле—өскө кизи кожо.

Кезиктери ајаарына бердилер. Же башчыга ончо уурди түймедерге келишпей јат. Ол сыгыртузын такып үнин тамла јабызат.

Узун, сертек кулактарыла тындап, керсү кара көстөриле узак айкап турулар. Кескен кулак ончозынаг жуук туру. Ажып брааткан күн кулагынын кезилгенине тийиш турды. Ол кепшенерин ончозынаг озо баштап кичинек, чичке ээгин түрген кыймыктадып эрчимдү кепшенет.

Кезиктеринин муустери жаңгыла чыгып келгендер. Көп сабаларынын бажы жылмаар.

— Муустер өзөрине төртүн беш күн керек, — деп жол баштаачы айдат. Клеткалары мынайып түрген өзүп турган тындулар каа-жаа ла.

Жол баштаачы ак-кийиктердин паркын сад деп адап жат. Китай улустыг тилиле болзо, чоокыр ак-кийиктер — чечек болуп жат. Жол баштаачынын айтканы чын. Онын садында тынду чечектер кабырылып жүрилер.

III.

Кептүүрге кептеген муркүт бичик бичийтен столдын жапында туруп жат. Толыкта мылтык, кирнестенин жапында ээрлү ат туру. Журттын жуугында, конторанын ары жапында турган кырдын кажузында кабыруда сыгындар жүрүп жадылар.

Кабинеттин, мылтыктын, муркүттин ээзи, Василий Андреевич Удальцов, специальнозыла зоотехник, тындулардын эремшигени керегинде куучындайт.

Парктын оградазынын ары жапында, кырлардын теспендеринде бөөрүлөр жүргүлейт, кенетийин чурап барып тударына эптү ойди сагыгылап, жескендер өнөйгилеп, түлкүлөр ак-кийиктин балдарын аглап жүредилер.

Жуунын жылдарында агчылар ас болгон. эр улус жууга жүре берерде, бөөрүлөр сурееп өскөн. Олор мында парковой хозяйстваго. Уссурийский тайганын арсландарына көрө коркушту болодылар. Арсландар тойдыра жип аларына өлтүрүп турган болзо, бөөрүлөр паркка киреле, ондор тоолу сыгындарды тумалап жадылар. Жайгыда парктарда түни-түжиле болорына каруул төзөлгөн.

Жайгы түнде парктын агдары сторожтын одынын жапына жуулгылап, оны айландыра жадып, конуп жадылар. Сторожтор куучындажып, базадылар. Тындулар жарыдылган жерде, оттын ла кижинин жапында, энчү жаткылайт. От ло кижини — барынтычылардын чындык коручулары болуп турганын олор жакшы билип жадылар.

Туу-тайганын тынд уларынын кылык-жаны керегинде Василий Андреевич Удальцов уткылап, жакшы куучындайт.

Бойы керегинде ол кыска айтты: Московский зоотехничес-

кий институттын звероводческий факультетин божоткон. Институтты божоткон кийининде ороонунг кажы-бир жеринде турган төс заповедниктерде иштееринен мойножоло, Алтайдын ыраак куйуларынын бирүзине Талицкий сыгынсовхозына келип, анда он жыл иштеген. Бери төртөн беш жылда келген.

Удальцов час жаар аыктан көрөлө, Дальный Востокто ло Алтайда ак-кийиктер өскүрүп турганынын историйзы бичилген кииганы меге берип, керегиме барып жадым деп айдала, чыгып жүре берди.

Европейский аристократический парклардын, керек десе сырагай жакшы ак-кийиктериненг артык болуп турган телекейде энгле баалу чоокыр ак-кийиктерди бу жүс жылдыктын бирме жылдарында текши жоголтып кырганын мен бу киигадаг билип алдым.

„База бир канча он жылдар өткөн соңында, бу баалу агнын калганчы арткандары жердин үстинен качанын качанга жоголып калар“,— деп бу киигаладрдын бирүзүндө айдылган.

Бу жапынаг менин жетиере билип албай сураган сурагыма совхозтын директору Николай Васильевич Учайкин карузын берди.

Революциядаг озо частный улустардын ак-кийиктер өскүрүп турган хозяйстволорун гражданский жуунын жылдарында ак-гвардейщина ла интервенттер жоголтып салгандар. Тындуларды этке бастыразын кыргылаган. Кезик аркан тындуларды китайский ле орус браконьерлор кыргандар.

Пантовый хозяйствонун орныктырарына көп жылдардын туркунына эрчимдү иштеери некелген. Парктарда ак-кийиктерди ле сыгындрды азырап тударынын ченемели ле төзөлгөлү научный эп-сүмелер жок болгон.

Эмди жапысла бойынын төрөл жериинде, Аскольд жарым ортолыктын паркларында, Приморьеде Сигиди паркларында эмес, же мындада, Алтайда өскө климатический айалгада, өскө азыралда турган ак-кийиктер жакшы туруп, өзүп, муустин жакшы экземплярин берип турылар.

— Менин заместителю Василий Андреевич Удальцов жаан шинжу иш өткүрүп туру, — деп директор узери кожуп айтты. — Жүзүн-жүзүр будулу азыралдар муустинг качествозына, база ак-кийиктердин уурлерин жарандыларына жакшызын канайда жетирип турганы, база ак-кийиктердин кырылып турарын жоголтор аргазы бар болуп турганы текши жарталган. Василий Андреевич көрүмжилу ишке жединген. Жакшы жепселген лаборатория онын колында...

Ак-кийиктердин өлөтөнн — неме эмес. Василий Андреевич аңчыларла кожо ыраагында турган Көдөти өзөккө боо-

рүлөр тударына барган деп, директордын айтканынан билдим.

Эртенгизинде анчылардын бирүзи, совхозто почтовый отделениенинг заведующийи, жанып келген. Онын ээриинде төрт бөөрүнүн баазыны салган таарды канчалап салган болгон. Олордын көстөри жангала ачылып келгендер, же олордын бир жаан дегени улустарга ыркырааны турган. Алуга сугунни турган анчы Шебалинге барып, бөөрүнүн балдарын береле, сый аларга мендеп жүрө берген. Бөөрү андаарына турушкандар ырысты колына аларына оройтыгандар. Бөөрүнүн балдарына тийбес керек болгон. Бөөрү андаарынын закону айынча болзо, олордын жангысла тэмажында эни учугун кезип салар керек болгон. Ол тушта олордын эне-эни истерге жетип болор эди. Совхозто түймеже бергендер. Эне бөөрү эмди очин аларга парктарга көп жаманын жетирердеп алабас деп көп улус будумчилегендер.

Удальцов бир-канча анчыларла кожо бөөрүнн истеп, өлтүрерине тозулда артып калган.

Төп зоотехник-коммунист шүүлтөлү шинжүчи ле жылбиркек анчы боло берген эмтир—деп шүүйдим.

Управляющий базала „түзөдип“ жат.

—Бу жылбиркегени эмес, кийизтазы жок бүдүрөтөн служебный керек.

Управляющий торт кижи. Ол ыраак туу-тайгалу жерде турган хозяйстволордо көп жылдарга чыгара иштеген, же ыраактагы жер керегинде, айрылышканы керегинде ого айдыгар, ол слер жаар айкап көрөлө, слерге олчозын быжулап айдып берерине кичеенип, бир-канча жары чыккан улустыг, бойынныг найылажып турган сырагай башка башка профессиялу улустардын ады-жолын слерге айдып берер.

Бир жыл мынап кайра тоомчылу генерал элик андаарына онын айылына келген. Ус ученый пантовый хозяйстволо колбулу таскадулары керегинде ого бичип жат. Жары чыккан кинорежиссёр филлимге базары мында жангыс катап болгон эмес.

Бис куучиндажып отурарыбыста ветврач Максим Васильевич Скибиннин уулы кабинетке кирип келди. Ол летчик, офицер, шыркалаткан кийининде су-кадыгын жазып аларына адазынан айылына келген. Ол Карпаттардын ла Тирольдын үстиле учуп. Будапештти жайымдап, саду миссияла кожо Теранда жүрген.

Онынчы майда түнде жааган кардаг ак-кийиктер парктары кажайа берген. Улус санааркажа бергендер. Чоокыр ак-кийиктер ле сыгынды кардын алдынан азыралды чапчып торт билбес. Чоокыр ак-кийиктер жирге суүйтен бүрчик-

тер жайылгалак. Кар бирле суткага жадар болзо, андарды ончозын концентрированный азыралга көчүрөргө келижер.

Эртен турагы күн бойынын жарык чогын божодып, булуттарды үзе согордо, кар мизилдап, көсти оорынкайлаганча кылбыктырат. Оног кайыларын баштайт. Кырдын түштүк кажуларында карга жууылган өлбөң жажарып көрүнип келерде, сыгындар түндө жүрерине сүүйтөн кырдын бажынаг түжүп келгендер.

Революциядаг озо жагысла амадылу—Китайга экспорт болгон пантовый хозяйство эмди советский медицинага жарамыкту болды. Бистинг ученылар ак-кийиктинг муустерин эм эдил тузаланаар эп-сүмени таап алгандар. Көп жүс жылдыктардын туркунына анг муустерининг эм свойстволорын жагысла тибетский врачтар билип, өскө улустарга дезе жакытту болгон, эмди бу свойстволорды тузаланаар эп-сүмени бистинг ученылар билип алдылар.

Советский учёнылар ачып тапкан пантокринде кижинг организмни ийде-күчинг орныктырар свойстволор бар. Төрөл учун жуунунг жылдарында госпитальдарда пантокрининг болушунга канча мууг улустынг жүрүминг корулаган.

IV.

Совхозтын старший мараловоды Галактион Медведевтинг айтканыча болзо, 1942 жылда январь айда Волховский фронтто Сибирьдег барган толтырунун „туш башка улежинг алып“ тургандар.

Сибиряктардын воинский репутациязы Москваны корулаган алган кийининде өскөн.

Фронтко жанг келген кижиге баштапкы сурак:

— Айылын кайда, земляк?

Экинчи сурак:

— Черүдег озо нени иштеген?

Галактион Медведевтинг бүткен жери сырагай ыраак Алтайга болуп, онын специальнозун солун база көп улуска жарт эмес—сыгын өскүрөөчи болгон.

Сыгын дегени не база оны канайып „өскүрүп“ жадылар деген эки билүктү сөс фронтовой нөкөрлөрдү жылбиркетти.

Медведев Волховтын ары жанындагы көрүнип турган ак теңери жаар, састалган килег жалаң жаар, окоптын алдында турган сайак теңендер жаар ажыктап көрөлө, фронтовиктер онын өскөн жеринег жакшы жер ак жарыкта жок болор деп бодогодый эдил, бойынын төрөл Алтайн керегинде айдып берерге сананды. Же ыраак чанкыр тайгалардын ончо жараш

Сурлу кеберин текши жарттап айдып берерине жеткил жарамыкту, чындык сөстөрдү кайдаг табарын? Суу учарларынын табыжын, онын устинде капчалдардаг бүдүп турган солоньларды, теңеринин түбү жок тамызында мүркүттүн акшыдын, бу мыны ончозун канайып айдар.

Онын специальнозын алар болзо, ондый специальностьты улус укпаган болзо, онызын незин бичнир. Оны бир сөслө айдар болзо — сыгын өскүрөөчи.

— Сыгынларды өскүрүп, корулап, колдон азырап, чеберлеген. Жакыда муўстерди кезип, кайнадып, белетеп, жазат турган.

Ол жагысла жуук наязына, сонында жуунын жалапында өлүп калган сержантка, бойынын санаазын ачып айдып берерде, ол кайкаганду такыган:

— Жараш! Жараштын бойы анда!

Бийик кырлардын ары жагында, Пишпек суунын жакаларындагы көпөгөш заповедный парктар керегинде куучындады. Оңдо жаан тыттардын ортозында, суузы ару ла түбине жетире көрүнип турар өзөктөрдө кижини каа-жаала көрөр жараш аңдар ла чоокырзымак ак-кийиктер жүрүп жат.

Кажыла жаста сыгыннын төбөзінде өзүп, күскиде мантаар тужында сүзижерине керектү болуп када берип, оңон, өткүре быжа берген жинлек чилеп, түжүп калатан муўстер керегинде куучындады. База ол муўсти ненин учун алтынга түнөй баалап турганын жартыды. Аңнын килиг ошкош бүдүүлү, каны көп мүсө тазөгөзи бойында эмдү болуп, улуска оңордын жылыйткан күчин ойто буруп, кижиге кандыйла жеткерлү ооруларла тартыжарына болужып жат.

Алтайдагы сыгын-аң азырап турган совхоз керегинде, бойы керегинде, билези керегинде, „Буяя“ деп сүүген, бошко минип жүрер ады керегинде куучындады.

Ол жокко онын ондый кайкамчылу ла ороонына тузалу хозяйствозы комойтып барбазын деп, солдат кичееп турды.

Ленинградский блокада тужында снарядтын осколказыла Медведевтин будынын тизезин оодо согуп салган.

Полевой госпитальда сөөктөри оодылган ла учук-тамырн үзилген тизези чамыгып, оорыган. Оорузынан сагыжы энделип калган Медведев кемге де адылып, „алдама“ деп адап, „парктан“ „алдамаларды“ „кийдире айдазын“ деп командовать эдип, бойынын сүүген „Буяя“ деп совхозный атты адап турды.

...Бис парк жаар барып жадыбыс. Бистин аттарыбыс коштой баргылап жат. Медведев бойынын „Буянына“ минип алган, кенегенин ла протезин ундып салгандый барып жат. Же онын ижи курч ла уур өйлө колболу болуп жат. Жуудан озо бир

сыгын. оны мұсе кезер жерге кийдире айдап турарда, Медведи ады бойыла катай табарып ийген.

— Яга табарала, туруп јат. Ат турган кийининде, мен турдым. Сыгынды јыгып алала, мұсти кескедий болды.

Мұстү сыгынлар парктын воротазынын јанында ла одорлоп јат. Кызыл-боро, толуп калган мұстери кактус өзүминин кебери ошкош көрүни турдылар. Кезик сыгынлардын мұстери ийрыланып, тундуктеги ак-кийиктин мұстерине түйей көрүни јат. Сыгынлар ак кийиктерден јооп ло будүми оиды эмес. Олордын базыды, будүми, би тоогө түйей. Олорды жагысла мұстери јарандырып јат.

Качан мұстү сыгынлардын бирүзи кийиндеги будына көдүринин келеле, бшгүзине удур ичкерилегенде, коркушту кеберлү болуп јат. Ол колыла чапчып ийер.

— Сырагај јудуруктап тургандый, — деп мараловод айдып јат.

— Күскиде сентябрьда парктын карузына турар, ман тужында, сыгын мыгакты болб согуп аларга тартыжып, сыгынлар, сырагај бука чылап, сүзүжин тургылайт. Бу тужында олар мұстерин кезип салган маятап, мұзунини када берген този оларго сожужарга чаптык этпей јат. Јаскыда ол тозбгөлдөр, база ак-кийиктерде чилеп, ок тужуи калат.

Медведев адын токтодо тудуп, андарды кажызынын бажы көп айрылу мұсле јарандырылганын ајыктап, узак көрүп турат. Онын он беш жылга иштеп келген ченемели быжып келген мұс кажыкүнде кадарын баштааркүнди тургузарга арга берип туру.

Озо егерлер ле мараловодторго бинокль берилетен. Кажыла сыгыга јууктай јортуп келеле, тегин көслө көрүрине ан кижини јууктагпай турат. Бинокль эмки де чаптык болбой јат. Ченемели көп мараловод бинокль јогынан да кем јок билип алат.

Бийик ле бек коридорлорлу турага јортуп келдибис. Ол лабиринт парковый сектордог анды мұс кезер станокко апарып јат. Уй киж станоктын стөздеринин ич ле тыш јанын черетеп јат.

Мұсти кезер операция эки-уч минут өдүп јат. Мұсти кескени ол ооруккап да болзо, оног анга бир де каршу јок деп мараловод айдып јат. Качан бир тушта ан талыкшып, нашатырный спиртин болужыла да айлап алар учуралдар бар болгон.

Ол калганчы жылдарда кескен јерди сүртүп ийерине тузаланып турган составты да болорзынып јат. Озо жарымдай хлористый железоны тузаланып, оног мұстин тозинде он роийн калатан. Балтыр этти күйдүрип ишетен. Онын кийинин-

деги муўсе коомой болуп, баазы жабызап тураган. Эмди алюминевый квасцы ла нафталинди тузаланып жадылар. Онын баазы жегил де, чымыннан да корып жаг. Муўстин тбзогбзи жазыларына база не де керек жок. Олордыг жозогына кажыла мараловодческий хозяйстволордыг опчозы олэмди тузаланып жадылар. Оны эг ле озо ветврач Максим Васильевич Скибин тузаланды.

Агнын чаабын энезинеи айрып, чаабты беш ле айга жетире колго тудуп азыраарын мында ок баштаган. Озо мындый немени этпегенде, мыйгакты балазы база келер жаска жетире эмип туратан. Ол сойы да арып, ичиндеги балазы да коомойтып туратан.

Кескен муўстерди консервировать эдип турган жерге келип жадыбас. Бу процесс муўсти кайнадаачыдаг жаап ченемел некеп. карузына турар иш болуп жат. Старший мараловод Медведев—эг жакшы муўскаиннаадачы ла бу искусствого бскб улусты уредип турган кижн болуп турганын мен билетем. Медведев фронттон жанып келеле, парковый чеденниг бир уйезин бузуп. андарды азырап турганында једикпестерди коруп алала, кажы-бир улустын „канын кадырганы“ онойдо ок јарт болуп жат. Егерьер ле аг азыраачылар баштапкыла кунде олорго фронттон кичеемелдү ээ келгенин биллип ийдилер.

Галактион Анисимович бу да участканыг келер бйдбги кампанияга белен болголын шигжилеп коргон кийининде бис паркты корорине онои ары барып жадыбис.

Бийик тыгтардыг ортозында, чечектери јайылып турган букте андар уурлерде отон јуруп жадылар. Бис једип барарыбыста, олор отоорын токтодып, бисти кичеемелдү коруп жадылар. Кара кбстбринде коркушган јилбу коп болуп жат. Олор, сыравай коштой бдуп јаткан машинаны кижн канайда коруп узадып јаткандый, коргулеп турдылар.

Уурде эки јашту, сайка ден муўсгү кунандар да, быжыл муўзин баштап кезер сыгынактар да, јажы јаандай берген сыгындар да бар болуп жат. Олор уур јараш муўсгү баштарын бис јаары табылу араайынан бурыгылап турылар.

Анна Герман.

Колхозтын председатели

Андрей Никандрович Манеев айылына 1942 жылда июльдын 3-чү күнінде жанып келген. Фронтто тогус ай туруп келгени, Түндүк-Күнбадыш фронтто бир айга чыгара үзүк жок болгон жуулар, Старый Руссанын жанында уур шыркалатканы ла госпитальда эмдегени – бу мынаны оңчоторы кийининде артып калган болды. Фронт керегинде жапысла радио, газеттер, шыркалаткан кийининде ооруп, сыстап турган колу күңгү сайын эске алындырып турган.

Тыгынтуу военный жай кайнап турды. Кажыла күн, кажыла кижн баалу болгон. Советский Черуге болуш жетирари жалаандагы иш канча кирелү жегүлү буткенинен камаанду болуп турган. Өскөлбринин ижин көрүп, бойы иш этпей амырап, тегин жүрери бу ийделү, күчтү кижиге жарабай турган. Утыла кырачы, 1930 жылдан ала колхозчы, бригадир, жуудан озо Устиги-Карагуж журтта „Вторая пятилетка“ журтхозартельдин председатели болгон Андрей Манеев иш этпей чыдажын жүрер аргалу болгон бо? Коллективтен үзүлүп, иш этпей амырап базып жүрерин Манеев жаратпаган.

Онын учун ол госпитальдан келгенинен ала үч күн өткөн кийининде, партиянын Ойрот-Турский райкомынын качызынын кабинетинде туруп, меге иш беригер деп сурап турды. 8 күннин бажында Манеев, райкомнын рекомендациязы аайынча албаты оны председатель эдип туткан „Земледелец“ колхозын усадьбазында ла жалагдарында базып турды. Андрей Никандрович азыгы председателдин ого табыштырган оңчо немелерди, ээзи чилеп, ажыктап турган, колхозчылар онын ижин көрүп, өгө бүдүп, база чынла ээзи келди деп сананып тургандар.

Колхозчылардын председателге баштапкы ижемчизи жастыра болбоды. Манеев колхозты тургузала аайлу-башту эдип, кажыла колхозчыла куучындажып, олордын жылбиркеш турган ижин бодоштырып, оны ажыра кажыла кижинин иштейтен жерин агылап тургузып салды. Артельдин ижи

жаранып, озочыл колхозтын магы ла результатады жылдыг сайын жаапдап бзуп турды.

1946 жылдагы ишти „Земледелец“ колхоз анчадала жакшы бздурди. Малдын тын тоозы бсти. Колхоз уйлар бскурер планды 14 процентке ажыра бздурди. Хозяйстводо койлордон коп тук кыркып алары, уйлардан коп сут саап алары бсти. Продукциянын оычо бдудулү поставкалары айыныча колхоз государство бйинен озо чотешкон. Полеводтордун ижи анчадала жетулү болгон. Олор зерновой культу-раларды кыралаарын элбедип алгандар. Аштын жакшы тужу-мин бойынын бйинде жунадып аларына тут кундер олорго чаптык этпеген. Государствого „Земледелец“ планга узери 3 500 пуд аш берген.

Жаан коллективный хозяйствони башкарып турган Манеев бойынын жакшы ижиле бсколборинен анылалып жат. Ол улустарды, база олордын чыдал-кучин, кандый ишти сууп турганын, куун-табын ла керексип турган немезин керек дезе бдудминенг оро жакшы уренип алган. Чындап та айтса, кажыла керекте жену улустап камаанду болуп жат. Манеев кажыла колхозчыны, бойы бойын билип турган чылап ок, билип, кажыла кижиге ого жарап турган база чыдалы жеткедий ишти таап берип турат. Качап кижин онын куун-санаазына жарап турган жерде иштеп турганда, — иш жакшы бдуп турганы жарт.

Кажыла керекте, жаан эмес те керектерде Андрей Никандровичтин тайанар аргазы коллектив болуп жат. Кажыла ишти, оны бдуретен кижин карузына бойы туруп турганын билгедий эдип аларына, председатель кичееп жат. Ол, темдектезе, бригадарларга ла фермаларга заданиени тургузары женил де болуп турган болзо, оны бойы качанда тургуспай жат, иш башталар алдында бригадирди, эмезе ферманын заведующийин бойынын жанына отургузып алала, графикти, нормаларды ла заданиелерди олорго бойлорына тургустырып жат. Кажы бирде бригадирге мыны бдурерге уур да болуп турган болзо, же ол бсколборине жарбынын: „Корзогор, канайда пландагандар“, деп айдар учуры жок болуп жат. Ишти канайда бдурип турганын база ол канайда одуп турган аайын шингеп коротонин председатель качанда уйандатпас учурлу. Ол жастыраларды ла база мактап кокуткедий жакшы ишти качанда жастыра корбос.

Озогы кеп состо: „Жакшы мак жадып жат, коомой мак мактап жат“ дегенине коро, жакшы колхоз керегинде, Андрей Никандрович Манеев керегинде мак жагысла колхозто эмес, керек дезе колхозтон до, районнон до ары жайыла ырада уча берди.

Онын учун бткөн жылдыг декабрьда Сталинниг адыла адалган журтхозартельдин алындагы председатели кооперативный ишке барарда, райком Манеевти председатель эдерин рекомендовать эткен, колхозчылар жагы председателиди сўумжилу жуудын алгандар. Манеев анчадала мал ижин якшы билип, оны сўуп жат, онын учун „Земледелец“ колхозто фермалар якшы иштегендер деп, дояркалар полеводторго айдын жадылар. Полеводтор дезе олорго ойто кайра, Манеев полеводството ажарузын недегде артык, тыг салып жат деп айдын жадылар. Трактористтер дезе олордыг куучынын кўлүмзиреп, тыгдап угуп алала андыжат:

—Жок, слер неинде билбей жадыгар! Машинаны ол ончозынаг артык сўуп жат. „Земледелецте“ ол трактористтерди ончозын билер, база бистинг иштеп алган жалды буткул берчин деп жакару берген. Биске трактористтерге жагысла ондын улусла иштеер керек.

Кажыла колхозчынын онойын айтканы чын. Манеев хозяйствонин кажыла бөлүгин, хозяйствотог жеигүни олор текши тней берип турган учун олорды якшы билип жат.

Манеев жагы колхозто түрген таныжын алган. Колхоз коомой колхоз эмес, оны бскүрип, экономический жагынаг тыныдын аларына ончо аргалар бар. Журтхозяйствоны бскүрер иштер керегинде партиянын Төс Комитетинин февральский Пленумынын решениези, бу ойдо Манеевтиг ле социалистический жалаг дардын бскө дө ишчилеринин ижининг итгын эдин турган чылап, жарталып келген. Бу решение Сталин адыла адалган колхозтын иштемкей, кичеemelдү председателине, Андрей Никандрович Манеевке, жагы ийдекучти жуқтырды.

Бу жыл колхоз кыра ижине анчадала якшы белетенип, жалаг иштерин бойынын ойинде баштаган. Полеводтор Октябрьский революциянын 30-чы жылдыгын салган аштын кажыла гетар жеринен 12,5 центнерден аш аларыла уткуурна молжонгондор. Малчылар дезе малдын тын тоозын бскүрип, онын продуктивностын биктедин аларына тартышкылайт. Сад бскүрер бригада хмельникте жагы столмолорды кондырып, оны ойто ордын туугазып турт. Бу жылда колхоз теерменди тудуп, малдын дворторын капиталный жагынаг ремонтон кеиндер. Колхоз жагы грузовой автомашинна алып жат, эмди строительный агашты ла материалдарды тартар арга бар болор. Коллективный хозяйствотог ижи коп то болуп, жузүн-базын бүүдүлү де болуп жат. Андрей Никандрович Манеевке бойынын организаторский талантын, билерин де ченемелин тузаланар жер бар.

К. Растегаев.

Мастерство

— Је, Анисим Петрович, бис эку өскө улуска барып иштөөргө керек болды. Мулым, бис кажыктарды ойнодып ийдибис,—деп жакы жаандап келген крестьянин, уулчакты тожине жаба тартып, кородоп, үстине кожуп айдат.—Квашня куру, ичине таракан жуулып калган туры деп энебис комыдап турганын угуп турың ба?—деп уулынан сурады. Онон ары ол күлүмзиренерге саванала.—Эгү кайда?—деп эмегенинен кизирт эткен айту сурады.

Бийик сынду, копшойып калган, жалбак төштү үйи тактачакка келип, инструменттерди алып, өбөгөнине берди. Удаган жок Анисимниң адазы агаш жаратан киреениң жалбак тиштерин эгеп, айдып жат:

—Мен Јаш-Турага бардым. Агаш жаратан улуска ондо иш умаазы жок көп эмей. Күскиде январым. Слер мен жогына шыралап, канайып-канайып журтарыгар.. Анисимди Веденей Степановичке беречи болгом. Ого кыра тырмайтан кижикерек. Ол ого жүргейле.

Онойып сегис жашту Анисим Черниковты Рогатовский байга жүрзин деп берип салган.

Анисим Петрович бай Рогатовскийге бирме бир жылга чыгара батрак болуп жүрген. Ол байдыг эжигине сүрекей коомой жүрген. Байдыг калажын көстниң жакыла кожуп жиирге келишип турган. Бай казыр, карам болгон. Тенексү болгон. Кыра иштеер жерин трехполье деп айдатан үч эдиң бөлүп алган, ашты кыразынан 150 пудтай алып турган. Онын апылдаштары ла Анисим кайкап көрүп жүретендер. Батрак ээзиниң ижин аяктап жүречи болды. Бир катап ол чыдажып болбой сурады:

—Веденей Степанович, парды не керек тартып жадын? Аш ол соломнын төзинде өзүп жат ише.

—Онойып өзтөни өзүп жатла, је онын корболоп чымдайтаны ас болуп жат. Анайтканда кыраны жакшы терен тарт,—деп ээзи онын сурагын жаргтап айдып бербей салды.

Анисим Петровичти Рогатовскийдин базынчыгынан жаңыста революция жайымдады.

1922 жылда ол адазыла кожо Чаргыга көчүп келди. Карыган ббогон агаш жарып болбой барды. Жокту, күчи жетпес болгонга оны аргасы жок эдиң салды. Хозяйствонун оок-теек уур керектери, түрөңизи, ончозы Анисимге жүктелди. Ончозы он биле кижги болордо, оларды кийиндирип ле азыраарга не-де керек болгон. Чаргыда „Искра“ колхоз төзөлгөрдө, Черников улустан эң озо ого кирди. Оны ээчиде өскө жоктулар колхозко кирдилер. Колхозтын баштапкы председатели, Ленинградский „сороход“ фабриканың ишмекчизи Василий Иванович Хмелев болгон. Сибирьге ол жирме беш муңчылардын тоозында кожо келген. Журт хозяйствонун керектерин коомой билип турган. Ол бир катап Анисим Петровичти сурады:

— Анисим, сен мениң онг колым бол, колхозты тыгыдарга болуш. Полеводческий ишти сен колына ал. Бу керекте сеши мен, партийный эмес большевикти, сурап турым.

Анисим бу бұдумчиге сүгүнип, сүүген ижин иштеерге бойына алды. Бир жыл болгон бажында Анисим Петрович ак-чек жакшы ижи учун баштапкы награданы, Облсполкомнын күндүлү грамотазын алды. Ленинградец Хмелев Анисимниң колынан тың тудуп айдат:

— Анисим Петрович, заслужить эттин. Бу награда меге де болуп туры деп, мен эмди шакла андый санаалу.

Удаган жок Василий Иванович Хмелев Ленинград жаар жанды. Ол аганар тужында айткан:

— Же, жакшы болзың, најым. Мен ойто станогымда иштейин, сен салдала иштеп жүр. Мен ишмекчи, сен крестьянин, бис экү карындаш. Экү эне-төрбөлибистин тузазына иштейлик.

Азыйдагы наажызынын, коммунист Хмелевтын, жакылтазын Анисим Черников кичеенип бұдүрди. Онын участка жеринде аш жылдан жылга жакшы бұдүп турды. 1936 жылда „Искра“ колхоз эки колхоз болуп бөлүнди. Жаңы төзөлгөн колхозты Ворошилов адыла адап алдылар, онын председателине Анисимниң уулын, комсомол Степанды тудуп алгандар. Ол жыл колхозтын члендери бир трудкүнге 8 килограмнан аш алгандар. Бийик тужүмниң мастери Анисим Петрович Черников трудкүнине жаңысла ашты 240 пуд алган. Полевод Черников Шебалинский АЗО-нын главный агрономы Филимоново жөптөжин, агротехниканың учурына үренип, 1939 жылда бир гектар кырадан буудайды 25 центнерден, сулавы 35 центнерден алган.

Төрт жыл өткөн кийининде Черников бойынын ченемелдү участка жеринен гектар сайын 23 центнерден буудай, 35

центнердег арыш, 19 центнердег арба, 26 центнерден сула алган. Ол жыл нөк. Черников кожылта төлү айыныча 228 пуд аш алган. Анисим Петрович бойы дезе Бастрасоюзный журтхозяйственный выставкага барып, ондо агрономия жанынан тузалу көп неме билип алган. Экинчи жылында буудай аштыг бийик тұжүмниниң төзөгөзин салаачы Ефремовло жолыгышты.

Жуу болуп турган жылдарда, ороошын эн артык мастерлериниң ченемелин алынып, Анисим Петрович бойынын участка жеринен гектар сайын 20 центнердег ас эмес буудай, 23 центнердег сула алган. Ондый көрүмжилдү ижи учун „За трудовую доблесть“ медальла база „За доблестный труд в Великой Отечественной войне“ деп медальла наградалаткан.

Былытыргы болгон коомой јут жылда, аштын бийик тұжүмниниң звенозы иштеп турган кезик жерлерде гектардан 18 центнердег буудай алган. Ворошилов адыла адалган журтхозартельдин колхозчылары стахановский эп-сүмени тузаланып, эрчимдү иштеген шылтуузында күскиде государственного берер ашты бойынын өйинде бүдүреле, планга үзери 2 400 пуд јакшы аш берген. Быыл аймактын колхозторы ворошиловецтердин 1170 центнер үрен ашты толып алгандар.

Бийик тұжүмдү аш иштейчилер быыл јаксы кыра ижине јакшы белетенип алгандар. Черниковтын звенозы быыл буудайды гектарынан 150 пудтан, суланы 180 пудтан аларга берген сөзин бүдүрерге кичееп јат.

Елуин Тимофейдин звенозыла мөрбөйлөжип турган Черниковтын звенозына колхозтын правлениези, председатели коммунист Мищенко ло полеводческий бригадазынын бригадир В.А. Алыкова болушкылап јат.

Партийный организация Анисим Петровичтин јалтанбас јакшы санаазын јарадып туры. Социалистический јаланнын азыйдан бери аш иштеген мастери Анисим Петрович Черников јаан ажарула курчадып, Төрөлинин ле төрөл колхозынын тузазына эрчимдү иштеп јат.

Н. Глебов.

Тракторист Алексей Порошин

Уулчак эндег чыгардан ала кулагы укпас үскер, тилале эрмектенип болбос болуп бсти. Качан ол үч јаш јарымга једни келерде, адазы өлүп калды. Јаңыс јеринин јаткан улустары ого кажы бир болужын јетирип те турган болзо, је оной ол јенилтеп албады. Ол тужында, баштапкы империалистический јуунын јылдары өйинде јадын-јүрүм ончо улуска сүрекеј де јакшы эмес болордо, ого килемји де кайдан болзин! Је ондый да болзо, уулчак эди сөөги бек чыйрак болуп өзүп турган.

Албатыга ырыс экелип, јадын-јүрүмде јаны јолды ачып берген улу Октябрьский революция эмес болгон болзо, бу кижинин јүрүм-айалгазы кандый болорын кем билер эди. Кипан Россиязы тужында мындый арга-күчи јок улус коп сабазында ачу-коронго бастырып, тербезендеп јүрерине је-детендер. Је Октябрь ончозын, ол тоодо Алексей Порошиннин јүрүмин тортло өскөртө кубултып салды.

1930 јылда он алты јашту Алексей энезиле кожо Майма-Чергачак јуртка көчүп келеле, Сталин адыла адалган јурт-хозяйственный коммунага кирген. Мында Алексей машинала иштеерге сүрекеј күнзеп, кичееп, тўжинеле машиналарла берижил, ого үренип, эрезиндерин чуңчып, ойто кондырып, частьтарына үренип, кичеенип турган. Коммунада онын ол ондый јилбиркемдү болгонун билгилеп, оны аш кезер, өлөн чабар машиналарла, үрен чачар сеялка ла иштеер ишке ийин тургандар.

1932 јылда коммуна энгле баштап бир трактор алган. Ол кичинек, чүми де јок, трубазы узун, јаан чөрчөктү „Фордзон“ деп трактор болгон. Је ол до ол тужында деревненин јүрүмине ийилген бир кандый-да јаны неме болуп көрүнип турган. Алексейди ол тужында машинадан айырып алары сүрекеј күч болгон. Ол кере-тўжинеле машинала берижил, оны кичееп, онын эдилген бүдүмине үренип, тракторист болуп иштеерге суранып, улуска амыр бербей турган. Учы-учында, ол

бойынын жаан нөкөриле кожо, „Фордзон“ тракторло иштей берди. Качан күчи ас кичнек машина ичкери барып болбой тура бергенде, эмезе балкашка бадалып турар тушта, Алексей бойынын күчи жетпегенде, өскө уулдардын болужыла тракторды колло өскө жаңы жерге чыгара тартып алатан. Алексей тракторло иштеерге сүрекей сүүп турган, же ондыйда болзо, ого оныла узак иштеерге келишпеди. Качай МТС тазөлөрдө, Порошинди, онын тили жок ло кулагы укпас болгонунаа коркыгылап, МТС-те иштеерине албаганлар. Ондый болгондо, Алексей бойынын колхозында ойтоло озогыла эски жургхозмашиналарла иштеер аргалу болды.

Оноый ол 1938 жылга жегире иштеди. Онын кийининде Алексей энезинин берген жөби аайынча өскө жердеи ырыс бедирер болды. Же керсү сагышту, ус колду болгон кижиге ырысты узак та бедирерине келишпейт, не дезе ол акчек ле кичеемдү иште бойы табылып жат. Порошин Красноводскто калаш эдер заводто иштеген. Ол ондо база жакшы иштеген, көп благодарность ло иремия алган. Же ол кичинектен ала өзүи чыдаган төрөл жери Ойротия саназынаа чыкпай, эригии жүрген. Немецтерле жуулашкан жуу башталар тужында, Алексей төрөл колхозына ойто жапып келди.

Кышкыда Порошин Ойрот-Турский МТС-тиг тракторлорын ремонттировать этти. 1942 жылда жаскыда ол тракторист болуп, СТЗ-НАТИ тракторло кыра иштеерге баштапкы каттап кырага барды. Онон бери ол сүүген машиназын таштап барбай иштеп жат.

Сталин адыла адалган колхозто тракторды эске албай туруп эмезе атту-чуулу тракторист керегинде ундын салаала, трактор керегинде куучындажарга уур болуп жат. Кышкыда МТС-те трактор ремонттировать эдип жат. Жаскыда, жайгыда ла күскиде жалап ижинде тракторло иштеп жат. Иштиң сырамай ийдим өйинде, таг жаңыла жарып келген тужында Порошин машинанын жаанында болот. Ол машинанын ончо детальдарын аяктап көрүп, прицепчиктерге иженбей, бойы машинанын частытарын ла колбоштырган жепселдерди сүрткүштеп турат.

—Олорго бүдер болзон, озор кичеемели жогынап, байагы эрдине ус сүрткен чилеп, устинче калай сүртүп салгылайт, — деп Порошин каткырып, темирле имдеп жарттап, сабарыла эринин сыймап турганда, бригада каткырыжат.

Бригаданын улустары оныла имдеп „эрмектежерге“ жакшы билгилейт, оныла кокырлажып та тургулайт, ол бойы да кокырлаарга сүүп жат. Онон үренип алгадый да неме бар болуп жат. Машинаны ол бойынын эди-сөөги чилеп билип жат. Порошинди билбес кижии озо баштап көргөн тужында

бу ўскер кижи тракторист болуп канайып иштеп турадына, мотор ўрелип, табыжы бөскөлөн бергенде, рульда отурган тужында камызар жарыткыжы стройдон чыга бергежин, оны канайып билип туры на деп сананар. Же оны шак мынайда билип жат: машинанын силкинишкенилен, онын жүрүжинен, жайкалжып турганынан, оной до башка жүстерле ого жарт тамдектерден Порошин машинанын ўрелгенин бөскө улустан озо билип, ўрелген немезин жарттап көргүзип берет.

Порошин бойынын ченемелдерин бригаданын жинт трактористтерге чимеркебей, жаан куунду айдып берип, тракторло иштөөрге Алексейден сон келген бригадир Шебановко болужып жат. Прицепчиктерге жакшы жобин берип жүрет. Машинаны суун турган колхозчыга Порошинге кожо иштезе, эг жакшы школ болот, ол бойы да жоктор берерине жарамыкту болуп жат.

Откөн жылда Порошин Алексей бойынын тракторыла 500 гектар норма ордына 880 гектар жер тарткан. Ол куйдурер немелерди чеберлеп алганы учун 2 мун салковойдон ажыра премия алган, ишти бойынын жинде будурип, чон жакшы иштегени учун дезде колхозтог кожылта-премия эдин 45 трудкун ле 700 салковойго промтовар алган.

Бу жыл жаскыда Иван Шебановтын тракторный отряды Сталин адыла адалган колхозко база иштөөрге келди. Ондо Алексей Порошин кожо келди. Ол кичеенип, бойынын тракторын жакшы ремонттировать эдин алган. Сменада оныла жинт тракторист Василий Кашин иштеп жат. Алексей бойынын жинт болушчызына неле керектерин ончозун ажындыра жарттап берип, оны жакшы иштедерине белетеп турат.

Биске Шебановтын бригадазына келерине келишти, ол тужында жанындагы колхозтын бригадазыла мөрөйдун договорын эткен тужы болгон.

Бригада бойына жаан молжулар алынган. Бу тужында Шебанов түрген билижер темдекле Порошиннен имдеп сурады:

— Же, озочыл болуп иштеерине договор эдин кол салдыбыс, аяйтканда бу жыл канайта иштеерибис?

Порошин каткырала, байагы талазыла жараштыра каруузын берет:

— Мен договорго колды салган кийининде, трактор кайра тескерилебей, ичкери жүткүр учурлу. Меге башкару награда бергедий эдин, мен иштеерим, — деп Алексей сол жанында тожине сабарыла медаль ошкош тегерик эдин көргүзип турат.

Бу жангаксыбас, эрчимдү, иштемкей кижини көргөндө, ол канайда айткан, канайда сананганынча ончозы онойдо болор деп иженгедий.

*

Бу очеркти кепке базарына терип салган тушта, Сталин адыла адалган колхозко газет келген, ол газетте Алтайский крайдын жер ижиндеги колхозчыларды, колхозчы 8-й улусты ордендерле база медальдарла наградить эткени керегинде СССР Верховный Советинин Президиумынын Указы салынган болгон. Деревненин тружениктери бу Указы жаан ийделу уткудылар. Правительствонын наградаларын алган крайдын озочул улустарынын тоозында Алексей Порошин кожо болды. Ол Трудовой Кызыл Маанынын орденле награда алды. Порошин бийик награданы алганыла оморкоп, Советский жаннын 30-чи жылдыгына учурлаган жаны молжуларды бойына алынды.

К. Растегаев.

Дорофей Замятин

Дорофей Замятиннинг адазы 1914 жылда жууда олгон. Энези олгон сонында беш бала оскус артты. Олордын жааны Евтифей батрак болуп жүрген. Доронька сыйындарыла кожо деревнелер сайын суранып жүретен. Олордын бала тужындагы жүрүми—ошкө улустыг ортозында суранып, көзноктиг алдына отурып алып, бир болчок калашты кунукчылду сакып, тун киргенде конор жерди табар керегинде санааркап туратаныла өдүп туратан.

Ол сегис жаштаг ала кыра тартып, кыра тырмап, кыштын узак туининг туркунына айыл ээзининг кабапдагы балазын жайкап отуратан. Кержацкий калашты жири коронду болгон. Ачу-корон ло түбек кемге тужуп турган? Карындажына ба, сыйынына ба? Олор бойлоры да качан айылдын ээзи ажанып божогон кийининде, столдог чыгып браадып, артикан курсакты жигер деп айдатанын сакып отуратандар.

Жылдар өдүп турган. Жаан деген Евтифей кижн алып, карындаштарын бойына жуунадып алды. Жадын жеңил боло берди. Евтифей 1924 жылда Ак-Жаланай бажы журтта коммуна төзөөрининг организаторы болды. Бу карындаштар бойлорынын бастыра жинт ийде-кучин коммуна төзөп, тыныдарына салдылар, же ондыйда болзо мында кулактар элбек жаны болды. Байлар коммунага жаалактанып, бойлорынын заимкаларында азыйдагыла ашыпча бай бойынча жаткылап, билдирбезинен каршуун жетирип, коммунанын төзөлгөзин уянадала бузуп тургандар. Же бу карындаштар мындагы байлардын кылыктарына чыдажып болбой, Алтыгы Көк-Кайа жаар көчө бердилер. Ондо жадып андадылар, жайды, кышты тайгада өткүрүп тургандар.

Мындай качкын жүрүм сүгүмчилү эмес болгон. Көк-Кайанын жоктуларын промартельге бириктире тартып аларына баштадылар. Жаан деген карындажы Евтифей бу промартельдин председатели болды.

Ол жылдарда Алтыгы ла Устиги Көк-Кайанын тууларында Дорофейдин жаан карындагы Евтифей ле Шумилов Иван эки ле коммунист болгон. Инит уул олордын куучындарын ажарулу угуп турган. Ол, жаан билеге кирген чылап, 1939 жылда большевиктердин партиясына кирип, бойыныг жүрүмин оныла үзүк жогынаг колбоштырып алды.

Артельщиктер —нак улус. Олор төгөт, черет өртөгилеп, чанактар ла абыралар эткилеп, 1936 жылда журтхозартельдин Уставына көчөр деп шүүштилер Олор бойларынын обший хозяйствозын гражданский жууда ады-чуу чыккан герой Чапаевтын адыла адап алдылар. Дорофей артельдин председатели болды.

Көк-Кайанын туулары бийик. Кажыла жаанына эбиреде көрзөн, ончоло шыг турган тайга. Чапаев адыла адалган журтхозартельдин улустары төгөштөрди арчып, тууныг кажу жантактарында кыра тартып, аш салып, тайга болгон жерди иштеер жер эдил алдылар. Кижинин эрчимду күчиле күүн-санаазы түрениде жүретен жүрүмди үргүлжиге жоголтып салды. Улус жердин кулы болбой, оныг ээзи боло берди. Качанда бир тужында кезек байлардын ла Курускан байдын ээлеп турган жерлери жаан колхозный билениг жери боло берди.

Партия ла башкару бу жерди тружениктерге үргүлжиге тузаланырына бектештирип салды. Колхоз өзүп, жаранын турды. Общественный уй мал, жылкы ла кой мал тамла өзүп турды. Алмарларда толтура аш болды. Чапаевецтер жырган ла жаткадий ой болгон, же жескимчилу өштү бу жыггалду жүрүмге каршу эдил, Төрөлибистин границазын бузуп табарды.

1941 жылда июнь айда Замятин Дорофей фронтко доброволец болуп барды. Сентябрьда Ленинградтын жуугында Белый остров жерде баштапкы катап шыркататты. Госпитальга жадып, жазылып алган соында базала фронт. Акфиндер ле немецтер Ленинградтаг кайра соктырып тургандар. Сибиряк Дорофей автоматту олорды ээчий сүружип браатты. База уч катап шыркататканы оны токтотподи. Оштүни недег де жаман көрөтөнни сыранай күчтү болды. Снарядтардын осколкаларына өткүре аттырып шыркататкан Дорофей Замятин өштүни Төрөл жеринен чыгара сүрүп турган, же жапысла бежинчи катап жаан шыркататканы оны арга жокто бойынын төрөл колхозына жандырды.

Айылына кышкыда түнде жапып келди. Жуу ойинде колхозчылар канайда иштегендерин ого куучындап берди. Иштеерге куч болгон, ондыда болзо өштүни жежери учун иштегилеп тургандарын олор жарт билип тургандар.

Эртен тура фронтовиктин айылына правлениенин члендери келдилер.

—Слер жогынан коомай болуп туры, Дорофей Павлович. Базала председатель болугар деп, слерди сураарга турыбыс.

Замятин карузын тургузала айтпады. Шыркалары жазылбаган, бининг өткүрө заслуженный амыраш болгон. Унчукпай отуруп... онов жөпсинди:

—Кем жок, энирде улусты жуугар.

Энирде отты жарыдып ийген тужында чапаевецтер которага жуулыжып келдилер. Дорофей де уйиле кожо једип келди. Общій жууннын табыжатан керектеринде председатель тудуп алар керегинде жагыс сурак турды.

Тым отураарына сурап турым деген ун жапыланып угылды. Тым боло берди:

—Нөкөр Земятин фронттон биске ойто жапып келди. Ол азыйда бистинг журтхозартельдин башчы организаторы болгон. Колхозчылар ортозында әрмек күйлөй берди:

—Сурап турыбыс, Дорофей Павлович!

Замятин өрө туруп алды. Унчукпай туруп, таныш чырапыла эбиреде көрүп, ушкүрүп ийеле, айтты:

—Нөкөрлөр, колхозчылар! Азыйдагы најыларым! Мен бир ле сөс айдарым. Артельный хозяйствоны жарандыраарына болуچار болзогор, слердин куунигерди будүрерим. Болушпайтан болзогор, слердин тапкан эмес кеп сөзигерди јозоктон айдып, беренин: жуу јалаанында—жагыс кижин жуучыл эмес. Ондап эмес пе?

—Чын эмей, а! Азыйдагы ижигерге ойто турыгар,—колхозчылар табыштана берди.

—Сениле кожо, карындаш, иштеерге де сүгүмчилү,—деп карыган өбөгөн Лупак өрө туруп айтты.

Кичеemelдү, амыры жок күндер башталды. Замятин танып ижин шиндеп, башкара берди.

1946 жылдын јазында колхоз јаскы кыра ижин јенүлү будүрди. Аштын тужуми сүресин јакшы бүтти. Аш жуунадар ой једин келди. Јалаанда, сууныг жапында жабылу ийдиргенди јазап алды. Сууга тургузар тегеликти Дорофей Замятин боны јазап алды. Көк-Кайанын чакпынду суузы чапаевецтердин керегине иштей берди. Аш согоры түнде де токтодылбай турды. Аш тартып турган унаалар суу жула јип салган јолло Млус-Чаргы јаар үзүк јогынан јүрүжип турды. Колхоз государствого аш берер аайынча бойыныг эн башка заданиезин октябрдын 15-чи күнине будүрп алды.

Онын кийининде эки күннин туркунына планга үзери 400 пуд аш берди. Колхозчылар бойынын председателинин јозогыла государствого акту бойларынын ажынан бир тонн

аш, эки тонн картошка, 20 центнер сүт бердилер. Салган ажы бутпей калган ыраактагы райондорго болуштылар. Лиит тужында бу амадузыла бир центнер ашты, алты центнер картошканы ол эн озо табыштырганын председатель, айса болзо, эске алынып турган болор бо.

Отечественный жууныг ветераны Дорофей Павлович Замятин бойынын жуу кийининдеги баштапкы жылды мынайда баштап божоткон. Ол экинчи жылда оной артык жепсенип алып иштенди. „Журтхозяйствоны өрбө көдүрери керегинде“ партиянын Төс Комитединин февральский Пленумынын решениези ле жер ижинин тружениктерине социалистический Трудтын Геройынын адын берер керегинде СССРдин Верховный Советинин Президиумынын Указы председателиди де, рядовой до колхозчыларды жилбиркеде күчтендирди.

Бу жыл—социалистический государствонин одус жылы туркунына јединип алган керектерин көргүзетен итоговой жыл болуп јат, Чапаев адыла адалган колхозтын председатели нөкөр Замятин бу жылды колхоз јаландарынын бийик аш тўжумиле темдектеерге туры.

Н. Глебов.

Жолдо

Лая ар ап турган букте, түрген агып турган Майма суу-
нын жаказында албатынын павильондору турганчала бол-
гон. Ойротия бойынын он жылдыгын байрамдап жагыла божо-
гон бйи болгон.

Эки тегеликтү абыраларлу обоз трактла барып турды. Каа-
жаа автомашиналар өдө конуп турды. Кош-Агашка машина-
ларды колонала аткарып туратан. Жеткил жазалы жок болгон
Алтайдын ол түштагы бйлөрдөгү коомой жолдору жедикпес-
тү болуп, абырала жүрер жол көбизинде шыралу болуп тур-
ган. Мынаг он жыл озо туулу жерлерде целе немени тан-ат-
ка коштоп алып жүретени сок жаныс арга болгон. Же качан
ол жолды абырала жүрер жолго тундей көрөрдө, абыра жолу
жаан жегү болуп турган.

Ойрот-Турадан бис жебрендеги будүлү абырада түрбек-
теп танып салган газеттердин ле почтаныг үстине отурун
алып, энирде атанып чыктыбыс. Кадынды кечер баштапкы
паромго экинчи суткада эниргери жеттибис. Паромды узак
сакыдыбыс.

Кадынынг ол жанындагы жол оног до коомой. Карануйда
Себнини бүги тапчы капчалды болуп көрунди. Кайа-таш-
ты оодып эткен тапчы жол эске алынып турды. Эгейип тур-
ган таштын жаан кебери, булуттын кийининен кенетийин чы-
гып келген айдын өчөмник жарыгына туулардын кебер сомы
көрүнип турды. Туулар бажында туман. Кайда-да төмөн, жа-
быс букте суунын табыжы угылып турды. Почтаны ла обоз-
торды тоноп туратан кулактардын бандалары керегинде про-
водниктин куучыны болды. Орус Камлакка тунде жеттибис.

Камлакта партизандардын төзөгөн коммуназы учинчи жыл
турат. Кажыла эртең тура коммунарлар иш баштаарынаг
озо түште живязыктарын общественный алмардан кемле
кижи туней үлүле алып тургандар. Ишти дезе орой башта-
гылап турадылар. Труд организованный эмес болгон. Азый-
да партизан болгондордын кажы бирүзи жалагдагы ишке

эригин, мылтыгын жүктөнип, адын ээртеп, минип алала, „буу-каанын чыгарып“ аларга туу жаар мантадып баратан. Мылтыктын табыжын туулардын жаңыланыжы жайып турган. Жаландагы иш иштелбей туратан.

Ол жылда август ай анас турган. Кажыла эрген тура күс алдындагы боро туман, уур мал жүрген чилеп, тууларда одорлоп, жерге жаан чык курула түжүп, жоголып турган. Эбиреде бастыра жүрүм эртеги, таң жарыыр алдындагы ойгө жүзүндөш болгон.

Коммунаанын председатели жорык жүргөн кижини кондырарга „Емельяниха деп карыган эмегенге“ ийди. Эртең тура айыл ээзинин келдиге кожо покоско бардыбыс. Туулар ортозындагы бүктерде кере түжүнө жүрдибис. — Олөн жуурга болуштыбыс. Стенгазет чыгардыбыс

Бүрүнкүй киргенде, ойто жандыбыс. Ташту тапчы койрык жол койу агаштын ортозыла өдүп турды. Лият үй кизи менин алдымда браатты. Менин адым оны ээчий барып жатты. Орто жолго жедип келерибисте, тун кире берди, кожо брааткан нокөрим айдары жок коркып турганын айдынды...

Не болгон дегежин, жети күн мынаи озо ол ачу-коронго бастырган эмтир. Онын сүүген сыйнызын өбөгөнн (алдынан жаткан) өлтүрүп салган эмтир. Уч балазы өскүске артып калган. Кизи өлтүрөөчини арестовать эдип, жанындагы Чаргы жүртка апарган.

Онын эмдиге санаазынаи чыкнай турган коркушту санааркап турганын токунадып аларга кичееп турум. Себинин бугине түжүп келдибис. Себинин суузы көбүктөлип, шуулап турды. Аттар сууга түрө соктырбай кечкиледди.

Ичкери жанында деревненин жарыткыш отторы жарый берди. Ачык эжик өткүрө оттын жаркынына карыган эмегеннин сомы бүрүнкүйленип көрүнип турды. Аттын туйгагы оок ташка тийип, шанкылдап турганы ыраак угылып турды. Карыган эмеген келди жаар жүгүрүп келеле, үзениден тудунып айтты: „Кудайга баш, эзен турып. Ол шлемир бектеткен жеринен чыгып, кача берген. Улус оны бедирегилеп жат. Себинин ол жанында жүргенин үй улус көргөн. Коммунада болгоныбыс учун, бистин бастыра билебиске кекенип турган эмтир“.

Бу ок тунде текши бедирү эдип, шокчылды тудуп алгандар. Өскүс балдарды өлгөн келинниг сыйынызы Анастасия Акимовна Торощина бойына алды.

Ол өйдөн бери он беш жыл өттү. Сталин адыла адалган колхозго куманак өскүрүп турган бригадирдин ижиле таныжып аларга базала Камлак жаар браадым.

Ороондо чүмдү жолдордын бирүзи болгон автомобильный жолло машиналар үзүк жоктон жүрүжип туру. Жолой горючийлү колонкалар, чайныйлар турат. Таш боомдордын жанында, кенетинин бурылчык жерлерде агаштан эткен ак ла боро гранитный парашеттер турат.

Такталып калган жол бир жерде чечектеп турган жодронын аллеясында жакына берет. Агара чечектеп калган жыды жараш садту жерле бис узак барып жадыбыс. Каа-жаа жодронын кийин жанынан көбүктелип калган суу таштардын жанынан жалтырт эди көрүнө берет.

Жеңил бүдүүлү жараш кебертү күр Кадынды кечире турат. Кадынын ол жанында, Себининг суузы Кадынга кирген тужында, кандый-да санаториянын туралары көрүнөт.

Камлактын таныш суузы шуулап, Себининг суузына мендештү агып кирип жат. Онын өзүндө жана журт туру. Машина Сталин адыла адалгаа колхозтын правлениезинин жанында токтойт.

Мында таныш улуска жолыгып, колхозтын солун табыштарын угуп жадым. Колхоз агаш жарар заводту эмитир. Теермен тударга бу жуукта теерменин тажын экелгендер эмитир. Яблоневый сад отургузып алгандар. Качан-да бир тужында кичү пасек эди өзүп, төрт жерде турган эмитир. Бастыра колодолордын билезинин тоозы 200 жеткен.

Колхозчылар бу жууктала жап-жаны грузовик машина сатып алгандар. Олор бу ла күндөрдө бойлорунун 25 киловатт электростанцияны божодып жат.

Амырынан иштөөр аяас күндөр ас өткөн эмес. Жаан эрчимдү иштенип, фронтко жаан болуш берген жуунун төрт жылы өткөн. Энди керектү болотон улустын көп сабазы жоголып калган.

Же ондыйда болзо, агаш жарар завод, электростанция, эбиреде жаны чедендү клуб бүдүп калган. Мал азыраар жаан фермадан өскө үч жүс гектарга жуук аш салар жерлү. Колхозчылар өткөн жылда гектардан 36 центнерден сула согуп алган. Лут та жыл болгон болзо, буудай аштын тужуми орто тооло гектардан он центнерден артык алган. Бу бастыра айдылгандарына үзери куманак өскүрер плантация бар.

Августтын изү күндөрүндө Камлакта Сталин адыла адалган колхозтын жанынча Чуйдын тракт жолыла өдүп барарга учурал болгожун, ол изү кейде куманактын арапат жыдын кенетинин сезип алар. Жорыкчылар бу сескен арапат жытын жанылып турган жерин таап аларга арга жоктон аяктай көрүп, Себи суузы жаар түргөн анып турган Камлактын соок суузынын кунузында жакыл стенидий турган куманакты көрүп алдылар. Бу алтыгы жанынан саргара быжып турган ку-

манак бойунунг быыраш бажын тогус метр бийик столмо-
до келиштире эдиң койгон јӱлӱнчикте аркылып јадат.

Бригадирдин бала тужындагы јурѳми бу Себи суузы ла
тӱрген агынду Камлак суузынын јаказында ӱткӱн. Кышкы
ӱтирлерде Настя прѳлказынан ирип, школдын „Кычырар
бичиктен“ мындый стихтерди наивзусть ѳренип алып айдатан:

Сӱгӱнчилу омок јӱргенде,
Чач куманактый шапкыланат,
Королӱш, кунугуш јенгенде,
Ол ѳзилип кырылат.

Настя ийиктинг тыркыраганын ээчий эртениги кӱниниг уро-
гын ѳренип, онын ѳлӱӱне берилген кӱделини ирип божодып
болорым ба?—деп санааркап турган. ѳренип алган тужында
эрген тура школдо до барарга кем јок.

Је кӱдели ирилген, урок буткен, школаны дезе экинчи
кышка артырып салган. Эјези кижиге барды Кӱделиден
соккон коларткыш эјезине эчиге берилди. Базала катап
ирирге керек болгон. Биледе иштеерге бир кижин јетпей
турды, иш дезе кожыла берди.

Ийик базала катап тыркырай берди. Кыстын чыйрак
кӱдели чачы ийининен ажыра аркылып турды. Кӱделинин
чичке учугу учу-куйузы јок чӱйилип турды. Школьный
стихтер ундылып калды. Кижиге барар, балдар азыраар, кар-
рай беретени келер ӱйдӱ турды.

Је ол ондыйла болор эди. Чактын тӱртинчи улӱзи ӱткӱн
сонында Анастасия Акимовнага учебникти алып, ѳренирге
келишти.

Јит ӱин де тужы база кожондор до ӱдӱ берди. Суйый
берген чачына буурыл кире берди. Бир мун тогус јӱс тӱр-
тӱн бир јылда ӱбӱгӱнин фронтко атандырып, оны ээчий
уулын аткарган тужында чачы буураары башталды. Уулы
Кольцовтын стихтерин, ошон до ӱскӱ јакшы немелерди би-
летен болгон. Уулы орто школдын сегис класс ѳредӱзин
божоткӱн.

Онын ырызына, ӱбӱгӱни ле уулы фронттон јенулӱ јанып
келдилер. Је мындый болорын 1941 јылда канайда билетен...

— ӱбӱгӱнимди ле уулымды фронтко аткарганым санаама
киргенде, тойгончоло ыйлап алатаным,—деп эмеген куучын-
дайт. Је качан Анастасия Майма-Чаргачак јаар хмелеводтор-
дын курсына атанган ӱйдн эске алынгажын, бу тужында
ыйлаарга ӱйдӱ јок болгондый. Ол ок 1941 јылда курска
атанарда фронтовиктинг одус јети јашту ӱйин удабастан
экинчи фронтовиктинг энези болгон.

Курсантка коомой эмес ѳрнген болгодый. Курсты турга-

ны лаот кижн божотты. Анастасия Акимовна жанп келеле, бригадир болуп иштей берди.

...Бис колхозтын правлениезинин конторозында отурдыбыс. Анастасия Акимовна Горощина куманакты канайда өскүрүп, кичееп тургандары керегинде биске куучындап жат:

— Онын болчокторы жакшы барбак болз жн деп кичееп жадыбыс... Рядтар ортозында жерди канайда тартып тургандарын, матказы бек болуп өскөдий эдип, онын артык корболорын яс сайын канайда кескилеп туратанын куйууна ала жарттап, куучындап жат.

Эмди плантацияда казыктар кадайтаны өткүрилип жат. Онон ол казыктарга шпагат тартар. Өрө столмолордын бажыла эмик тартып салган. Шпагаттын бир учында эмиктен эткен илмекту. Оны өрө мергедеп, эмиктен илдирип алып, бир учынан десе казыкка буулап салат. Бу тужында онын бұдузи жаан арфанын келемдей тартып салган струны ошкош болот.

Куманактын корбологон саптары 20—30 сантиметр кирези өзүп келгенде, үй улус бу тужында баштапкы изү күндү сакып алып, куманакты шпагатка ороп турадылар. Соок күнде мынайда эдерге жарабас, не десе ол тоскок болуп, сынын турар. Изү күнде олоор сынбас, чалдыгып калгандый болуп, иштейрге жылтыр. Үй улустар оны күнди ээчий бир ле жанн жаар орогылап жадылар.

Плантацияда сырагай жылбулу тужы—качан куманак кижн сынына түней өзүп келген ойинде болот. Эки жандай жажыл стене турат. Устинеи десе жапаш жаап салгандый аркылып калган жадат. Бу ойинде салдала жолдоп көмөрүн өткүрер керек. Мынайда эдип жадылар: бир үй кижн аттан озолой басып, чечектеп турган сабалактарды жолдоп, ары-бери жайып турат. Салданы ээчий тырмууш тырмап браадат. Тырмуушты ээчий база бир үй кижн армакчыдан тудунып алып, тырмууш жажыл коридорды буспазын деп чеберлеп браадат.

Бого өзери одойтоны, төстөрүн өрө көдүретени өткүрилип жат. Айылдап жаткан хмелозодтордын хозяйстволорында куманак көп сабазында жерге жаба жадыл, чирип жадат. Уч жыл мынап кайра былардын да ижинде тутак бар болгон, не десе куманактын болчокторы быжып келген ойинде бригаданы өлөг ижине көчүрүп ийгендер. Жуу ойинде улус жедишпей турган тужы болгон.

Күнниг аайы кенетиин кубула берди. Эн баштап олоордын жалагына жакшы эмес тым болды. Онон туулардын кичининен булуттар чыгып келди. Тенери бұркелип бұрүнкүлене берди. Булутты озолой жоткон клеетти. Ол куманактын бы-

жыраш стенизине келип табарып, үзе согуп, жемиряп ийди... Оны көдүрүп аларга күч жетпеди. Же онын куманакты жууп албадылар.

Плантацияны кичееп, корулап көрүп тургачын, онын болчоктору жалаңнын куманагынага төрт катап жаан, жыдынын күчи беш катап артык болор. Көк, жараш жытту болуп курган калат. Августтын 25 күнинде оны жуунадар ойи болуп жат.

Бу өйгө, Анастасия Акимовнанын азыйдагы бери пасечник кайынызы куманак жуунадар корзиналар өрүп белетеп салат. Жуунадарына школьниктер ле жаан улус болужарлар. Оны жуунадар тужында жакшы сүтүмчилү өй, жаныс куманактын жыды кижининг бажын оорыдып турат.

Оны упаковать эдери база да белен неме эмес. Кеденнен эткен эки метр кире узун кептерди сыраага жаба көктөн салат. Бу агааш тегериктин ичине үй кижги кирип алала, куманакты толтура ыкгай тепсең салат. Оны көктөн салганы жаан көрүнип те турганда, бескези дезе 50 килограммнан артык эмес.

Куманакты аткараарына белен.

Откөн жылда онын бригадазы 22 центнер куманак жууп алган. Колхоз плантациядан 26 мун кирелте алган. Бу бастыра 26 муннын баазына государство колхозты отаваривать эткен. Олор мануфактура — шевиог, чекпен, башка тартыннар платтар алдылар. Бастыра колхоз жагы кийимдү болдылар. Ого үзери хозяйственный керектерден: тус, шпагат, таар согуп алар учук алгандар, бастыра бу айдытган немелерди ончозын куманак учын алган. Эки жарым гектар куманактык тужүминен бастыра колхозко туза болды. Олор экинчи сортту куманакты пекарняларга, сыра кайнадар заводторго берип жадылар. Баштапкы сорты медикаменттерге барып жат.

Колхоз жалаңында иштеген эрчимдү труды жүрүмине кандайда жаңы жаан кирелте эткенине, бойы да кайкап турган кебериле, бригадир мынын ончозын куучындап жат. Онын жүрүми сырагай ырысту болды: өбөгөни ле уулы фронттон эзен-амыр жаңып келгендер, бойынын ижи учун мактулу жерде туруп жат..

Эзендежип атанып жадым. Ичкери жаңымда жакшы "жазат койгон тус жол чөййүлүп жады. Улус мында бойлорынын трудын, бастыра жүрүмин бириктирбеген болзо, бу чечектеп турган жалаңда сырагай жокту, бирле аай кеберлү жүрүм болор эди деп шүүлте кижинин санаазына уламла эбелиң турат.

Жирме беш жыл мынан кайра Советский жаң келбеген болзо, бу жүрүм мында кандый түрөңи жокту болуп артар эди.

Кошту машиналар удур учурагылап турат. Айылдаш колхозтордун улустары бойлорунун керектерине жүрүп, жорыктагылап туру, пассажирский автобус учурады. Чоокыр букетке жүзүндөш кичинек грузовик өдө конды. Эмезе школьнун эскурсиясы, эмезе детский дом кайдаар-да бойунун керегине барып жат. Кичинек пассажирлер чечектеп турган маральникти ле жодронун чечегин колдоруна тудууну алган браадылар. Кабинаны чечекле кееркедип салган, шофердин үстелип калган комбинзонун да кееркедип салган. Кузовто ак-кыскалым чечектердин ортозына сүгүнгенинен чедиргенделип турган жүзүн өндү көстөр мыылдажып турды.

Анна Герман.

Јер чечектеер

Биске јолды кўрди кечире кыр јаар чыгара кўргүзип бергендер. Городтын учы јаар апарып јаткан бу тапчы оромнын кадалгак тужы европейский курортный јерлердин куйуларын, Италияны, Карпатты эске алындырып, бистин јердий эмес, кандый-да өскө болуп көрүнди. Тарам жаашка бир эмеш чыкталып калган јер таныш эмес изүге јиргилденип турды. Ийттер, сырагай јок болгондый, урбей турдылар. Пётүктер этпей турган. Булут јок тенеридеи кижичыдажып болбос изү тўжуп турды. Онон ары барар јол тамла бийиктеп, тамла куч болды. Оградадар ла агаш турачактар јылыйгылап, тротуар јылайып барган соында, жарырып турган туу көрүнип келгенде, јол туу јаар бурылды...

Күн канайып та изү чалып турганын, бу јердин бүдүүзин тўштүктин ле күн бадыштын городторына јүзүн-јүүр түндештиргени эске алындыра айдып та турганын, је бис кайда болгоныбысты билип, ундыбаганыбыс. Машинага отурып алып, бир канча частар туркунына барганыбыс бисти Гобинин ээн јеринен ырадып турды; мынаи эки район өткүре— Кош-Агашта--јер ўргүлјиге тон јадат: мында кышкыда бежен градус соок каа-јаа болотон эмес. Бу Сибирь, чыла Сибирь, туулу Ойротиянын столицазы—Ойрот-Тура. Мында изү јай, неделедеги амыраар күндий, кыска болуп јат. Бис мынын бастыразын эске алынып тура, бойыбыстын көзибиске бүтпедибис.

Эмезе кайда-да кисловодскийде, туунын јантагында фантастический немедий цветниктер турды. Олордон койу араматын јылу толкузы келип, јаба согуп турды. Бастыра кандыйла өндү мундар тоолу роза чечектер бар эмтир. Ак тапкы, от өндү пиондор, көк георгиндер, сары өндү лилия чечектер стене кеберлү тургулады. Мында клумбалар ла скамейкалар јок болгон, мында тоозы јок будактын байлыгы, јаландагы чылап, јаркындалып турган.

Онон ары, цветниктерди ээчий жиилек агаштар, онон ары—
фруктовый ла ботанический сад,—Ойротиянын оморкогы,
онын көрүмжилу „плодоваягодный питомниги“ бистин алды-
быста көрүнип турды.

Бис, өрбө конторада, будууенен көргөжин, практикка сыра-
най жүзүндөш эмес, бу садтын төзбөчизи, бийик эмес сын-
ду, очкалу шүүнчөөн Михаил Афанасьевич Лисовенколо
тааныштыбыс.

Сибирский садовод—анылу кижн. Сибирьте сад өскүрүп
аларына, экспериментатор болуп бүдөр керек, кандыйла
жиилекти бедиреерин ле табарын, шигдеп көрөрүн ле амта-
нын амзап билер ченемелчи болор керек. Сибирьде соок,
жүт-жааш, кургак турары, изү кайкамчылу артыгыча берил-
ген, мында жагысла вегетационный ойгө лө сад өскүрерине
ой ас берилген, мынызы не дегежин—ойдинг жедишпей турга-
нын жөнөтөнн болуп жат. Лирме алты жыл мынан кайра мында
плодовый садтар сыранай жок болгон, сибиряктар бойлоры
садту болорына сыранай бүтпей тургандар. Улус яблоконунг
амтанын амчабай туруп, журтап, өлүп тургандар. Бойы
отургускан яблоньды энгле баштапкы көргөжин Лисовенко
куучындап жат. Эмди десе кыска жайдын туркунына мында
яблоктор до, сахарный свёкло до, виноград та, арбуз та
быжып жат.

Лит кеберинин движениезиле кепказын алган бойынча
ээзи бисти эн баштап, тоозы жок, койу отургускан жиилектинг
аллеязына баштап апарып жат. Ол чыла ээзи болгонун көр-
гүзүп, кезек ой өткөн сайын биске сабалакты, жиилектинг
төс агажын жиилекти көргүзүп, бисти кундүлөбөй, амзаарга
берип жат. Бис десе мендеш жогынап амзап турадыбыс. Ада-
ру ошкош женил ле желбер, күнге жылып калган малина
жиилеги; кызмл моронот, тожыла, эн артык, сыранай вита-
минный козур кара мороноттын сабалактары төгилип кал-
ган жадат Лисовенко Алтайдын төрт жүс тоолу жеринен
жалааннын моронодын жууп алып 83 000 төс өскүрүп, онон
көп гибридтер төзөп алган, база көрбөй туруп айдат: „Мыны-
зын үспегер, ол кату сорт, түкү онызын амзап көрүгөр.“
Бис оны ооско салып, терең тынып, араай базып эрмектежип
брааткан ортозындагы ойдо бу сок жагыс жиилектинг амта-
ныннын жажытуун билип турганыбыс.

Бу жиилектинг садында баштапкы минутта слер кунук-
чылду болорыгар: жиилегештердин кызылы ас, карыган
эмеген ошкош, жышыып калган, талдамдуу десе „Сибир-
ский ранеткалар“ болуп жат. Же садовод десе олорды сүү-
гендү көрүп жат, олор сибирский яблоктын угынап бүткен
ийне. Бу ээзи десе жерде түшкен жиилекке качанда баспас,

база жилекти оозуна алып тиштейле, жерге качанда ташта-
бас, же оны көрүп тура, слер де база анайып этпезегер
Сибирский жилектердин сортторун өскүрүп аларына кижинин
эрчимдүү күчи салынып, айлар ла жылдар туркунына
энегени ошкош кичеемжизи салынган болуп жат.

Сибирьде, яблоньдорды сооктон корулап алар керегинде
байалгак эдип өскүрерине агылу байалгак өзөр „бахчевый“
кебериле отургузарын төзөн алган, бу тужында жилектин
агажына өрө бийик өзөрине жай бербей, оны жерге жаба
байалгак өзөрине албадан жат. Жерге жаба жайылып барган
узун сабалактардагы, мааладагы отурчындыр ошкош, алтын
өндү козур яблоктор кайкап көргөдүй шүүлтени эске
алындырып жат. Ойротияда яблоньдор көбизинде соокко то-
нуп, үрелип турган эмес, же көп сабазы жерге жаба жатканы-
нан „чирик“, үрелип турганын Лисовенко бойынын питом-
нигинде ачып, жилектин агажын „тарелка“ кеберлүү өскө-
дүй эдип отургузарын шүүлтелеп жат, онойып отургусканы
жилектин агажынын сабы өрө бийигине 40—50 сантиметр
өзөрине арга берип, оной онын бүрлерин, сабын айландыра
байалгак эдип жер жаар бүктөп койгондо, бу агаш кизи жаалак-
таптан зонг ошкош эмесе жаан мешке кеберлүү болот. Жи-
лектин агажын жер бойынын айалгазына келиштире отургу-
зар „технология“ анайда кубулып жат.

Садтын элбегинин ле оны кайкап көрөрүнүн учу-куйузы
жок. Тогуз жыл мынан кайра, эмди бу сад турган алдындагы
ээн кобы жерге городтын журт улустары уйларын одорго айда-
гылап тургандар. Бу сад Москвада, колхозчылардын съездин-
де башталган.

Ол тужында „Крестьянская газета“ Ойротияда плодород-
ствоны төзөзүн деп, жипт сибиряк-ченемелчи Лисовенкого
жоп-жакылта берген. Лисовенко Ойрот-Турага жанып келди.
Ол жерди тургузала алып болбоды. Онын бойынын айдып
турганыла, ол бир канча аялдар туркунына „городторло эш ке-
реги жок жерге тегинде жүрген“. Мынын кийининде ого баш-
тапкы төрт гектар жерди, төрт мун бюджетин жоптөп бер-
гендер, 1934 жылдыг жазында ол баштапкы яблоньдорды
отургускан. Оной ол Алтайдын бастыра жерине жүрүп, бойы-
нын колыла жаланнын жилектерин жууц, үрендерин чачып
отургузып, озордын уктарын үренип турганча, — оныла ко-
жо онын саженецтерин алтайдын да колхозчылары отургу-
зып, үренгилеп, ченеп көргүлөп тургандар. Лисовенконун
жакарузы аайынча бистин бастыра союзка ады-чуу чыккан
алтайдын эн артык колхозынын председатели Фёдор Гринь-
ко бойынын садын өскүрүп алган.

Тогуз жыл—сыранай ас ой болуп жат. Онын ортозында бу

жылдардыг туркунына төрт гектар јер јсс јетен гектарга једе берди, төрт муг бюджет эки миллионго једе берди, питомник козур јилектү 100 000 саженецтерди, 500 000 жуук јилектин јыраа төстөрүн, 725 000 кой јилектин саженецтерин таркатты. Мында таркадарына сортторды ченеп көрөтөн, Алтайдын уч зоналарынын кажызынала плодоваяодный стандарт тургузылары өткүрилип турган: чөлдиг, агашту-чөбдиг ле туу-тайганын зоналарына; пловодство аайыпча јске жуук болушту бичиктер кепке базылган, радио ле печать ажыра пропаганда узук јогынап өткүрилип турган.

Ойрот-Тура город өзүп, строительство јизили өдүп турган. Архитекторго ле планировщик садовод он јарулу болуш аларын көргүзип, питомник мында да јван учурлу болуп, городты сад өзүмдерле јажартарын өткүрип, центральный сквераларды келиштире јарандыраын анылап берген.

Арыклас Лисовенко сок јаныскап бойы төрт гектар јерден бойынын питомниктин јанысла Ойротияга эмес, је бастыра Алтайга, чын сөслө айтса, садоводческий культуранын рассадинги эдил алган.

Уралда анчадала Свердловский областьта эмди плодоваяодный сад өскүрерине јилбиркеп јадылар. Бу јилбу тегин кустарничество болуп калбазын деп, эг баштамызында организационный тутактардан улам токтоп калбазын деп, Свердловскийдин јанында шак мындый ажарулу ченемелдү питомник төзөп, ондо улусты воспитывать эдил, оны пловодствонын культурный базаны эдил, ондо бастыра Уралга селекционный иш өткүрер керек.

Бис јирме алты јыл строигь эгкенибис, эмди дезе немецтер јирме тогус айдыг туркунына бистин јерде ан көберлү кылынгылап, коскору эдил, быјарзыдып јадылар. Немецтерди оодо согуп, бистин јерден чыгара сүрүп, олардын ээнделтин салган јерлерди база катап өрө көдүрип, строигь өдер керегинде ийде-күч, труд, эрчим аскерек эмес. Је биске өй јангырта аайыпта канайда толтырылып, эмди бис онын чокум чындыгын канайда болгооп турыбыс! Кайда качанда элбек садоводство болбогон, кунинг аайы ла ар-бүткенинин кату айалгазында Сибирьде тогус јыл кыска өйдин туркунына грушалар, яблоньдор, сливалар качан ок өзүп, јилегин берип тура берди, олардон укталыжа өскөн өскө грушалар, яблоньдор, сливалар өзүп база да јилегин берип туры. Алтай садтарла бүркеле берди. Иштеп бүдүреринин күчи коскору күчинен ийделү болуп јат. Керекти төзөп бүдүрип турганларга, өй толуп көптөн јат, је ол коскору чыларга астан, „јанвуга тужуи“, јылылып јат.

Мариэтта Шагинин.

Акташ-туу

Бу туунун бажында салкын Үзүк жоктог согуп турат. Бу салкын, Акташ-туу ок чылап, жебрендеги Өйдө бүдүп, ошон бери согуп тургандый болуп билдирет. Салкын кижинин кулагын шуулада сыгыртып, жүзүн өртөп, кажуларда турган агаштардын тегенектү бұрин үзе согуп, ошон оны бери өрө көдүрүп, калжуланып келип, кижинин жүзине жаба чачат. Мында, 4ч мунг метр кирези бийигинде, улусты салкынга удурга базып билетенинег көрө таныгылап жат.

Улустар рудникке келгилеп, ошто баргылап тургандар. Энтузиаст улус артып тургандар. Олор, жыл эбиреде карла, тошло бұркелин калган туулардын бажына албаданып чыгып тургандар Траншейлер ле штрихтер каскылап турган. Олор мыны эн баштап кайлала, темир күрекке, темир ломло, малтала каскылап тургандар. Ошон руда оодор маска экелгендер. Бу аякту неме болгон. Мастер эмирлер сайын соок, кирлү баракта коптилка жарыткыштын жарыгына масканын бөлүктөрүн агылап көргүзүп, онын бүткөн бүдүүзи керегинде жарттап куучындап турган. Пневматический маскала жепсенин алган бу чынла забойщиктин жеңил эмес мастервозын биллип аларына, жийтер эрчимдү кичеем жизиле жединип тургандар. Бу масканы эн баштап темир жолло, ошон беш жүс артыгынча километр тракт жолло автомашинала, учу-учында машинаны артырып койоло, атка коштоп алып, туунун бажына чыгарып экелгендер.

Туу! Эмди оны рудоуправлениеден телефон ажыра адап турары кем жок болуп жат. Мында чүмдү неме жок. Туу металл казып алар планды артыгынча бүдүрүп турганы керегинде сводка эмди тутак жогынан келип жат. Же бу сөстүн учуры жаан болуп жат.

Акташ-туу, бу Отечественный жуу жылдарында жемирип салган шахта, бу буза соктырып жемирген Никитовский ртутный комбинат болуп жат, бу комбинаттын улустары де-

зе оны өштүнүн колына артазын деп, акту бойынны колдорыла бускандар. Инженер Мирошанский, бир кезек специалисттер жеткил оборудованиези жок, техниказы жок, јол жок Сибирьдин тайгаларына, Алтайдын тууларына ийилген улус болуп јат. Онон рудник уч жылдын туркунына бойынны кўчи аайынча, бойынны продукциязынын кеми аайынча союз ичинде учинчи јерге чыгып, Никитовский комбинатты солып ийгенин эске алып керек. Мынын ончозын эске алгачын, Туу дегени не болгону ол тужында јарт болор. Мында Акташтын ртутный руднигинде—бу салкын, бу улус ийделу, эрчимду, ак-чекти ле куун-санааны час сайып шиндеп турарына буткендий болуп јат.

* * *

Эмир. Кўн јургеери ажып браат. Двигательдин трубазы ышты турилте чыгарып турган, төмөн Туунын эдегинде көк өлөн өткөн жылдагы јерге тушкен аспақтың јалбырагын өткүре өзүп чыгып турды. Оңдо јас једип келген.

Орто тужындагы станда соок јыбар согуп туры. Бүдүре эдилеп брааткан эки квартиралу јаны туранын үстиндеги страпилаларынан чааналу такпайлар чачылып турды.

Мындый јараш, јайым туралардан быжыл он тура бүдер. Бу Ананиннин плотникий бригадазынын обязательствозы. Орто догы стан база јарандырылып јат. Мында общественный ла артельный постройкаларынын бастыразы јуулган: школа, клуб, јадар туралар, рудниктин конторазы, мылча, металлургический завод. Оны ол Акташтын сырангай үстиги бажындагы шахтадагы ала алты километр јерде турган туунын сырангай эдегинде рудоуправлениедеги ойто туунын тал ортозында турган учун анайын адаган болуп јат. Оноорттон руданы төмөн экелип јат. Эң баштап руданын бир эмежин, төжине јетире өзүп калган сагалду химиктин химлабораториязына экелип јадылар. Ол шиндеген анализин берип јат. Онын кийининде руда заводко барып јат.

Эмди бу ончозы анылу атту болуп јат, ненин учун дезде, мынын бастыразы чындалып, капитальный керекке јууктажып келген болуп јат. Химлаборатория бу сөстин жеткил учуры аайынча лабораторияга јүзүндөш боло берди. „Возгонка“ деген ады эмди јоголып, онын јаңы печкелериле, күчтү производителнозыла металлургический завод болуп аданар праволу боло берди.

Азыйда үүрелери не болуп иштеп туры деп сураганда, „Кем кайдаарла ийзе, оны будүрип јадым“ деп карузын бе-

рерин сзуйтен, деревнеден келген канча кыстардын ортозынаг талдап алган болушчызы Маша эмди квалифицированный лаборантка болуп иштеп жат... Улус оморды воспитывать эткен производстволо кожо озун турган.

||| Жаскы эгир. Оок ташту Чибитка суу кулуреп агып жат. Рудоуправленческий поселоктын оромдорунда электричество жарый берди. Ол, чагана жытанып турган, ару, жарык туралардын кознокторинде жараш кожоголорди откюре жарып туру.

Гаражтан „Студебеккер“ машина чыгып келди. Лиит кыс конторадан кирнестеге чыгара жүгүрип келди. Ол шоферге колын желбир, машинаны ээчий жүгүрип жат. Оны ээчий кеминде сзгүнчилу кыйгызы угылат:

— Сакып ал, бу не мындай? Тотко куйгенинди!..

Кыс каткырып, машина жаар чыгып жат.

— Мен оморды Туу жаар апарарым... Рудникке! Ондо жас келгенин билзиндер...

Бу рудниктин комсомольский организациязынын качызы Майдуорова Тания томон управленнеде эки кун болгон, жас дезе оны ондо качан ок темдектеп ийген.

„Студебеккер“ бурылчыкта бир эмеш газ ышты чыгарып ийеле, туу жаар чыгарын баштады.

Рудоуправлениенин главный инженери Алексей Степанович Мирошанский оны ээчий шзултелу коруп турды. Же машиналар качан ок Акташтын бажына чыга бердилер. Омор ондо туунын устинде де строительствого агаи тартып жүргилеп жат. Инженер кажыла машинаны косториле уйдежип турды. Бу кучту машиналар, мында чак туркунына жүрген чилеп, жежил, жайым жүргилеп жат.

Ол бурылып келип, Чибитка суунын устинде энеини турган кайа-ташты коргузип жат.

— Же бу сыннын устиле айулар жайым баскылап жүрентендер. Эгирде одорго чыгып келеле, томон карап коруп туратандар. Бу берик жердеги улусты корорго айуга азыкчылду болгон.—Алексей Степанович мыны эске алынып, кулумзиренип жат.

Бу эн баштап айга кайкамчылу болгон. 1941 жылда улустын санаазы башка болгон. Омор бу тайгага ошту табарып кирген жерден келдилер.

Разведчиктер Алтайдын тууларына ырада терег кире бердилер. Омор жердинг терегинде жаткан жоожони табарга оны желонкаларла, бураваларла, шуруфаларла канавалар казып жоктой бердилер. Омор Торолдин приказын арнык-вастанг, жалтаныш жогынан будурип тургандар.

Металлический ртуть Акташтын калыг таштарынан табылды.

Эмди рудничный посёлок жайым чөйүлүп турган жерде, 1942 жылда койу жойгонун ортозында бир канча брезентовый байкандар турган. Ол келер өйдөгү рудниктин пионерлеринин жадар айылы болгон. Разведчиктер тайга жаар жолдоп тапчы просек эдиң агажын кезип, тошту мөнкү жаар уламла бийиктеп брааткандар. Оңдо туунун породаларында ртуть жүк арайдаг бозомтык көрүнүп суркурап турган. Оны алар керек болгон...

Сентябрь башталды. Оок тарам жааш түжи-түниле жаап турган. Туулардан көчкөлөр жылыжып турган. Кечеге жаап койгон жолло бүгүн тизеге жетире балкашла өдүп, төйөштөргө лө жадыктарга табарып, кабыргалар сымдырылып, аттар терезин сыйра соктырып турдылар. Рудникке жетире алты километр жерге 10—12 частыг туркунына чыгып туратандар. Качан тууда соок салкын согуп, карлу чаракла алыжып калган жааш жаап турган кундердин бүрүзүндө, ишмекчилердин баштапкы партиязы келген. Олор өткүн соок салкыннан жаалактанып, жооп агаштардын кийинше кызынып, таңкыны женине сугуп алып тартып, туунун бажы жаар жангаксулу көрүп тургандар.

— Анда ба?—деп жытык дождевинин алдынан үске уймалып калган телогрейказы көрүнүп турган бир ишмекчи сурады. Бу бойунун төжин эле жүзүн салкынга удуратудуп алган көп эмес улустыг бирүзи, азындаг ала иштеген горняк Соколов болгон эмтир.

— Анда,—деп рудниктин начальниги ого карузын берди.

Соколов туунун бажында калжуурып турган шуурганнын боромтык кеберин аяктап көрүп турды. Онын кайкап көрүп турганы көзүндө жарт билдирди.

— Көрбөң, канайда куйундалып турганын! Бойунун табынала кылынып турганын!

Арткан ишмекчилер кымыныжып, тескери бурылып ийдилер. Олордын чырайлары кунукчылду болгон.

Быларды тудуп болбос, олор чыдажып болбой жүрө берерлер деп, начальник билип алды. Соколовтын омок көзи ижемчилу болгону билдирип турганда, „Бу кижин иштеерге келген“ деп билип, улусты неле-неле оморкодор деп, начальник айтты:

— Шахта анда болор, станды десе мында жазаар.

Ол жастырбады. Соколов иштеерге артып калды. Арткандары бу партияда узак иштебедилер.

Баштапкы баракты жаап алдылар. Агашты амыраар өй-

лөрдө кескилеп турган. Бу ок өйлөрдө площадканын агажын кезип, арчыгылап тургандар.

Баштапкы барактын нараларына кандыйла жепселдерин, инструменттерин алганча кирдилер...

Таг бозоруп жарып турган тужында уйкудан туратандар. Тошко тайкылыжып, бойы бойлорынан тудуныжып алып, руднага жаар чыгып турдылар. Порода жаар эрчимдү өдүп, руднага жууктап брааткандар. Шахтада, жылплощадкада, „возгонка“ стронительствозында, хозяйстводо иштеер улус жедишпей турды. Жуугындагы жаткан колхозтор келип болушты. Ондойдон: Кош-Агаштан, Ойрот-Турадан жаны улус келгилеп турды. Бу улусла кожо шахтага Зяблицкая Аксинья Павловна келди. Бу кату, ишти сзуйтеп, чике шуултелү уй кичи болгон. Аксинья Павловна келип, эбиреде базып көрөлө, мастерге кезе айтты:

— Мен слерде узак болбозым. Эмди тургуза слерде иштеер улус жедишпей турган өйдө иштейле, оной ойо деревне жаар жана берерим. Бу мында, туунын сыранай бажында куштар тунүде отурган чылап не жадын. Маала да жок, мааланын ажын да жибес.

Аксинья Павловна бир ай забойдо иштеди, оной руданы чыгара таргарында иштеп, эмдиге ондо артып калды.

— Эрчимдү, жакшы иш өдүп жат... Жарай берди...

Аксинья Павловна мында иштеерге артып, өскө уй улустарды бойына тартып алды.

Эрчимдү, чын керекте турушчы улустаг коллектив биригип алды.

„Возгонка“ дегени, ол ртутьты рекордный печкелердин болужыла иштеп турган примитивный металлургический завод болуп жат, ол өйинен өткүрө толтурулып турган. Ле онын производительный күчи ас болгон. Трудтын производительнозы улустын өзүп турган кирезининг аайынча ок көдүрилип турган.

Капитальный штольни ижинде Петин Дмитрий, Масловский Иван, Хабарова Фаина, Вилисова Мотя, Бирюкова Валя, Жаркова Манна, Денежкина, Филимонов Григорий, Желкунбаев Павел тургандар, оlorдын кийининде — Чеучалова Лида, Тишков Иван тургандар...

Бу рудникле воспитываться эдилген улус болгон. Оlor ижин болушчы ишмекчилер болуп баштайла, эмди забойдын мастери болуп алдылар. Стахановский иш заводты реконструкциялаар керегинде, химлабораторияны элбедери керегинде оlorды шуундирди.

Печкелерди жагырта жазап усовершенствовать эдил алдылар. Заводтын ийде-күчи азыйдагызына тундеери жок өзүп

чыкты. Руданы казарын элбедип алдылар. Ишмекчилердин иштеп алар жалы чик жок өзүп чыкты. Олордын материалый жадыны жарана берди. Рудниктиг ийде-күчи ай сайын өзүп турды.

Энирде бир эмеш амырап алган соңында, ортогы станын благоустройствозы өткүрилип турды. Үргүлжиге турган жойгондорды ла чибилерди жыгып, тазылыла кожо арчып турган. Далбак жолго жайым берип, жандарулар казылып турды.

Бойлорынын күүниле иштегилеп турган бригада контора туразын, школа, мылча жазагылап турды. Паровой машинаны жакшы жазалбаган жолло заводко жүк арайдан жетирип алгандар. 45 киловатт динаманы тургузып алдылар. Агаш жарар киреени тургузып алдылар. Станда электрический от жарый берди.

Ртуть аларына көндүрө колболу эмес кандыйла, иштердин овчозын ишмекчилердин бойлорынын күүниле туры-жар ишле бүдүргөн. Бу мынайда иштегени 1946 жылда рудник жылдык планын 174 процентке бүдүрерине аршамык этпеди.

... Улу Сталинский беш жылдыктын экинчи жылы башталды. Ортодогы станын ичи жаан, жакшы жарыдып салган клубта ишмекчилер, мастерлер, забойщиктер, крепильщиктер, инженерлер ле техниктер жуулышты. Рудниктиг начальниги иок. Тулупов Акташтын руднигинин иштеер күчи керегинде, 1947 жылдын планы керегинде жетирү этти.

— Бизил бис ртутьты аларын эки катап көптөдөр учурду. Мыны ороон бистен некеп жат. Артыгынча бүдүрип аларга кичеенерибис, — деп ол бойынын сөзинин учында айтты.

... Рудник бастырасоюзтын социалистический мөрөйине киришти. Тая Майдурова шахтада комсомольско-жашөскүрүмдердин бригадазын төзөп алды. Бу бригаданы Фаина Хабарова башкарды.

Бригада капитальный штольнянын проходка ижинде туруп, күндүк заданиезын 150—170 процентке бүдүрбегенче, оног чыкпай жат.

Крепильщиктер нормазын бир сменага бүдүн жарым — эки норма учун движение төзөп жат. Иштин фронтты кажыла күн сайын элбеп жат.

— Бис ртутьты аларын эки катапка көптөдөрине молжонгоныбыс, — деп старательдер айдып жат. — Бис бу молжубысты Октябрьдын 30-чи жылдыгына бүдүрип аларыбыс.

Улус база анайда ок шууп айдыжып жадылар:

— Баштапкы кварталда иштегенибис планды бүдүн жарым катапка бүдүрди, экинчи кварталда эки катаптан артыгынча бүттү. Породаны белегеп салган. Жылдын экинчи жарымында

Гульда печкелу механизированный завод будүрип аларыбыс. Онын частытары ла оборудованиелери эмдештеини келип јат. Јылдын учында проходканын ижин 70 процентке механизировать эдип аларыбыс. Бу мынан кайра төрт јыл тужыдагы ой эмес. Баштапкы ойдоги болгон кустарщинадан изи де артпас.

Акташ бойынын башкыдагы артып калганынан эмди чик јок озолой берди. Ол эмди проходканын јеткил јепсенген бийик техникалу ла руданы јакшы иштеер јаан кучтү, эмдиги ойдин предприятиези болуп јат. Рудоуправлениенин главный инженери Алексей Степанович Мирошанский артельдин председателини айтканына кожылта эдип, туунын кајузыла рудник јаар өткүрип апарып јаткан јалбак просеканы көргүзип айдып јат:

—Бу просекле Туу јаар гидроэлектростанциядан бийик вольтту линия өдөр. Ондо, туунын үстинде шахтёрлорго душту, сушилкалу јакшы туралар бүдер. Больница, овощехранилище, радиоузел тудуп аларыбыс. Туунын үстинде стационарный киноустановка болор. Эмдиги иштеп турган печкелерге көрө Гульда печкенин руда өртөөри бир канча катап көдүрилер. Бистинг улус ийде-кучтү. Рудниктин кажыла керегини јеткил билип, өзүи чыгарына улустын кичем-јизи сүреен јаан.

Бис Туунын сырангай кырлак сыннында турыбыс. Эбиреде кос канча кирези јеткен јерде Чуйдын мөнкүлери јалтырап көрүнип туры. Соок салкын согуп туры.

Төмөн, јабыста, јиктерде кайындар бүрин јайып, туунын түштүк јанындагы баштапкы чыгып турган чечектер уламла туу јаар бийиктеп јат.

Главный инженердин бойынын улустары керегинде аланып туратан бир де учуры јок. Ол улус бу салкынды јакшы квартирага кирип алала, уткуган эмес. Олор салкыннын бу соок тыныжын сутка туркунына шахтада, байкандарда, мендештү јазап алган барактарда болгооп тургандар. Улус ого удуратожин ачып алып базап јүрөрге үренип алгандар. Ненин учун дезе олор советский улус. Јенү алар аргазында, бу улуска, олор јенип болбойтон бир де уур-керек јок.

А. Демченко.

Азартный* кырдын жанында

Приискке Василий Семенович Попов жакында, старательский иш башталарда келди. Озодон бери алтын казар иште турган оны, бу жаны жерде алтынды казып алар ишти бир де ээжили жогынан иштеп турганы кайкатты. Кайдала болзо, жулган породанын тундори, эмесе горняктардын айып турганыла болзо эфельный чогынтылар жатты, колодаларды, грохотторды жер ле сайын таштап салган, трафареттерди сындыргылап, тачкаларды оодып салгандар. Кары кайылып, карантылаган жерлерде алтын буткен площадьгардын таштары арчыбаган.

Приисктин жаны начальниги айландыра турган кырлардын бирузине чыкты. Онын козине жаан панорама ачылды. Кос жедерле жерлерде, ыраакта койу буткен агашту кырлардын башгары корунип турды. Томон буктердин тубинде старательдердин турачактары корунип турдылар. Лаптап короло, Василий Семенович улустын бараандарын коруп алды. Олор турген агып турган суунун жарында, чымалылар чылап, жапыстан ла эки, уч кижги болуп грушаларла иштегилеп турдылар.

Ыраак эмес жерде суунун табыжы угылды. Онызы кардын алдындагы суу боюн ээчий таштарды кочколодип, сап-томон ага берди. Элдег озо кардын алдынан кичинек суучак чыгып турган. Ле коптодо жуулып алала, ол буудакты узе согуп, жердин кыртыштарын агдандырып, шылырап, сап-томон ага берди.

Суунун кучи... улуска жагысла ол болуш эдип тузаланылар учурлу. Суунун ижин коруп турала, Попов журналдардын бирузинде алтынды гидравлический казып алары керегинде кычырган статья санаазына кирди.

*Азартный—кичесмелду.

Поповтын гидравлика эдерине берген предложениезин приисковий управленнеде ле трестте жараттылар. Удаган жокто маркшейдерлер ле гидрологтор суу экелер канавалардын трассазын эдиш, суунын болор кемин чоотогылап турдылар. Энди приисктеги куучын жагысла гидравлик керегинде болгон. Иит горняктар жапы начальниктин баштаган ижин жараткылап, гидравлик омордын ижин жеңилтер деп коңуп турдылар. Алтынды гидравликала казатаны Поповтын тегинеле сананып тапкан неме деп бодош турган алтын казыш турган карыган улустардын шуултези башка болгон. Омор гидравлика омордын лотокло колодколо иштеп алып турган курсагын айрып ийер деп сананып тургандар.

Ол ортодо строительный иштер бойынын очеридиле бодуп жат: суу экелер канавалар казылып, дамбалар эдилеш, перемычкалар ла шлоткалар эдилеш турдылар. Тыгышту иш тун-тун кайнап турды. Приисктин начальнигинин таларкак кеберин кайдала болзо коруп турады. Ол жер казачыларды оморкодун, плотниктерле эрмектежин ишин, старательдерде болуп ийер аргалу болды.

Макар Евдокимович Поповтын жер казаачы бригадазы алтын тамыры кон бадалгак той балкаш жер чилеп иштеди.

Узак сакыган кун жедин келди. Поповтын сананып тапкан немезин корорго, кичинегинен ала карыгандарына же тире ончозы жуулдылар. Качан пожарный брандспойтко туней монитордын насадогынан жаан жуиделу суу чыгып, туштаган ла будакты буза согуп, шлюза жаар жагысла оок таштарды эмес, же жаан да таштарды андандырып апарып жатканын короло, ончозы кыйгырып ийип калдылар.

— Тегинеле неме, начальник, — гидромонитордын жаында турган жакы жаан старатель айтты. — Ол ондый жаан ташты агызып турганда, алтын кайдаш токтойтон.

Бу айткан состор журекке келишпесту де болгон болзо, Василий Семенович неме сестиртпеди.

Будумчизи жок эрмектерди токтодор керегинде Василий Семенович улустын ортозынан кассирди таап алала, бош буткен он болчок алтын экелзин деп жакылта берди. Улустыныштарын жажырып ийдилер. Попов алтынды тыш жаынан энчу кеберле алала, чога жаткан кумакка таштап ийеле, минотордын тутказын бурып ийди. Алтынды таштап ийген жерде тургузала бир де неме жок боло берди.

— Сырагай уй жалап ийгендий! — улустын ортозынан кем-де кыйгырып ийди.

— Алтын бар болгон, эмди десе жок! Кандый болгонун ла эске алып жүр!

Геолог Поповло кожо шлюзага базып келип, грохотты араайын көдүрүп ийдилер. Шлюзанын ортозында кара чекеннин устинде он самородкалар ончозы жаткылады.

*
*
*

Гидравликтер алтын буткеи жаңы кумактар табатанын некеди. Бу ишти прискте тӱзӱлгӱн геологический бюро иштей берди. Тыш будурунн обследовать эткенде, присктинг начальниги баштапкы кунин ӱткүрген кырдын жагындагы кумактарда бар деп билдиртти.

Геологтор ло забойщиктер жылбилу иштедилер. Ондор тоолу шурфтар ла бороздалар салынган. Је там теренжиген сайын, шликтердеи башка неме табылбай турды. Кӱп метр јерде контрольный шурфтар эттилер! Алтын јок болды. Ол ондын айалга ончолорунда алаңзу чыгарды. Алтын бедиреерин јаан энтузиазмду алган улус эмди куну-куч јок, эрмек аидарына жылбузи јок жүрдилер. Василий Семёнович те алаңзый берди. Је ол разведканы токтотпос деп сананып алды.

— Куукунагар, уулдар, — ол забойщиктерди оморкодый турды, — керек болзо, јердин ортозына да јетире тужуй, је алтынды таап аларыбыс.

Је разведканын ижи тамла уйдаап турды. Шурфтар он метрдин темдегине јетти. Кыртыш алдыннын суузына јетилер. Удабай жылбулу событие толбогон болзо, кижинин јаан болбой туружары канча кирелу узак болор эди, онызы жылбилу. Иштеер кун божоп барын јатты. Тыш жагындагы ишмекчилер јерге отургылап алала, тапкыларын ороп, не-де керегинде араайын эрмектежин турдылар. Кенестейин јер алдынан болуш кычырып турган ун јукле арайдан угылып турды:

— Чыгара тартыгар! Капшагай чыгара тартыгар! — шурфтын тубинен угылып турды.

Отурган улус воротачак јаар тап эттилер. Бир де минута ӱткӱлӱктӱ баш кӱрүнни, онын аргадап алган кижибис те кӱрүнни келди. Элден озогызы, забойщиктин сугунчилу јузи ишмекчилерди кайкадып ийгени.

— Не кулумзиренип турун, тенек! Бистин куттарыбыс чыга берерде, ого десе сугунчилу! — олар чугулдап турдылар.

— Карындаштар, нӱкӱрлӱр! — „Аргадаткан кижини тыныжын јук арайдан тынып куучындады. — Недеи коркыйтан! Ол бу. — Ол туй туткан колын ачып ийди. Онын той бал-

кашка уймалып калган колында самородок алтын жатты.

Ононын тереңи он бир метр эдил казып, алтын буткен элбек кумак таап алган. Ол кырды старательдер исследовать эдил, жана болбой кичеemelдү иштеген учун „Азартный“ деп адагандар.

* * *

Биске бу жуукта бу приискте болорго келишти. Василий Семёновичтин мында болгонуна бери он уч жылдыгынын күнине учыражып келгенибис. Ол жылдардын туркунына приискти танып болбос болуп калган. Ондор тоолу километр жерлерге суу экелер канавалар ла сплоткалар жазалып калган. Оныла суу жаан экпиниле мониторлор жаар агып жат.

Азартный кырдын жанында да болдыбыс, онын толинде жердин алдына чыгара буткен алтын будер кумактын тогичеэтери жадат. Анда ок жер алдындагы коридорлордын ла площадьтардын лабирантында гидравликтердин стройказынын энтузиасты, эмди озого забойщик Макар Евдокимович Поповко туштадыбыс. Онын беженге жеткен жажы кырдан онын байлык жббжбзин турушканду жуулап аларына чаптык этпейт. Макар Евдокимович приискте иштеген бастыра жадын-журумин забойщиктин мастерствозына ондор тоолу жинт улустарды уредил салды. Ол тоодо эмди оныла кожо иштеп турган жинт Николай Багашев.

Приисктин начальниги Василий Семёнович Поповты алар болзо, ол жажы жаандай да берген болзо, азыйгы ла аайынча эрчимдү. Бис оныла кожо Азартныйдын бажына да чыгып журдибис.

— Октябрьский революциянын 30-чы жылдыгын рудник технический жанынап жепсен салган уткуп жат. Бистин горняктар озочыл техниканы тыгыда орныктырарын токтотпой жадылар. — Попов суунын жанында иштеп турган улус жаар кбргүсти. — Драгтарга керектү бууктар эдил жадылар. Удабас мында алтын казар жылып журер бир канча фабрикалар иштенерлер.

Бис приисктин панорамазын — сталинский планы жадын-журумде канайда будүрип турган панораманы узак кбрүп турдыбыс.

Г. Зорин.

Мастерица-стахановка

Озгои бйдё кижн јррүн, иштеп тура, өскё условиеге кирер болзо, онын творческий эрчимн, билгири кёдүрилип бойынныг арга-сүмези күйүн чыгарын билбейтен.

Бистин условиеге ол ондый аргалар көп. Бисте кажыла јинт кижн бойынныг јилбиркеп турган ижи керегинде, келер бйдёги профессиязы керегинде ажындыра сананып, бастыра јүрүминде кажыла керекке беринер аргазы бар болуп јат.

Эн сантан Маруся Кыровага бу керегинде сананарга бош јок болгон. Ол Алтыгы-Тырга деп туу-тайгалу јерде турган јан эмес јуртта өскөн. Энеси өлөрдө, хозяйство керегинде кичесмел ого келип түшти. Ол бондариний изделие эдип турган јан эмес производстволу база чибинин сарјузын иштеп турган кустариний заводту „Красный бондарь“ деп промысловый артельде иштеген. Ол бйдё Маруся улустары көп, база мааниалары көп јан предирриятнеде иштеерге кандый јакшы ла јилбүүдү деп, тудушла сананып турган.

Качан сийини ла карындажы өзүп, чыдай берерде, Маруся городко барарына шүүнди. Бир тушта, 1938 јылдын январь айдын эртен тура ол бойынныг төрөл деревнезиле эзендежип алала, тракт јолло город јаар базып ийди.

Ол ок ол кўинин эпинде городко јууктап клеедин: „Кандый-бир курска кирип алатан болзом, јакшы болор эди“, деп сананды.

Ого көп предирриятнелерде ле цехтерде болуп јүрерге келишкен, је үрепчикти кайдада керексией тургандар „Ойроткада“ оны аларга јобни бергенде болзо, је тургузала эмес, сакыр керек. Ол оны сакып алар деп сананган. Мария „Ойротканыг“ јарык, кен цехтери керегинде канчала кирези көп сананганда, анаар оны анча ок кирези тын тартып квалифицированный портниха болуп алала, улустарга эптү, јараш кеп-кијим көктөбрине кўнзеери анча ок кирези тыннп турган...

Кийим кезип көктөбринин курсына оны оройтыган учун

албагандарын эске алып, ол санаазында ижемчилу сэнанып, айдып турган: „Качанда болзо, тунейле портниха болуп аларым“...

Озо баштап ого айыл ичинде иштеер домработница болорына кирерге келешти, онын кийининде эткомбинатка лотошница болуп удурумга иштеди. Эгирлерде „Ойротканын“ цехтеринини жаныла одуп жада, онын козноктори жаар куйунгениле корул айдып турган:

— Тунейле портниха болорым. Эрте де, оорй до болзын. тунейле бу цехтерге келерим“.

Ол чынла келген. Онын кууизеп кичееген кууни 1938 жылда июнь айда бутти. Оны оптовый цехке уренчик эдип жуудып алгандар.

Коп улусту, табыжы жаан цех оны озо баштап коркытты. Ол мастердин ченемелду шинжузине кызарып, база онын ууре-желелери ле уренерине онов эмеш озо кирген ондый ок кызычактар онын баштапкы ижин коруп турарда, ол уйалып, козин томон коруп турган болгон. Кызычактар онын ижин жараткылап мастерица десе оны мактап:

— Сен жанысла жалтаныш жок иште, Маруся, ол тушта иш кондуге берер,—деп айдып турган.

Баштапкы иш тыг да чумду уур эмес болгон, жанысла турген ле чек иштеерин керексип турган. Петелькалардын куйуларын чумдеп коктоп, топчыларды танып турары ондыйла чумду эмес. Ол ого таныш иш. Ле жанысла келген работница брак этпезине, база керек десе сыранай женил немелерди жакшы качеству эдип болбой туры деп айттыртпазына кичеенип турды.

Бир ай кирези ой отти. Цеховой жуундардын бирузинде Маруся Кырованы бир эн жакшы, успевать эдип турган уренчик деп, энле баштап мактадылар.

Ченемелду, кичеемкей Маруся оптовый цехтин ончо чуми жок мастерствозына жылгыр уренип аларда, оны сыранай, талдама ишчи деп заказной цехке кочуругендер. Будуй калган шымдызы, эпчили ле арыныкпас турумкайы оны жылгыр озуп турган мастерицалардын рядына ичкерилетти. Ле ондыйда болзо, Маруся жанысла бойынын керегинин узы болбой, культурный, бичикчи киж, жакшы общественница болуп аларына кичеенип, жаан улустын энирдеги школына жуерине ойди таап, оны женулу бождоуп жат.

Улусла жаантайын биригижип турганы, ондо агитаторлордын эп-сумезин ачып, ол артельдин бир талдама общественницазы болуп ости, оны комсомолго алдылар. Бу ого жаан сугумчилу кундер болгон. Бойынын журуминде ондый жаан керектерге журексиреп турган Маруся ыраак Тыргыда жаткан

бойының жуук таныш ла көрүштерине ончозын лаптаа бичип жат:

„Мен бойымның салымды таап алдым! Ол менен эмди качанда ойто барбас, — деп Маруся төрөгөндөрине бичиген. — Мен ишке жакшы кирип алдым. Мынызы эмди менин жүрүмүм.“

Артельде комсомолдор ло жаш өскүрүмдердин бригаданы өсти. Кызычактар солынта жок вахтага тура бердилер. Бригаданы башкарарына мастерлердин разрядына бу жагыла көчүрилген Маруся Кырова тургузылды. Бу баштапкы, жаан жакылта болгон. Маруся бу жакылтаны бүдүрерине бастыра ийде-күчүн салып, тартыжын жат. Жуунун кату өйи болгон. Ишмекчи үй улустар соок цехке келип, анылу жакылталарды бүдүрерин баштап тургандар. Бойының мактулу черузине, бойының Төрөлин корылап турган улу албатызына болуш жетирерине кууизеп турганы оморды баштап турган.

— Кече бистин бригада заданиени 140 процентке бүдүрген. бүгүн десе 150 процентке бүдүрер учурлу ... — деп Маруся айдып турган.

Кызычактар заданиени чыныла 150 процентке бүдүргилеп тургандар. „Ончозы фронтко! Ончозын жеңүге!“ — деген от жалбышту кычырула бириккен коллектив өзүп, тынып турган.

Комсомолдордун ла жаш өскүрүмдердин бригаданын члендери сутказында 12 частаг иштегилеп, бригадир Маруся Кырова оморло кожо иштеп турган. Ол бойы машинала иштеп, заданиени 200 — 220 процентке бүдүрбегенче, иштеп барбай турган.

Комсомолдор ло жаш өскүрүмдердин бригаданы жылдын сайын стахановецтердин жакшынак школы болуп өсти. Ол ондор тоолу кызычактарды воспитывать эдип, көп жакшынак устарды өскүрген. Канчала ондор тоолу кыстар бригада ажыра, комсомол ажыра бойының жүрүмүнүн чындык жолун таап алгандар. Оморго бу жагынаг жаан болушты эмди „Ойроткада“ талдама ус болуп турган, бу жуукта Бастырасоюзный (большевиктердин) Коммунистический Партиянын членине алылган Маруся Кырова жетирген.

В. Дремов.

Павел Иванович Чевалков

Павел Ивановичтин адазы көчпөй, жаңыс жерге жатканына бери удай берип, журт хозяйство ижин иштеп турды. Бойынныг сондоп калган көчкин улустарынын ортозында озочыл кижн болгон учун, ол бойынныг уулын провозы жок ло түреиги жадын-жүрүмнен айрып алар аргазынныг сок жаңыс жолы үредү деп көрүп турды. Ол бичикчи уулду бөлор сагышту болгон.

Уулын Бийский катехизаторский училищеге казённый чотко үредер эдин алары керегинде, адазы бийлердин алдына жалынны, оморды карындап, шыралаганы ас эмес.

Энези энирде Павелдин боркы саркызын жууп, уулын ыраак жолго терген салды. Адазы уулы жаар көрүп, жакып турды:

— Көр, эмди керектин ончозы сенин бойыннан камаанду болор. Бийлер бакпай турган улусты сүбейтендер...

Тан жарып турарда Павел уйкудагы Улалула эзендежип алды. Ол кырлардын туманла бүркелип калган баштарын калганчы катап кайра-багып көрүп алды. Оскө, таныш эмес городто оны не сакып туры не?

...Эртениги күнинде омор Бийди кечип чыгып, городты кечире браадала, двухколка абыра темир ограданын жанындагы жаап площадьта токтой түшти. Ограданын ары жанында сад болгон. Кунукчыл бир канча туралар турды.

Баштапкы тарый город эрикчилдү болуп билдирилип турды. Общежитиенин кунукчылду стенелери жүректи басып тургандый болды. Наставниктин токтодып кыйгырганына чочып турды. Уренчиктерден кыйыш жоктон багып турарын векеп турдылар.

Энирде он часта уйуктаар комнаталардын эжиктерин соок кеберлү неромонах түлкүурле бектеп турар болды.

Миссионерлер төзөгөн катехизаторский училищеге жарабас кылыктар ла өчтөр болуп туратан: согуштар, бойбойын шооткылап турары, контор. Алтай уренчиктерге де-

эе, озор кудайга бажырып турь не, кудайды жамандагылап турьлар эмеш пе деп, анылу шинжу тургузылган болгон. Олордон православный миссиянын уккору юриделерин белетгилеп турганлар. Павел литературага жылбиркеп турды. Же кбизин жакытту кычырагга келижип турды. Чернышевскийди эмеше Ж. Ж. Русский, Л. Толстойды, эмеше Гогольды кычырганда, Павел оны айландыра не болуп турганын торт ундып салатан.

Бир катап танып салган коп тулкусурлер тудунган неромонах эжиктег билдирбезинен шыкап корун жат. Дисциплинаны бускан учун коомой болотон. Ка-жаа городко барарына суранып алган воскресен кундер сиб училищелердин уренчикгерине токтоктодын алары а будуп туратан. Озор суур-сууриле, кармандарында таштарлу ла свинчаткалу журун, тушташкан жерде шоотконду кыйгыргылап туратандар: — Алтайлар!.. Теертпектер!

Городтын улузы уулчактарды бштбштирип туратандар. Озор качан чачтажып, бойы бойлорын токтоктогылап турганда жылбирлу корун туратандар. Казенный чамчалар жылтыгылап, тумчуктар ла эриндер кандалып турды... Журт улус талганча каткырыжып турдылар.

Бу мынын ончозынаг тортло кырлар жаар журе бергедий курун тыг келип туратан.

Кыштын узун тундеринде кырлардын монун онду баштары туске кирип турдылар. Пастухтардын ыраактагы кыштулары... Ол онгонуп келеле, чочыган айас бойына сурак тургузып турды: „Ол кыштуларга жарык журумди кем экелер? Ол сенин будуретен керегин эмеш пе?“

Павел ачаксып жуенип, кычырып жат. Ол бойынын журумин албатынын керегине беринерге сананып жат, ондый болорго дезе журеду керек.

Ол Алтай керегинде исследованиелерди жорыкчы-путешественниктердин запискалары, миссионерский очерктерди ончозып коруп жат. Ол, онын крайы кааннын бийлеринин же койоймдардын вотчиназы болуп турганын билип алала, кородоп жат. Алтай албаты керек дезе бойынын писменность бичиги, бир эмеш те болзо чындык бичилген историязы жок болуп жат.

Онын албатызы дезе кандый омок будуду! Онын творческий кучтери базынчыкталып, исследовать эдилбеген.

...Кийин жанында турушкунду журедунин жылдары. Павел Иванович Чевалков албаты журедунин адын алды. Ол ижин тын журексиреп туруп баштап жат. Же онын баштамы алтамдары — карануй болды. Байлардын малдарын кабырып, ыраак тайгаларга барып турган пастухтардын ла чабандар-

дын балдарына школдын эжиги жабулу болгонун көрүп бұдүмчиленип жат.

Үредүчинин байлар электегилеп, каткыргылайт:

— Пастухка бичик не керек?

Астам жийчи койоймдар ла ачап миссионерлер албатыны онын көзинче базынчыктагылап, ол дезе бойынын школында ондой албан-кыйынга чыдажып, багып, удурлашпазындар деп проповедьватъ эдер учурлу болуп турды.

Баштапкы империалистический жуу башталды. Интеллигенциянын представительдерине кырлар ортозына барып, алтай улус христианство жаңды алынзын деп, айдарына жакару бердилер. Онын учун „ясачный“— „кресту улусты“ тыловой ишке албас болуп турдылар. Көп улус бу жөлкө кирдилер. Павел Иванович торт мойноп ийди. Жаңыла креске түшкен аамай улусты жандармдар ла полицейскийлер курчап алып, кулактарга электеди, тылды обслуживать эдерине айдадылар. Лиит үредүчи бу негеде жарабас мекени ле башбилиништи жаратпай көрүп турды. Жаңысла онын жарадып турганы, ол бу кирлу мекеде миссионерлердин „агитаторы“ болгоны болды.

Алтай улуска андый кыйыннап жайымдаларын улу Октябрьский социалистический революция экелди. Албаты жайым ла сүгүнчилу тынып ийди. Алтай жери кебериле чечектей берди.

Павел Иванович ишти эрчимдү баштап, деревнелерде үредү керегин жарандырып аларга баштапкы Совдептерге болужып жат Алдында кул болуп жүрген алтай улустардын ырызы жок болгон балдары школго келип ждылар. Олор бойынын үредүчизине ижемчилу көрүп, царталарга тийдимжи жок ло чебер отургылып ждылар.

Бу күндер экинчи катап туулгандый күндер болгон. Павел Иванович чылаазыны жогынап иштеди. Ол түште школдо, эгирде участкада, түнде сельисполкомдо. Бу сүреен көп иштү күндер болгон. Албатынын жаңын тургузарынын күндери болгон.

Удаган жокто оны эн жакшы үредүчи болгон учун школдын инспекторына тургускан. Павел Иванович методиканы билерине кичеенип жат. Обследованиелердин материалдарын сүреен терен шинжилеп жат. Ол некелтелдү, ак ла чек иштеп турган учун үредүчилер оны сүүп турарыла тузаланып жат.

Ол шыранкай ла керекти учына жетире бұдүрер болгонунан улам, жит үредүчилерге бойлорынын ижин кичееп иштеерен ле үредү билгирлерин тыныдарын сыранай ки-

чээр кондырып жат.

Павел Иванович үреду керегинде бойынын жүрүмүни одус сегиз жылы берди. Ойротиянын эн жакшы педагогтарынын ортозында ол алтай тилинин азбукасын тозоп аларына күчин салганы ас эмес.

Эмди Павел Иванович национальный школдордун 2-чи классынын орус тилин үренер учебникти тургузарында иштеп жат. Бу иш жагысла теоретический жанына билерин ле иште ченемели кобин некеп турган эмес, же жаан шинжу ле алтай балдар орус тилди канайда үренип турган спецификаны жакшы билерин некеп турган жаан иш болуп жат.

Уредучилердин үредузин кодүрер институт аайлу областной педагогический кабинет жаан ла жүзүн-жүзүр кеберлу иштер будурип жат. Ол эн жакшы үренчиктердин ле уредучилердин иштерин жууп, анализировать эди, педагогический практиканы кезик иштерин бириктире коруп жат. Онын ижи областтын ыраак тыш жанында жаткан уредучилерге жарт болуп жат. Педкабинетке крайдын коп райондорунан уредучилер бичип, бойлоры да келип турат.

Откон 1946 жылда педкабинетке 2 муннан ажыра уредучилер келип жүрдилер. Павел Иванович ондо эн жакшы советник, эн жакшы методисттеринин бирүзи. Ол социалистический государствонун жагы поколение (үйе) граждандарды воспитывать элер жаан учурлу ишке үренип аларына, областтын жинт уредучилерине болужып, оморло сүрөөн коп бичиктешип жат.

А. Демченко.

Албатынын үредүчизи

— Аш ичериң ле уйкуңу увдыттан күндөр жүрүмде көп болгон. Ондый минуталардан баалу неме жүрүмде жок деп меге бодолот... Олор, жаан улус чылап, кажызыла бойынды-йынча айдарын баштагылайт.. Олор сенин шийжүүңө, баштаганыңга өткөн жылдардыг кийининде телекейге эжикти бүдүмчилу ачып жадылар.. Онын учун жүрөргө де, өткөмширеп те турарга кем жок... Олор классының эжигин жаап ийеле, жүрө берген кийинде, узак ойгө олорго санааркап, шыралап турганыма сүгүңөдим..

Екатерина Ивановна Николай Островскийдиң книгазын алып, ача тутты.

— Мен мыны канча катап кычырганым санаамга кирбей жат,—деп жакшынак, жалакай көстөрүн айландыра чырыжы жуурылып ол айтты.—Бу кижиниң улу жаан жеңүзин билип турыгар ба?—деп мен кажыла катап улустардан сураар күүним бар.. Бистин кижини.. чыдык, торт, турумкай кижин.. Мен карый берген үй кижин, же ондый да болзо, ондый ок болор күүним келет, онын творческий кичеемелинин, бу инит большевиктин ийде күчтү күүн-табынын бир эмеш те улузи менде бар болзо кайдат деп санаадым.

* *

Бу баштапкы четверть башталып турган өйдө болгон. Жааш кере түжине жаап, аниргери суу жаандап көпчий берген. Жылжырык балкаш галошты чупча тартып турган. Карагуй тун кирди. Улалушка суунын жаказында турган кичинек турада узак уйуктабай, көөлмөккө түжүп турган жааштыг мачылдаганын кенетийин үзүктелте согуп турган салкыннын табыжын тындап, сакып тургандар.

Екатерина Ивановна орой тунде једип келди.

— Слер бу мындый јанмырлу күнде не удадыгар?—деп айдып, Анфиза Ивановна ого удур уткуп чыкты. Онын азый-

гы уренчиги Анфиза Ивановна эмди оныла кожо бирме сегис жыл уредучи болуп иштеп, база бирме жылга чыгара кожо жадип жадыр.

— Мышызы кем жок, Физа. Жедип келдим ийне?... Менин керегим коомой. Санааркаш. Сен билип турун ба, жаны келген балдар уредуге сондоп турулар... Ада-энелерине барып жүрдим.

— Слер эмди де, мынаи да ары болзын, соокко алдыра-рыгар.

Екатерина Ивановна мекелу кулумзиренди.

— Бойы болзо, чыдашкадый неме чиле... Унчукпа, сени де билерим.

— Ол мен... Слерге туште, токуналу жүреге керек. Канчанчы жыл иштеп жадыгар? Уредучи болуп төртөн алтынчы жыл иштеп турыгар ийне, эмдигеле токуналу болбой, туни-тужиле жүгүрүп жүредигер...

— Бежен де жыл уредучи болуп иштезем, тунейле жүгүрүп жүрерим.

Тузазы жок блааш токтоды.

— Слерге полковниктен эзен айтсын деп сурагандар,— Анфиза Ивановна айтты.

— Сашадаг ба?—деп Екатерина Ивановна колын чабынды.— Мынаи баштаган болзон кайдат... Же ол кандый? Командовать эдип турун ба? Эзен? Су-кадык жүри бе?

— Командовать эдип жат. Слерге су-кадыгарды чеберлегер деп жакыган.— Анфиза Ивановна үзери кожуп айтты.

— Ол ондый... Килемкей.

Жылынып алала, столдыг жанына келип отурун, шүүне берди. Көп жылдардын туркунына онын классынаи ондый омок кушкаштар канча кирези учуп барбаган! Эмди десе кемизи полковник, кемизи инженер, кемизи врач... Айла, ундыбай жадылар. Письмолор иведилер. Эзенин айтырып турулар...

* * *

Уредучинин практикасындагы жаантайын учурал. Класста успеваы эдип тургандарла коштой, жүзүн-жүүр шылтактар аайынча сондоп тургандары бар. Бу балдарды өрө көдүрерине уредучи ончо эп-сүмелерди тузаланып жат. Сондоп турганын жоголторына, ологго болуш жетиреринин эп-сүмелери көп. Уредунин баштапкы ла күндеринен ала балдардын уредүзинде „кара жерди“ билип алары анчадала жаан учурлу. Мынызы Екатерина Ивановнанын практикасында ээжи боло берген. Же уренчиктиг уйан жанын билип тура, балдар-

дың чумду психологиязын шуултеге албас болзо, женуге жединип албастан айабас.

— Кажы бирүзисүреен ачынчаак болот,—Екатерина Ивановна айдат.—качан уредүчи класста ончолорунун көзинче үренчиктег артыгыча сураганда, ол ачынып, мен эмди олтон кижги, эмди школьный уредүниг күндери качанныг-качанга, бастыра жүрүмге карачуыланып артып калар, мен эмеги ончозынан коомой, амай-соксоо болуп калган болгодый деп, сананарында баштап жат.

Уредүчиге жаан ажарынкай болор керек! Екатерина Ивановна Истигешева уредүде баланыг сондоп турган шылтагы чике билип аларын жаан учурлу деп бодоп туру.

— Кажы ла сондоп турган үренчик мениг мойынымда болуп жат,—деп жартын айдат,—мениг классымды божотпой, школдог качаныг-качанга чыгып барган үренчиктер керегинде мен жаантайын санааркап, шыралап жүредим. Ол кайда? Кандый жүрүп жат? Ол коомой жүргенин уккамда, онын шорлу жүрүми учуп бойымды бурулап жадым...

Тожинде орден кийген уредүчининг көп жылдык практиказында ондый учуралдар ас. Оныг классы програмный материалды жакшы билип аларына билгир, турумкай ла чыдамалду жединип жат. Уредүде сондоп тургандары, Екатерина Ивановна олорго эне кичеemelининг шылтузында бойы да билбей, өскөлорине де билдиртпей, контрольный ишке өскөлориле түней, ижемчилу барып жатканын билгилебей жадылар.

Бу Екатерина Ивановнага канча кирези жаан ийде-күч ле кичеemel болуп турганы айдары да жок!

— Ле сен бу жагыла жаан, коркушту жеткерди өдүп, жакшыга жединип аларына, сениг ийде-күчиг ле билеринг жеткенин сананарга да жакшы болуп жат. Зрелостыгын аттестадына экзаменди өдүп турганыла түней. Ол ондый неме болуп жат...

Көп жылдын туркунына бүдүрген эрчимду иш Екатерина Ивановнанын иле жарын көргүсти. Оныг бастыра жүрүми жаан трудовой жену, албатыга ак чек служить эдип турганы.

Эмди энелер болуп калган, онын азийгы үренчиктери, бойынын балдары Екатерина Ивановнанын класстарына үрензиндер деп күүнзегилейт.

Екатерина Ивановна үренчиктерди бастыра жүрүминде бойынын ийде кучине ле чыдалына бүдүп, ишти сууп турар санаалу эдип уредерин билип жат. Ондый ийде-күчле жүрүмге жалтаныш жок барып, ичкери ижемчилу базып жадыг деп, —олор бойынын азийгы уредучизи керегинде айдыжып жадылар.

! Екатерина Ивановна Ойрот-Тура городто 12-чи ортешколдын баштамы класстарынын топ уредучизи. Педагогический иштиг, творческий кичеemelдин ле улустар керегинде килемжинин төртөн алты жылы, онын саачайын буурайтып салды. Ле ондый да болзо, бу карыган уредучи толо ийде-кучтү, жинт болуп јат. Ол канча јүстег јинт улусты ыраак јүзерине ийген. Ол олордын јүрүминде јенүлерле оморкоп, олорго азийги аайыпча санааркап, сүгүнип, олордын ачу коронын ла јенүлерин олорло кожо улежип јат.

Бу јакшынак качествомор,— улустарды ла бойынын ижин сүрү турары,— Екатерина Ивановнага озочыл советский уредучи болуп аларына болужын јетирдилер. Ол ийде-кучтин бчпос творческий күүн-таптын источникни.

А. Демченко.

Озочыл жерде

Эмчянин болушчызы Дмитрий Ильич Калмыков анайда-ла доктор болбоды. Је төртөн жыл артыгынча врач болуп иштеген практиканын дипломына кандый врач күүизебей-тен. Ол бойынныг медицинский практиказынын көп пургунын өскө кижининг јүрүми учун тартыжунны „озочыл јеринде“ туруп өткүргөн болуп јат.

1904 жылда Японияла јуу болгон. Сретенский полк јаан күчтү өштүле табарыжыи јат. Тын јуулар башталды. Орус солдаттар эрчимдү тартыжып јадылар. Јнит фельдшер Калмыков јууга баштапкызыи кирип јат. Сүресен кату өйлөр болгон— тыныда белетенип, јахшы јепсенип алган өштү табарыи турган.

Калмыков суткалар туркунына перевязочныйда. Јалтан-бас, эрчимдү Калмыков болуш керек болуп турган јерге јуулажыи турганынын баштапкы линиязына јалтаныш јок-тон барып јат...

Калмыков мындыј Јалтанбазы учун үч георгиевский крестле награда алган.

Јуу токтоды. Каанныг шүүлтези јок генералдары јууда јенү алып болбой, солдаттардын сөөктөрүн Манчжуриянын суури кырларында артырып салдылар. Калмыков Күнчыгыш-тан јанып клеедип, Күнчыгыш Сибирьдин учы-куйузы јок телкем јерлериндеги јокту деревнелерди көргөн. Айу јүре-тен берик јерлер. „Менин болужым бу мында керектү“,— деп, бурултазы јок шүүнип алды. Бу берик јерлерге јети-ре ыраак та болгону, ондогы көйлөп турган негеле јан-дап сырагај артып калган, карагуй јадын оны коркыдып та болбоды.

Калмыков јуртаарга Сибирьде артып јат.

Ачинскте. Енисейский губерния. Деревнелер ле город тиф ооруга капсадып салган. Мендештү јазап алган барактарда јүстер тоолу оору улус. Эмчянин болушчызы Калмыков

ишке кирер јобин берип јат. Оны фельдшер эдиш ишке алып јат.

Базала „озочыл јерде“ уйку келбес тундер. Амыр јогынан иштенип турган суткалар одун турды. Ол канча јус улустын јурумун олумду оорудаг аргадап алып турды. Оорудаг јазылып, эвен арткап коп улус солдатский боро шинельду, кичеемкей, јакшы куунду эмчини эске алышып јадылар.

Баштапкы империалистический јуу. Солдатский лазарет. Кезек ойлордо тым боло берген тужында, Калмыков солдаттарла куучындажып турат. Олордын комыдалду шуултелерин угун турат. Солдаттардын јуреги оорып јат... Төрөл деревнелер ыраак. Бу јуу не керек? Нениг учун? Солдатский кожондор комыдалду ла кунукчылду болгон. Бу кожондор Рязаньнын, Туланын тымк, јылу турган энирлеринде, воложский јайым телкемдерде, Кубаньнын куиет чолдориинде, сибирский агаштардын бурлерин јажытту элбиредип турган јылу салкынла јетирилип турды.

Бир керек оны кайкатты. Јууда кату, јалтанбас ла сумелу солдат болгон. Бек, бырчыт буткен бойы лазаретте иш неме этпей турганына ол эригип турган. Онын бскон јери Алтай керегинде кем-кем оног сураганда, ол јаантапын бырсыйып, унчукпай јуретениле чимееркеп туратан. Оног качан куучындап турган тужында, туунын ажулары, чакпындар, суулар фельдшердин алдында корунип тургандый болуп эбелип турды. Алтай оны уламла бойына тартып турды.

— Бистиг ондо иштиг учу куйузы јок, — деп сибиряк айдып јат.

Фронтной кундер жылымы јок, уур куч ойло одун турды. Бу јуу јайрадылып, каанныг командованиелери ле чиновниктери садынып тургандары уламла јарталып турды. Солдаттардын эрмеги тыныда јагыланып турды. Ишмекчилер каанды антарып салган деген табыш канча муш беристеге чойилген телкемди откуре тебулу одун турган. Временный правительство промышленниктердин ле капиталисттердин слугазы боло берди. Олорго јуу тузалу болгон. Частьтар фронттон чыгып, јууны токтотсын деп некегилеп, бу јууны гражданский јууга кубултып турдылар.

1917 јылда Калмыков черудег айрылып чыкты. Оны Сибирь удааннаг бери бойына јилбиркедип турган. Алтай јаар! Туулар јаар!

Тым амыр-энчу турган Улалу. Мыйырык-тейрик, балкашту оромычактар. Кожонымдардын бир кезек јаан туралары турат. Чой јаар барар јолло ыраакта монастырьдын јалтырууш церквелери корунип турды. Бу кичинек городтын ортозында онг-сури јок эки этаж турада участковый больница болгон.

Туулу журттарда камдар ла сӧсчилер бийлеп жат. Улус эмденерге больницага барбай, камга ла сӧсчиге барарына кӧӧнӧзеп жадылар. Туулу жерлердеги журттарда, пастухтардын одуларында, ышту айылдарда кырчаны, трахома, оспо кӧйлӧп турган.

Дмитрий Ильич ижин кичеemelдӧ баштады. Мында туружары кыйыш жоктон керектӧ болгонун акту кӧуниле билип турганы, „базала озочыл жерде“ турган арныкпас медицинский солдатты оной артык кӧчтендирди. Ишти баштамызынан ла ала уур керектер кӧптӧп учурай берди. Больницанын тураза ару-чек эмес болгон. Ишти шак мынан баштап, Дмитрий Ильич ӧрӧкӧлӧр сайын жӧрӧп жат. Ол жер бойынын журт улустарынын болужыла стационар ачып жат. Бу эрчимдӧ, кичеemelкей агитаторды серемжалдӧ ле ижемчи жогынан жуудып тургандар. Улус онын жӧбинне кӧӧп-кӧч жогынан кирип тургандар. Же ондыйда болзо, стационарды бойдорынын акчазына тударына жӧӧсиндилер.

Дмитрий Ильич стационар тударына кем кижжи капчаныла бергенче ай сайын акча жууп жат. Кем неvide берер аргазыла берип турган. Стационар анайда тӧзӧлгӧн. Бойынын керегине бастыра бар кӧчип берип, бӧдӧрер керегин сӧреен жакшы билип турган арныкпас фельдшердин кичеemelди кӧп улусты курчап турган. Жургеери медицинский актив бӧзӧп жат. Мынайда акту кӧуниле иштегени ибкӧр Калмыккыты городто ла областьта адычуу чыккан улустын бирӧзи эдил тургузып жат. Эиле баштап эмденерге келген алтай улус коркыгылат, бӧдӧмчи жогынан кӧрӧп тургандар. Олорды эмдеерге анчадала анылу жууктаар керек болгон.

Камнын мекезинен айрылып, эмденерге баштапкыла келген улуска болуш жетирерин ол жаан, аярулу керек деп бодоп турган. Бу келген улус эмденгенинен жазылып алганына бӧдӧмчилдензе, олордын кийининде келген улус жазыларына бӧдӧмчилӧ болор.

Алтайдын жеринде кату керектер башталган ӧй болды. Тууларда колчаковщинала удурлажа уур тартыжу бӧдӧп турды. Бандиттер ле кулактар баштапкы Советтерди кайралы жогынан кыйнап ӧлтүрүп тургандар. Дмитрий Ильич здравоохранение бӧлӧгӧнин заведующийи болгон. Ол стационарды элбедип жат. Советский жанды тургузып алары учун оя бастыра бар кӧчиле болужып жат. Бу женил жылдар эмес болгон. Коскору, медикаменттерди, инструменттерди таап алар арга жок болгони арга жок тутактарды жаныс катап эткен эмес. Бу ӧйдӧн озо мындый артып калган жерге келген медицинанын баштаачызы бойынын кичеemelдӧ арныкпас кӧчине бӧдӧмчиленип турган. Же Ойротия жайым тыныч, жа-

ны жүрүмүнүн жадымын баштады. Келер бийдө уур-күчтөр
ле тартыжулар ас эмес болгон. Албаты кандыйла болор-бол-
бос немеге жагдүйтанынаг да карануйдан айрып алатаны
керектү болгон. Бу тартыжу тын эрчимди, чыдамалды да
билгирди керектеп турган.

Бу бийгө Ойротияга советский энтузиаст врачтар келги-
ледилер Олор врачевный пункттарды, ясляларды, консуль-
тацияларды, стационарларды организовать эдерин кичеемел-
дү баштадылар Ойротияда медицинанын пионерлеринин бир-
рүзи—Илья Александрович Шпилькин. Образование аайынча
фельдшер, 1922 жылда келип, ижин кичеемелдү баштады. Ол
Ондой аймагында натуральный оспоны жоголтып, профилак-
тический жаан иш өткүргөн. Ол мылчада јунунарына, пч
кийимди көктөп, јунарына үредип турган... Камдар да јар-
лыкчылардын жагы бу да тужында күчтү болгон. Врачтар
камдардын влияниезиле ајарулу, чыдагкай, је ондыйда бол-
зо. Јана тўшпес тартыжу өткүрип тургандар.

Бир мундый учурал эзедүлү. Эликманардын камдарынын
бирүзи венерический оорула оорыган. Оны участокко экел-
дилер. Эмдегендер. Ол эменип алала, бойынын кудайынаг
бастыра улуска јарлу мойноп, мынайда айтты:

— Оруны эмдеп јазатаны көрмөстөр дө эмес, кудайлар
да эмес, врачтар эмтир..

Советский жаг болгонынаг бери јылдар туркунына Ой-
ротияда улус эмдеер больницалардын тоозы, стационарлар,
амбулаториялар, родильный туралар, диспансерлер элбей
берди. Дмитрий Ильич Калмыков эмди 75 јашту болды. Ол
эмди де озогыла аайынча эрчимдү күчтү болуп, кижинин
јүрүми учун базала „озочыл јерде“ туруп тартышканча.

А. Демченко.

Сельский врач

Күстин жаашту соок эгиринде жакы жандай берген үй кижини деревнениги ортозы жаар чебер басып браатты. Ол бойыннын барып жаткан жерине электричестволо жарыдып турган турага жүк-арайдан ла жедерде, удур кандый-да бир кижини чыга конуп келди.

— Евдокия Дмитриевна, түбек! Евдокия Дмитриевна, бисте түбек болды!

— Кандый түбек боло берди? Лаптап куучында берзең, — сагыбас жанынагы учуража берген үй кижини, сагыш алынала, сурады.

— Бука кижини жара сүзүп салды. Ого сүреен коомой болуп жат. Сыранай калактап: — Капшагай Бородинаны кычырыгар. Ол мени аргадап аларына болужар болор бо, — деп айдат. Мени слерге ийе бердилер.

— Сен кажынын кижизи элин?

— Мен Кировский. Мен Киров адыла адалган колхозтон.

10—15 минуттыг бажында Евдокия Дмитриевна Бородинна чугудду ла окпынду Кадынды кечире кемеле жүзүп жатты. Кижини түбектен айрып алар сагыштагы улам, суунын түбинде көрүнбей турган ташка түртүлеле, кеме жарыла бергендей коркуш та, сөөккө өлүп турган соок то кайда-да кийин жанында артып калып тургандый болды.

* *
*

Ол бойы жинт гимназистка кызычак тужында бир катап тын да жаан эмес оорудан оорыйла, земский больницага барган. Ого оорудан айрылып аларга түрген болужып бергендер. Ару-чек обстановка, врач болуп иштеерге келижини турган айалга, анчадала эн учурлузы жүстер, мун дар тоолу улуска ооружын жеңилтедер аргалу болуп турган санаа — бу мынын ончозы врач болуп аларга арга берди.

Бородинна Вятский фельдшерско-акушерский школы кирди. 1914 жылда калганчы курста үренип турала, ол лазарет-

те иштеп турган, бир жылдыг бажында школды „сүрөөн отлично“ божодоло, Вятский губернияныг Яринский больницаныг заведующийине тургузылган.

Уур ла керектү ишгерле өткөн он төрт жыл ол ло жакыс райондо өтти.

1920 ж. Евдокия Дмитриевна эмдиги Алтайский крайдыг Смоленский районго көчти. Иштеп, ол ло өйдө Томский медицинский институттыг заочный бөлүгүнде үренип турды. Үчинчи ле курстан үредүниг очный отделениеине көчти.

Институтты сүрөөн жакшы үренип божотконунан улам, оны тургузала Ленинградка усовершенствованиге ийгендер. Калганчы лекцияны уккан кийининде клиникаларда практический занятиелер бдүп, экзамендер жеп улү бдө берди. Евдокия Дмитриевна кайдар биратан, бойыныг үренип билип алган немезин кайдар барып, тузалу эди иштейтен деп суракты пүүп, жаан табышту Ленинградтын оромына чыгып келди. Талдап алганы Ойротия болды.

1940 жылда Бородина ончозын — бала табар бөлүк те, ишолатор до, үй улустын да, эр улустын да палаталары бар болуп турган Эликманарский районный больницаныг заведывать эдери алды Палаталардыг аттары көп болгон, озор ончозы 2—3 комнатада болуп турган. Евдокия Дмитриевна больницаныг нормальный ижин жаап аларына баштапкы ла катан алапкыла, бу керегинде Томскто өбөгөнине письмо бичиди. Азындаг бери большевик, 1905 жылдан бери партиянын члени, кыска ла жеткилине жарт, мындыг телеграммала карузын берип ийди: „Жакшы айалгада кандыйла кижи иштейер аргалу, сен десе андый айалгада ишти ондондырып ал“. Бу мындыг сок жакыс чындык шүрүлтеге бойы канайып санаып жетпегени уятту ла коронду болды.

Евдокия Дмитриевна ишти кичеемеддү өткүрүп, большевистский партиянын рядына кирип, бойыныг ижинде жапа болбос ло кичеемкейинен улам, больницаныг ишчилерининг ончозунан андый ок болорын некеп жат. Ол больницаныг ижин жакшы айалгалу эди аларга албаданып, керектү оборудовани алып аларын кичееп, ишчи кадрларды келиштире жууп, кичеемеддү үредип жат. Удаган жокто больницага жакшы тура тудулып жат. Бородина Москвадан больницага керектү жымжак ла лабораторный оборудовани алып жат. Ол онойып тузалу иштейерине керектү айалганы хозяйски-кичеемел салып, бдүдүрүп жединип жат.

Эмди Бородинаны уур айалгалар коркытпай жат. Обществого туза жетирип турган трудын тын суүгени жакшынак кару алып турганы ол жарт билип алды. Больница жакшы иштеп, крайдын бастыра сельский больницаларына жакшы жозок бо-

луп жат. Евдокия Дмитриевна Ада-Төрөл учун жуунын уур жылдарында Облздравтан, Крайздравтан ла здравоохранение Министертвозынан премияларды ла благодарностторды жагыс катап алган эмес. Ондый да болзо бойынын чек ижи учун Евдокия Дмитриевна албатынын оны сүүп, күндүлөп турганын эн бийик награда деп бодоп жат.

Евдокия Дмитриевна Эликманарда жети жыл иштеген ойининг туркунына жүрбеген журтты аймак ичинеги табарга күч болор. Бу энтузиаст-жакшы врачты билбейтен улус аймакта бар деп айдарга да күч болуп жат. Колхозный өрөкдө кандый-бир оору табыла берзе, кандый-бир кижиге кеней берзе, эмезе үни өткүн жаш бала таап алза, бу учуралдардын бастыразында, аймактын журт улустары олардын аймакнын центринде бойы качанда мойношпой келип, болужып туратан сүреен жакшы кижиге, ченемели көп врач барын эске алынып туралдылар.

Ого 54 жаш. Ол бойынын жаандай бергенине көрбөй, ол эрчими кайнап, эмди де узак иштеп, албатыга тузалу болорына бүдүмчизи жаан жүрүп жат. Евдокия Дмитриевна ченемели көп медицинский кадрлар белетеп, оларго бойынын көп ченемелдерин ле оору улустын кийининеги канайда жүрөтенинин практический навыктарын берип жат.

Эн учурлузы, Евдокия Дмитриевна бойынын үрөнчиктерине бу профессияны сүүп турарына ла бойынын билгирин там тыгыдып турарын кичеер санаа коздырарын кичеер турганы.

Фельдшерско-акушерский шкодон практикага келген студенттердин кажызы бойынын келер бйдөги специальнозунтын сүүп турганын билеп, оларго кичеемелдү болужып турат. Бородинада практиканттар болуп иштеген ондор тоолу улус бойлоры алдынан иштеп, бойынын үредүчизин эске жаан күндүлү алып туралдылар.

Сельский врач Евдокия Дмитриевнанын жадын-жүрүмү ле ижи Советский кижининг кандыйла участка иште иштеп, бойынын обществозына служить эдер аргалу ла служить эдер учурлузынын чокум жозогы болуп жат.

К. РАСТЕГАЕВ.

Режиссер Забродин

— Ой, блар, ой блар, је божотсогор!

— Јарабас деп айттым ийне. Јажын кичинек!

— Мен бир ле көзимле...

— Билетгү кирер керек деп, сеге орус тилле айдын турым. Оног башка ондо соокко тонорын, бисте сүреен соок. Журум ле база, керек дезенг, чай да кайнадып элэр неме жок...

— Ой, блар, мен слерге олын экелип берерим, жагысла божодыгар. Мен анда, кайда-кайда, тууразында ла турарым...

— Одын?! Је кем жок, барып бир эки жарчага экилип бер, — божодорым.

Шакла бу 1921 жылдын кыжында Барнаульский албаты туразына киретен эжигинин жанында карыган-карулчык ла женил пальтолу шулмус кичинек уулчагаш ортодо ондый эрмек болгон.

Агаш „контромарка“ жарты жок мирдин, искусствомиринин эжигин ачты. „Спартак“ бдун јаткан. Курутып тонуп калган соок залдыг тоолыгында отурган уулчагашка айлаңдыра турган немелер јоголып калган немедий болгон. Ол соокты сеспей, база туник, каргонный лага ла шлём кийген артисттердин буттары көгөрө тонуп калганын ајаарыбай, озогы үйдө, озогы айалгада, озогы улустын јурумин көргүзип турган артисттердег көзин албай көрүп отурган.

Качан көжөгө јабылып, зал ээн артып калганын уулчагаш билбей, сценада көргөн немелерин сананып отура калган.

Онын ийинине кем-де тийип, айтты:

— Тонорын деп айтпай кайтым! Тонуп калтырын, уулчагаш. Баралык, чайла жылыдайын.

Уулчагаш карыган өбөгөндү ээчий унчукпай басты. Сторожкада ол бир кружка морковный изү чай ичкен кийининде ле онын санаазы ойто ордына кирди.

— Мен база ондый ок болзом кайдат?

— Бу сен не керегинде айдадын?

— Јок, бойымла керегинде... Чай учун спасибо, өрөкөм, мен барадым...

Сторож оны ээчиде көрүп, бажын жайкап, айтты:

— Кайкамчылу уулчагаш!

Ваня Забродин сценический искусствого эг баштап оной-то жууктаган, оныг кийининде ол ого бойынын бастыра жүрүмин колбоштырды.

Уур жолло чындык искусствого жетире көдүрилип аларына жаан куун-тапту ла турумкайлу болор керек болуп жат.

Иван Степанович Забродин бу жолдын уурынан корккбай, оныла барып, жетуге жединип алды.

Школдо үредүнин жылдары, драматический кружоктордо турушканыла колболуп турган. Оныг кийининде Московский пролеткультагын театральный мастерскойында анылу үредү алынган. Алдынан башка режиссерский иштиг баштапкыла алтамырынан ала, Забродин социалистический реализмин чындык жолун талдап алган. Станиславскийдин „Искусство мениг жүрүмим“ деп кннгазы жнит режиссердын сзүген, настольный кннгазы боло берген.

Забродин 1936 жылда октябрьда Ойротияга келген. Бу өйдө ондо режиссер-педагогтын, режиссер-постановщиктин таскадузы бар да болзо, же национальный театрларда иштеген иштиг таскадузы жок болгон. Ого үзери бу өйдө ондый иштиг таскадузы тегин де ас болгон. Орооннын карындаш республикаларынын театрларынын көп сабазы бойынын творческий өзүминин өйинде туруп турган тужы болгон.

Жангысла бойынын профессиональный бүдүлү искусствозы, бойынын драматургиязы жок болгон эмес, же бу ла жуук өйдө бойынын бичиги жок болгон албатыда театрды тззөбөр жаан задача Забродинин алдына тура берген. Жаан, жакшынак задача!

Бу задачаны бүдүрерин Иван Степанович жнит өктөмиле, творческий энтузиазмла баштаган.

Тыныда көп иштеп, бойынын билерин көдүрүп, алтай албатынын жан-кылыгын, жадын ээжизин, тилин, историзын, творчествозын үренерге келишкен.

Жаны тззөлгөн театральный искусствого келген алтай жаш өскүрүмнин көп сабазы бойынын жүрүминде бир де пьеса көрбөйтүн, керек десе самодеятельный спектакльдарда сценада бир де катап выступать этпеген болгон. Бир канча үредү дисциплиналарды студияцтер өйдн калас өткүрүп турган неме деп, драматический этюдтар аайынча занятиелерди десе — курула балдардыг ойыны деп көрүп тургандар. Ол ок

бар этюдный задачаларды такып бұдүрп турганы учы-бажы жок болуп көрүнип, келер бидин национальный актёрлоры минны режиссер-педагогтыг тегинле „соодон“ турган сооды деп жарттап тургандар.

Забродин бойыныг питомецтерин чыдамалду, турумкай урегкен.

Музыка, кыймык ла танец аайыпча занятиелер, театрдыг историязы, грим. мамика, эрмектин техниказы, текши уредулу предметтер, орус тил чилеп ок, кыйалтазы жок керекту болгон. Бу принцип театрда жанысла драматический актёрлор эмес, же танцовщица Евгения Тымыковадый, кожончы Ирина Шульгинадый артисттерди өскүрип аларына болушын жетирген.

Театрдыг студийный бий—Забродин кажыла актёрды, онын творческий аргазын аярулу сүренип турган бий болгон. Бу бидин учы жаар Забродин Фурмановтын книгазы зайыпча „Чапаев“ деп пьесаны—баштапкы спектакльды тургузарын жаан көдүринилу баштаган.

Бу спектакль жинт театрдыг творческий ийде-кучини ченеп көргөн болгон. Театр Оңдой аймактын колхозторында ойногон. Театрды энле баштап көрүп турган алтай көрөччилер „Чапаевти“ орус тилле көргүскенин сүрөөн жарыткандар. Туу-тайгалу жердин бир колхозында спектакльды көрүп божогон кийининде бир буурыл башту карыган колхозчы колхозчулардын адынан театрды ла онын артисттерин мактап кожондон, благодарить эдерде, группанын баштаачызы, бойынын баштаган жаан ла жакшынак кереги жаан учурлу болгонун билип, база ол Ойротияга кезек ойго „режиссерский гастрольдор“ эдерине келген эмезин, база бойынын творческий жүрүмин, бойынын төзөгөн жинт театрдыг жүрүмиле, алтай албатынын культуразынын ла искусствозынын жүрүм базумиле узак ойго, бек колбоштырып алатанын билген.

„Чапаевти“ көргүскөн бий—бу жылда бойынын туруп келген он жылдыгын темдектеп турган, база Иван Степанович Забродин бу бийдин туркунына художественный руководители болуп, солынта жок иштеген Ойротский государственной национальный театрдыг жүрүми башталган бий деп бодолуп жат.

Киндий ла театрга анчадала жинт театрга онын репертуары сыранай уур проблема болуп жат. Ойротский театрга де-зе репертуар практический школа болуп актёрский составка студийный бий узап турганыла там уурлап турган болгон. Художественный руководитель бойынын иштеп келген бастыра бий туркунына бу проблеманы кажыла бийдө жөнүлү бұдүрп турган. Онын художественный ла политический би-

лик некелтези шылтузында, театр бойынын творческий жолында „кассовый спектакльдарга“ жайылып турарын, гран ары жанында көргүзүл турган „культуранын“ алдына жалканчып, артык историзмге тўжўп турарын токтоткон.

Театр алтай көрбўчилерди эг жакшы орус ла кўнбадыш драматургтардын классический наследиезиле, советский улустын военный ла трудовой героиказын журап турган советский писательдердин пьесаларыла таныштырган. Ол база алтай албатынын озогы ла эмдиги журумин көргүзип турган национальный драматургияны тўзбўринде жаан иш бўдўрген.

Он жылдын туркунына театрдын тургускан 27 пьесадан Иван Степанович Павел Кучияктын „Чейнеш“ деп, М. Горькийдин „Васса Железнова“ деп пьесаларын энгле жаан творческий мўрлик деп бодоп туры. Бу спектакльдар жанысла режиссер постановщиктин ле актёрский составтын творческий мўринин шылтузында көрўмжилу болуп турган эмес, же театрдын журуминде этапный иштер болуп турган учун көрўмжилу болодчылар.

„Чейнеш“ — чындык советский алтай оригинальный драматургиянын башталгазы, онын баштапкы страницазы. Бу алтай кизи бойынын тўрөл алтайын, ол гражданский жуунын жылдарында, Советтердин жагы учун алтай албатынын тартышкан жылдарда кандый болгон эди, ондый бойынча көрўп турган баштапкы спектакль болуп жат.

Иван Степанович жуит тужында амадаган чындык искусство бу спетакльда жагыланын жат.

„Васса Железнова“ профессиональный зрелостыко театрдын бжкөн экзамены.

„Васса Железнованы“ ойногон кийшинде оморкоп, сугўне берген Иван Степанович бойынын кабинетинде отурала, айткан:

— Алтарыкова Ульяна эмегеннен ала Вассага жетире бскбн болзо, театр да калас турган эмес, бис те чынла журун, бзуп турган эмтирибис.

Бу жалбышту сбстбргб мындын сбстбрди узери кожуп айдар керек болгон:

— Алтарыкова, Уксегешева, Тыдыкова ла оной до бскб артисттер онойып бзуп турган болзо, Слер де, Иван Степанович, чынла журун, иштеп турган эмтиригер.

* * *

Жуунын кўндеринде алтай колхозчылардын журуми керегинде Енчиновтын „Ай-Тана“ деп пьесазы, Симоновтын „Орус Улус“ деп пьесазы ла калганчы жылдарда ойногон

өскө дө бир канча спектакльдар, партиянын Төс Комитетинин калганчы жакарулары айынча театр мынаг ары өзөри-не ончо айалгалары барын көргүзип жадылар. Театрда мындык творческий аргалар бар болуп турганында, Иван Степанович Забродиннин заслугазы жаан.

Эмди Иван Степанович бугунги Ойротиянын жүрүмийен музыкально-драматический будуулу жаан пьесаны тургузары керегинде сананып туры.

Театрдын ишчилери онын амадузын билип, айдышкылайт:

— Удабас музыкальный драманы ойноорыбыс.

— Је ол жагысла режиссёрдын таап сананып турган санаазы!

— Је санаган санаазы да болзо, не? Забродин шуунин сананып алган болзо, ол быжу будер неме.

Бу жаан жахшынак керекти төзөп, баштаган Иван Степанович Забродиннин эн жахшы одемказы болордон аяабас.

Б. Каирский.

Актриса

Энирде, күн ашкан кийинде, Эмери өзөктөгү үстиче камнын тунгуринин уур ла тунук табыжы жайылып турды.

Кичинек Анка үкүден ле камнаг агаш аразынын айузынан тыг, бажындагы эмдиге жетире жазылгалак сорбулар чыгарып салган карыган Оймоктын куулы капзазыла сокконушан тыг, ээзи Кыстанканын камчызынаг ла онын адазы бай Меркиштин тееп туратанынан тыг коркыйган. Анкага жети де жаш жок болгон ийне. Ол тундерле ыйлап, Жиманканы дайкап, кырлардагы үкунинг коркушту үнин угуп туратан. Ого ол үкү эмес, Чолтый кам үкү болуп алала, айландыра турган жерлердин жеткерлу көрмөстөрүн кычырып туру деп билдиретен.

Ол эмди мөштин кийин жагына туруп алып, бойынын соок, жаан көстөриле бүк жаар көрүп, коркыганынан улам сыртыла жайылып жаткан соокко каткак жарындары тартылыжып турды.

Бүкти айландыра турган айылдар чымалылардын уялары кеберлу көрүнип турдылар, оной улус чыккылап, оттыг жагына эбиреде жуулып турган. Ол күрелей байдастанып алып отурган улустын ортозынан Чолтый камнын чыгырууш үни угылып турды.

Онын ээзи Кыстанка ыраак жорыкка Ондойго барып жаткан керегинде камдадып, Чолтый кам быйанзак улгенинен Меркиштин уулынын мынан арыгы керектери жакшы болзын деп сурайтанын Анка билип турган. Же качав отты айландыра көлөткө жаман кеберлу элестелип, камнын коңочокторлу ла жаламаларлу манжагы шынгырай берерде, качан жаламалардын ла камнын тонынын өмүрлерининг ээзини отко једип, оттын чедиргендерин куйултып тура берерде, ол көстөрүн јумуп ийди. Ого базала катап, Чолтый тунде јүретен коркушту, туккүр үкү боло берген деп билдирди. Анка чыдап туруп болбой салала, аргазын бедиреп, бойынын сок жагыс најызы ла коручызы Тайгыл деп жаан

ийт жаар тап өтті. Меркиштиң айылынын жанында ол Тайгылла кожо жайгыда жерден оро каскылап алгандар. Ол оро онын коруланар жери болгон.

Ородо корчойып алала, Анка Тайгылдын жылтуугине кынай жадып алды. Ол тың ийлаарга коркып турган — карыган Оймоктын кулактарынын курчы тайга шүлүзүннн кулагынаа коомой эмес болгон. Ол канайып-канайып угуш ийзе, томыртка кургак агашты чокуган чылап, канзазыла бажына узак соккылайтаны жарт.

Тайгыл кодыртмак изү тилиле Анканын жаагындагы көзинин жажын араайын жалап жатты.

Камнын зайы жок табыштанып турганы ла тунгүрдин күкүреген табыжы өзөк ичине жайылып турды.

* * *

...Таң жарып жадарда Лиманка сүрөөн тың ийлап, Меркиш айылындагы улусты ончозын ойгозып ийди. Кыстанка ырызэ жок бала алаачыны камчыла сойуп, Оймок десе канзазынын соргуулып Анканын бажы орто сый согуп алды.

Качан ончолоры өлөң чабарга жүре берерде, Анка оттын жанынан жерден терең оро казала, ийлаак Лиманканын колдорун ла буттарын күлүйле, ол орого отургызып, айылдын эжигин тыш жанынан агашла тиргеп салып, тайга ажыра таадазы ла жаанына Александровка деревне жаар жүрүп ийди.

Тал түште өзөккө Меркиш келди. Күлүп салган Лиманканы көрүп алала, ол адына минип, Александровка жаар мантатты. Же Анка ондо жок болуп калды. Карыган анчы — Денне истеп барып, жолдог туура чыгып, ждронун төзинде уйуктап калган Анканы таап алала, бу тужында уулынын балазынын адаанын алып, соктыртпады.

— Бойынын күчүгүндү ойто ал, же береси болгон койды алып болбозун, — деп Меркиш кыгырып ийеле, адына минип алып, мангада берди.

Жааназы ийлап турган Анканы бажынан сыймап токтодып турды.

— Кем жок, балам канайып-канайып жадарыбыс!

Же канайып канайып жадатаны күч болгон. Денне таадазы тогузун жаштаг ажып калган. Жааназы оног эмешле жаш болгон. Олор орус ээжи азийнча — орус печкелү турада да жаткан болзо, же туразы торт чирип брааткан болгон. Туратын келтейип калганынан улам, столдын он буттарынын алдына чуркачактар салып койгон болгон.

Таадазынын энчизи бир чоокыр уй, коңыр ат болгон, онызы карый бергенине кулактарын да сырайта тудуп бол-

бой турган, оны ол сүреенде тыг керек тужында ээртеп туратап.

Таадазы бойыныг узак жүрүминиг бастыразында экинчи үй ла база андап жүрерине жакшы ат садып аларга сананып, же оныг жүс жашка жеткени жууктап, садып алар аргазы жоголып браатты.

Жаш тужында, ого чын тура ла ат беречи болуп, миссионерлер православный эдип крестеген кийининде, ол турага ссуда иштеп, бирме жылдан ажыра Улалинский миссионерский турлуда духовный абыстарда батрак болуп, онын кийининде ол бигө жетире өлүп калган ат учун он жыл иштеди.

Мерчиш байдыг адазы ла сөөк айынча бай төрөгөндөри ончозы таадазына оныг орус ады керегинде ле жаны кудайлар керегинде жаратпай тургандарын жартынча айтпай, оныг тегинде уур жадынын кандыйла эп-аргаларыла тамла коомойтыдып турдылар. Ле Денис таадазына уур жүрүмнен айрылар аргазы жок болды. Ол билезин азыраар аргазында байдан „төрөгөн болуш“ алып турды. Ол болуш ого өлгөнчө чыгып болбогон түбек болды. Эмди, качан ого печкеге эмезе ээрге чыгып аларга уур боло берерде, жайгыда андаары да ого чыдал жеткедий эмес неме боло берерде, ол момондорго чапкы саларга жортуп жүрер чыдал жоголо берерде, кызы жада калды, аракычы күйүзи де деревнеден кайдар барганы билдирбес болуп жылыып калды, карыгандардыг колында Анка ла артып калды.

Карыгандарга бойы-бойлорын көрүп жүрерге күч болды. Олор качан Анканы „улуска“ берип турарда, баланы кыйынга, шырага ла чыдаар кирези жок иш эттирерге ийип, оны бала жүрүминиг кандый ла сүгүнчизинег айрып тургандарын билип тургандар. Ле Анканы азыраарга керек болгон. Учунчи оос десе олорго чыдал жеткедий эмес неме болгон.

* *
*

Кичинек „бала алаачыларды“ жаан улуска көрө жылбиркеп алып тургандар. Ондый бала алаачылар астамду болгон. Олор жаныс ла бала алып турар эмес, же олордын бала жарындарына айыл ижиниг кара иштериниг ончозын салып койор аргалу болгон. Олорды жигенниг артканыла азырап, жал төлбөй, же жалду кижиге тутар бй өткөндө, „пасхадан покровко жетире“ кыш жаар оромго чыгара сүрүп салгадый болгон: „Кудайла бар, кызычак, кышкыда хозяйстводогы ишти айыл ээзи үй улус бойлоры да бүдүрүп чыдаарлар!“

Айылдын ээзи эмеш жакшы сагышту кижиге болзо, колго салковой эмезе темир таракка түней кандый бир эш

кереги жок неме аларын, айылдын ээси чугулчы болгожун, жалыннын учун житкеледи аларын.

Ондый батрачкалар бойынныг кичинек жаштудагы сагыштарча тун күч алынып алган „сельсоветчиктерге“ ле „комбедовецтерге“ комыдал угуспайтаны астамду болгон.

Кичинек Анка бир канча жылдар туркунына бала алаачы болуп иштеди.

Аракы азаачы Марфа Тыдыковада ол жагысла бала алаачы болгон эмес, же аракы азар казанды да көрүп, боюнунг жыды алып, бойынныг чеденинег чыгарга албаданып турган жаан чочколорло күнүг сайын уружыл азыран турды „Павел тхайында“ ла онын карындажы „Арсентий таанында“ көп тоолу балдарынныг кийининег жүрерине үзери ондор тоолу уйлар саан, күнүг сайын пудовой квашня ачынды, балдардынгы жыртылган штандарын ла чамчаларын жамай турды, же бойынныг жырткы чамчазына ла бойы согуп алган дерегадан көктөгөн платьеине жамачы салып аларга чөлөө ой таппап турды.

Же ол бойынныг „бала тужындагы сагыжына“ көрбөй, Александровкада ла Бұлбулде жаан кубулталар болуп турганын билип жүрди. Оны соккондо, айылдаштар билбегедий эдин согуп турдылар, „Покровка“ расчёт тужында ултирен калган эки салковой чаазы акчадан башка кандый бир эскирте кийин салган кийим берип турдылар. Айыл ээлери Анка укпас эдип „комбед“ ле „батрачком“ деп сөстөрдий айдып шымыранын эрмектенери көптөй берди. Анка бу сөстөрдийг учурун билбей турган, же айылдын ээлери олордон коркып турганын билип, онын санаазында комбед ле батрачком, Денис таадазы айдып туратан, чөрчөктөрдөгү жаан иделу алтай баатырлар ошкош билдирип турды.

Качан оны батрачкомго алдыртала, ого ээси канчаны төлөп турганын сураылан тура берерде, ол коркыйла, карузын берип болбой, журтсоветтег качып жүре берди. Же журтсоветте кичинек батрачка керегинде ундыбагандар.

Сельский комсомолецтер оны бойларынын шефствозына алдылар. Базындыртып салган коркынчаак Анканы бойы жаар тартып аларга комсомольский ячейканыг качызы чыданкай избач Николай Голубцов көп ой өткүрди. Кызычак бичик билбес болгон. Голубцов кызычак үрензин деп некеп турган. Баштапкы ченемелдег неме болбой калды. Жайгыда кштеп алганы кышкы кийимге жетпей турды. Анка школго эки ле ай жүреле, арга жокто таадазынын печкезинин үстине отуруп, уредуни үре-желелерининг болужыла үренгедий болды. Онын немеге жылбиркеп турганы школдын урокторын баядар ого айдып берип турганыла болорзынбай, кудайзак

жааназынын ырызына Анка кудай жагынын алтай тилинде азыгы миссионерский кыргаларды ла орус псалтырьды кычырып, бичикти билер болуп бойы алдынан уренип алды.

„Кудай жагынын“ кыргаларыла бичик билер болуп уренип алала, Анка жааназынын кудайга бұдер сананганы аайынча болды. Ойто кайра, ол оны сүреен тыг ачындырды. Жааназы, „комсомолдордын“ ла „коммунисттердин“ ончозынын житкезинде антихристтин танмазы салынган деп, олордо, сарлыктын куйругундый, куйрук өзөт деп бұдумчиленин туратан. Миссионерский турлуда батрак болуп жүреле, кудайларга бұдетенин жылыйтын салган Денис таадазы оны теги неле электеп каткыратан. Жааназы Николай Голубцовто маңдайынын эмешле усти жагында, койу чачтын ортозынан кичинек муустер көргөм деп айдып туратан. Кенетийин онын балазынын балазы, — „кудай жагы керегинде“ жакшы чөйөкчырып уренип алган Анка, комсомолго кире берген. Жааназы өөркөгөнинең оорый берди. Же оны ол оорузынан Анка эмдеп алар аргазы жок болды.

Комсомолго кирерине ого, устав аайынча айдылган, жаш жетпей турды. Тыг көп блаан сөгсөр болгонынын кийининде, ячейка оны, ол батрачка болгон керегинде жуудып алар деп жөптөди. Анка бу күнде, онын жүрүминде жаан база жүрүмин өскөтөндирип турган кандый-да неме боло бергенин билип алды.

Жааназы жүкле бир жылдын бажында онын маңдайын сыймап көрбөс болды. Онын Анказында муус өспөй турганына ла онын ордына торт башка неме табыла бергенине: көрүжи жалтанчагы жок, базыды алаңзу жок, айыл ээзи улусла чечен эрмектежи туратан боло бергенине жааназы жеткилинче бұдумчилени.

Оны ол жакшы иштейтени учун улус ишке азыгы аайынча жылбилу алып, айыл ээзи улус комсомолкала чугаан чыгарарынаң коркыгылап тургандар.

Кулачествоны кыстаары башталды. Анна Алтарыкова активист комсомолдордын баштапкы рядына туруп жат. Ол көп тоолу кулацкий усадьбаларды жакшы билип, кулактардын жөөжөзине опись эдип турарда, жажырып, аштарды сугуп салган жерлерди бедиреп табарында жакшынак разведчик болгон.

Качан Александровкада коммуна төзөлөрдө, ого ончозынан озо Денис өбөгөн лө Анка кирдилер. Таадазы белин түзедип, бир канча жашка жнит боло бергендий болды. Коммунада оны сторож эттилер. Анканын доярка болуп иштеп турган дворго ол жаантайын келип, айдып туратан:

— Сенин жүрүмин ырусту болор, Анка. Жокту улуска жак-

шы жүрүм келип жат. Мыны өлөр алдында көрүп жатым — өлөр күүнүм жок.

Бичик билери ас улустын школында отличница Алтарыкованы комсомольский ячейка Чемалдын подготавительный класстарына ийди. Ол өйдөн ала Анна Алтарыкованын жагы, жакшынак жадын-жүрүмү башталды. Жылдын сайын үредүзүн тамла тыгыдын турды. Онын табельдеринде бастыразы „отличный“ деп темдектер. Чемалдын школынан ол Ойрот-Тура педтехникумунун подготавительный бөлүгүнө кирип, кыштын тал ортозында оны основной курска көчүрдү. Үредү ле үредүчи болгон жылдарда книга онын эн жакшы нажызы болды. Анна ненин-де учун көбизин пьесалар кычырарын жылбиркеп турды. Кычырып турала, ол Мария Мишукти ле Любовь Яровойды, Лука ле Хлестаковты, Чацкийди ле Арбенинди санаазында тирү улустый бодоп турды.

Ол ол өйдө кинодо жылбиркеп турды. Стипендияны калганчы полтинниктерин Анна кинотеатрдын биледине берерине кыскапбайтан. Кино сеанстардан санааркап калган эраанын келетен. Кторовтын ле Эмма Цесарскаянын ойындарын көрүп, ол олоордун ойноор мастерствозун кичеemelдү көрүп, артисттердин ондый болор правозына күйүнип турды.

Тирү артисттерди Анна баштапкыла катап Ойрот-Турский соцкультура туразында көрдү. Островскийдин „Бурузы жокко бурулаткандар“ деп онын өдүп турган. Незнамовтын кебери оны бала жүрүмүн сагышка алдырып, жүрексиреди ийгенинен улам, общежитиеде ыйлап турган кызыкчакты тан атканча токтодун болбодулар.

Тышкары артисттерге туштаганда ологго жол берип, туура турала, кийиннен узак көрүп турды. Ого артисттер кандый-да өскө мирдин улузы деп, сыранай башка сагышту, башка жап-кылыкту ла башка бүткөн улус деп бодоп, же качан артисттердин бирүзи базарда бир садучи үй кижиле кержип турганын көрөдү, ол сүреен ачурканды: бу кижги артист болуп болбос, ол театрда учурал болуп тоололын турган кижиден деп сананды.

* *

Анна Петровна эмдиге жетире ол артист болорына канайда тийдинген болотом деп кайкап жат. Жилбүү бар боло берди, ол жагы жадын-жүрүмүнүн ээжизине үренип алган. Күүн бар болзо, неге де же цинип аларын. 1936 жылда ол Ининский школдо үредүчи болгон. Жайгы каникулда Ойрот-Турага келеле, театральный студия ачылып турганын билип алды. Көн сананбай, заявление береле, испытаниени берип ийди. Качан жуу-

дып алган улустың списказында бэйиың фамилиязың көрүп алган соңында, ол мынайда сананды: сен, Анна, кайдары кирип турый? Сениң сагыжың бойында ба? Же ол ок тужында ойто мынайда шүбди: ончозы кем жок, кирип те турганым жарамыкту.

Бир катап Анна Петровна айтты: „Мен театрда үчинчи катап туулдым“. Онызы чын. Оныг комсомолго киргени — общественный экинчи катап туулганы болгон болзо, театральный студияга киргени онын творческий үчинчи катап туулганы болуп jat.

Баштанкы ойдо театральный студияда көп немелер ого эп жок ло неге де кереги жок деп билдирип турды. Артисттердин „анылу башка“ деп билдирип турган жүрүми, паргалу, квадратный кара доскалу болотоны айынча классный комнаталу жүрүм болуп калды. База онойып ок уруктор үренип, заданиелер бүдүрип, сочинениелер бичип, доского чыгып турарга келишип турды. Чын общеобразовательный предметтердеп башка жагы да предметтер бар болды: театрдын историязы, актердын мастерствозы, армектин техниказы, грим, музыкальный грамота, танецтер. Ол десе ого театрда „жаан пьесадан“ „жаан роль“ берзе, ол улустың жүректерин куйдүрип турар деп бодогон. Качан педагог-режиссер кандыйла немени болоочы айынча: „куучын чечен болорына“, „чынын чувствозына“ жединип аларга жагысла бир задачаны ла кандый-бир драматический эфюдты тоозы жок такытканына эмес, же бир армекти, сөсти, катап-катап айгырып, движениени, жестти такып эттирип турганда, ол торт чынызла ачынып туратан. Студийка Алтарыкова кадалчаап болды, же ол „кадалчааны“, бойынын шүүлтезинен кыйбазы педагогко жарап, Алтарыкованын бүгүңги күннин бөшкөңинин кийининде, эртеннен ала алдынап бойы кичеemelдү творческий ижи болорына иженип турды.

Жүрүминде болотоны айынча эдетенине Анна Петровна ол ло тарый үренип алган эмес. Жагысла бир канча айлардын бажында, ол, онын кино-артисттердин ойынын көрүп, куйүнип турган жакшынак мастерствого тынытту үренбейиче жединип болбозын билип алды. Улустың „жүректерин куйдүрип турарына“ кичеemelдү ле жана болбой үренитени керек болгон чынды ол билип алды.

Педагог оны „Чапаев“ деп пьесанын выпускной спектаклине кожо туруштыртпады, ого ол жондонзодо, же оной олбоди. Ол уур керек болгондо, ойто кайра болорына үренбегени онын кийининдеги „Поднятая целина“ деп пьесанын спектаклиндеги репетицияларда качан сценага Ульяна эмген болуп ойноп турган Алтарыкова чыгып келгенде, режис-

еер жаралды күлүмзиренип турды. Ульяна эмеген керегинде, актёрский эп-сүме деп куучындашкылап, газетте мактадылар. Ол онызы оны оморкодып салды. Је бажы баштапкы јенүдөн айланбады. Мактаганы јангысла оморкодын турган эмес, је кичееп иштеерин некеп турганын ол билип турган.

Ошунг он жылдын туркунына иштеп келген творческий жылы бойын сүзген искусство ажыра албатызына служить эдер керекке беринген талантливый кижининг јолы болуп јат. Бу он жылдын туркунына Анна Петровна јангысла художественный кебер бұдүрип турган эмес, је јаантаһын үреини те турган.

1939 жылда театр Бастыроссийский смотрга туружар право алды. Москвада Анна Петровна МХАТ-та болды. „Егор Булычевты“ тургузып турган. Антракт тужында бойынын кожо јүрген кижининг күйүп турган кара козиле көрүп, ол јүрексиреп куучындады:

— Чыннын чокум чувствозы ол не болуп турганын мен эми билип аадым...

Москвадан Алтарыкова: Станиславскийдин „Актер бойын үредис канайда иштеер учурлу“ деп корешогында бичилген јарык күрег билдү кадарлу книга экелди.

Ол өйдөн ала онын творческий ижининг девизи „чыннын чокум чувствозы“ боло берди.

Анна Петровнанын театрда ойногон 22 роль—јүрүмнинг сценический чыннын турушкында бедирегени болуп јат.

Островскийдин „Гроза“ деп пьесазында Кабанихананын кеберна бұдүрип, ол бойынын бала јүрүминг очозын база катып эске алынды. Ол Бұлдүлде ле Алексантровкалагы карапуй јүрүмнинг кандыйла уур керектерин ченеп өткүрген ийне. Оны Кабанихалар кыйа көргүлеп, бала сагыжын үреп тургандар. Алтарыкова Кабанихананы онын чын кеберин чокум эдин көргүзип берди.

Павел Кучияктын „Чейнеш“ деп театрдын ойногон баштапкы оригинальный пьесада Анна Петровна јокту Содоннын үни Балапка болуп ойноп јат. Алтарыковага Балапка—алтай үи кижининг, јакшы эненинг тирү кеберн болуп јат, је ол үи кижн сүресен тын базидырганынан улам бойынын Чейнеш деп кызынын јайымды сүүп турган санаазын кайып та билип болбой јат. Ол кулдыктын санаа-шүүлтезининг принциптериле воспитываться эдилген. Чейнештинг, оны аламанла тудуп апарган. Јажнай өбөгөннинг анылынан качканын Балапка јаратпай, үргүлјиге өткүрип келген јанды ол бускап деп, эске алып ајдат: „Агаш өскөн јеринде чирјетси, ыс дезе оны кижиге берген јеринде өлөт“.

Балапканын ролин белетеп турала, Анна Петровна бойы-

нын бала жүрүмүн базала катап эске алынды. Онын сагыжына база Баланкадый ок правозы жок, базындырткан ондор тоолу алтай үй улустар кирди. Сценада ол ондый кеберди, жадын жүрүмдө кандый болотон чын кеберинче көргүзүп жат.

Художественный руководитель Забродин ле театрдык бастыра группазы Горькийдин спектакли керегинде бир канча жылдарга сананып тургандар. Учунда ол бойыннын ондый амадузын бүдүрүп алар күчтери ле творческий аргалары бар болуп турганын билиндилер. „Васса Железнованы“ тургузарга сананып алдылар. Ле Васса болуп кем ойноор? Васса жогына спектакль да жок ишсе. Ондый шүүлте коллективти санандырды. Рольды Анна Петровнага берген. Критиканын айтканыла бу спектакль театрдык профессионально таскап келгенин көрөр экзамен болгон.

„Васса Железнованы“ тургузала, театр жетире тазыкканынын аттестадын алды. Театрла кожо эи жакшы артисттер тоозында ол аттестатты Алтарыкова база алды. Онын Васса болуп ойногону кичеemelдү иштеп, узак бйгө таскадынын алганын көргүскөн художниктин ижи болуп жат. Алтарыкова — Васса — ол жаргычы, кандыйла керекке эптү, онын фирмазынын ады жаманга калбазын деп, өбөгөнүн энчү сагыжыла корондол салган, бойыннын баштап алган „кереги“ келер бйгө жакшы бүдери учун уулынын уйин полициянын колына тутуруп берер аргалу койойм үй кизи Вассаны Алтарыкова чын актёрский мастерстволо, талантла ойноды.

Ойноп, жана болбоозы, кандыйла жаны немеге жылбиркеп турары. художниктин шүүлтөлү шинжүзи Анна Петровна Алтарыкованы артистке жарамыкту кеберди ле сценичний чындыктын санаазын билип аларына арга берди.

Партияга кирип турала, чын пропагандист-большевик болорго Алтарыкова бойына сөзүн берди. Ол берген сөзүн бүдүрүп жат.

Эмди Анна Петровна Любовь Яровая кеберин белетеп иштеп жат Пушкин ле Шекспир произведениелеринде ол тынчтыту иштеп жат. Пушкиннин эмесе Шекспирдин трагедиелеринин томдорун тудунып алып, ол бойын драматургиянын бу жаан ийделү титандары төзөгөн кеберлерге беричип жат. Ол бу кеберлердин бирүзүн сценада көргүзери керегинде иштеерине беринип жат.

Ле ондо оной башка база бир амаду бар: жангысла ойноп турар эмес, ле онын Алтапынын ичиндеги жаткан албатызынын эмдиги жадынын көргүзүп турган спектакльды бойы тургузары. Ле ондый спектакльды бичиирин ого берген болзо, ол чындык ла жарт болор эди, ненин учун деле Анна Петровна Алтарыкова бойыннын албатызын билип жат, ол

ныла кожо карагуй, баздыртып, жаман көрдүргөн өйдөн
ала келер өйдүн жаркынду жүрүмин бүдүрөр советский кижини
бийик правозына жетире 25 жылдын туркунына уур да
болзо, же жакшынак жол өдүп келген.

Б. Каирский.

Пастухтардын одуларында

Кош-Агаштын ар-бүткени кату. Кышкыда Чуйдын карлу тууларынан согуп турган соок салкындар соокко кызып калган кыйгак кумактарды чөлгө жайып турат. Ол каа-жаа жүргөн жорыкчынын сөөгине жетире өткүрө согуп, кумактарды жагымс жерге чогу согуп, онын кийининде бир частын бажында оморды өскө жерге апарып жат.

Жылдын ондый өнинде малдын уурлери кырларга чыгып жадылар. Пастухтар оморды чөлдөн ырада жүс километр кирезиндеги турган кышкы одорлорго чыгарып, ыжык терең капчалдарга ла жиктерге жууп жадылар. Анда коплор, жылкылар, сарлыктар ла эчкилер амтанду өлбөндү једин јийине туйгактарыла карды чапчып отогылайт.

Пастухтар кыштын узун айларында јурттан айрылып жадылар. Кырдын чичкечек јолыла кажы-бирде айылдажы келип, изу оттын јанында отургылап, ончо солундарды угужып жадылар. Куучын узун тунге улалып, анда, чөлдө омордын районы кандый јатканы, айылдаштын уур малында јаны кандый солундар бар, кабыру кандый өдүн јат, өлбөң једижил турган ба, малда өлүм јок по — бу ончозы пастухты јилбиркедип јат. Узун тунге куучындажар неме көп...

Юрта-передвижка јок болгон болзо, јурттан ыраак, ээн тайга јерде жагыскан јаткан пастухтын јүрүми эрикчилдү болуп, обществственный јүрүмде ол туружып болбос эди...

Юрта-передвижка 1945 жылда, партиянын райкомынын инициативазыла төзөлип, массовик-агитаторлордын јакшы штадыла јеткилделген. Ондо библиотечка, патефон, радиостанция, јүзүн-јүр музыкальный инструменттер бар. Передвижкала кожо кино јаантайын келип јат.

Юрта-передвижка кырларга барарда, пастухтардын одуларыда оморкооры башталып, онын келгени керегинде јетирү одуларга текши таркап, энирде пастухтар јуулыжып келдилер. Юрта-передвижка бир куста үч-төрт күн јүрүп јат. Пастухтар оны очередь аайынча, малды шинжү јок

артырбазына, бүгүн бирүзи, эртең өскөзи келип, иорун жадылар.

Агитбригаданын баштаачысы Дарья Васильевна Трушкова юрта-передвижканын ижин жылбилү, жүзүн-базын бүдүлү эдин пландап жат. Агитаторлор беседаларды, газет кычырарын өткүрүш, пастухтарды партиянын Төс Комитетинин, обкомнын да облысполкомнын жөптөрүлө тааныштырыш, колхоз правлениезинин калганчы бөйдө чыгарган жөптөри керегинде айдын жадылар.

Жашөскүрүмдөр кезиктери шатрала, кезиктери гитарала, эмезе мандолинала олош, кожоңдоп, эмезе танцовать эдин турарда, агитатор-бытовик айылдарга барып, айылды канайда ару-чек тудары, казан-айакты канайып жунары, ич кийимди канайып көктөп, жамап турары керегинде, баланы канайып кичеен, аш-курсақты канайда чике туваланын турары керегинде үй улустарла куучындар өткүрүш жат.

Бу бөйдө Дарья Васильевна малдын ла койлордын үрлеринде жүрүш, одор жерлерди, малдын турган айын айкап көрөлө, барар алдында пастухтарды текши жуун алаша, олорто жүзүн жүр бүдүлү хозийственный сурактарды бүдүрүш жат. Калганчы учында агитатор Ольга Павловна Ертечина жашөскүрүмдө кожо концерт белетеп, жаңы кожоңдордо үрөнөрүн өткүрөт. Тап атту пастухтар юрта-передвижканы ырада үйдөшкилеп, удабай ойто келигер деп сурагылайт.

Юрта-передвижканын агитбригадазы туу каичалдарыла өскө, ыраак турган одуларга барып жат.

Разъездной агитаторлордын бригадазы база жүзүн-жүр бүдүлү ишти өткүрүш, пастухтардын социалистический молжуларын ла договорлорун тургузып, олоорды канайда бүдүрүш турганын бийинде шиндеп, мактулу досканы тургузып, стенной газеттерди ле жуучыл листокторды чыгарып, олоордо оңчо жедикпес тутактар керегинде районго тургузала жетирип жат. Үрде мал кенетийин оорый бергенде, ого походный аштечкадан турган жеринде болуш жетирер арга жок болуп турган болзо, Кош-Агашка мал эмчизине элчи тургузала ийилип жат.

Юрта-передвижкада неле нени бир де ундыбайдылар. Оңчо жакылталарды бичип, база аргалу болзо, бу жакылталарды текиши бүдүрерине кичеенгилейт.

Бир катап, Калининнин адыла адалган колхозтын одорлорына келип жадала Дарья Васильевна колхозчылардын жакыган жакылталарын база катап шиндеп көрөрдө, пастушка Зина Тозыякованын жакыган жаан жакылтазын— платъенин үлгүзүн ундып салганы жарталды. Аттарды токтодоп алаша, жөптөшти. Күн Чуйдын кырларын ажып брааткан болгон.

— Апарбаска жарабас, — деп Дарья Васильевна айтты. — Ол сакып жат, бу одуларга ойто бачым келбезибис. Аймакты эбирип келгенче, суу кире берер. Бир кижини ойто барар керек.

Юрта-передвижканын о ткун соок салкыннаг ыжык, ычпек жерге апарып, аттардын чанагын алып, бригаданын бир кижини, колхозчы Тозыякованын жакыган, платье кезип, көк-тойтон улгуни экелерге, Кош-Агаш жаар маптадып жүре берди.

Барган элчини бир канча частын туркунуна сакырга келишти. Чөлдө одын таппазын. Соокко тогуш тын болгон, толо эмес бригадала барар куун келбеген. Онон ары турганча, бир канча тап атту улус тиннин ары жанынан кенетийин көрүнип келдилер. Олордын аттары курутуп база уур тыны тургандары олор узак жол өдүп келгенин көргүзүп тургандар. Олордон бир иит колхозчыны, Дарья Васильевна Ворошилов адыла адалган колхозтын чабаны болгонуун ончозынан озо танып ийген.

— Слерди бис эки часка чыгара бедиредибис, — деп ол айдат. — Слердин атанып жүрүп ийгенингерди билгенибис. Одуларга сакып турзабыс, слер келбедигер. Алайдарда чөлдө аскаан болор деп бедиреерге атандыбыс. Слер биске барып жаткан эмезигер бе?

Дарья Васильевна ажаруула килемжини жетирип турган учун благодарить эделе, бис эмди тургуза слерге барбай, Калинин адыла адалган колхозтын одуларына барып жадыбыс деди. Ийген улус тарынгылап, слер бис жаар озо барыгар деп жанаш, сурай бердилер.

Бу бйдө, Кош-Агашка ийген кижини ойто жедип келди. Улгуни экелген. Онон ары барарга кем жок. Дарья Васильевна „Ворошилов“ колхозтын ийген улустарыла эзендежеле, пастухтардын социалистический молжуларын шиндеп көрөрине үзе белетеп салзын деп, партийный организациянын качызына айдарып олорго жакыды.

— Койлорды төрөрине озо шиндеп көрөрибис...

... Жылдыс койлып чыгып келерде, одуга жедип келгендер. Орой тун кирип те калган болзо, мында бир де кижини упуқтабаган. Пастухтар бир айылда жуулып алып, сакыгандар. Передвижка жедип түшкелекте, оны айлаңдыра курчап ийгендер. Айылчыларды айылга апарып, неле культ жөөжөн айылга кийдирерине болуштылар. Жылу жакшы айылда узак жоруктын кийининде ичкен чай амтанду неме болуптыр.

Айылчылар жылынып турарда, жаш өскүрүмдер жаны властинкаларды жаан ажарулу угуп отургандар.

Дарья Васильевна күндүлеген учун благодарить эделе: — Слердин жакылтагар ончозы бүткен — деди. — Сеге, Джантайпен жакыган книгагды, сеге, Зина, улгуниди экелдибис...

Слердин ончолорыгарга десе суреен јилбилу беседа экелдибис...

„Јуу кийининдеги“ биде јуртхозяйствоны оскүрер иштер керегинде „партиянын Тос Комитединин февральский Пленумынын исторический решениези керегинде беседаны колхозчылар тун ортозынан узак уккандар. Тымыкта агитатордын уни утылып, очоктын алдындагы от араай чедиргентип, куйу јаткан. Улу јаан стройканын улу картиназы улуска јарт, чике көрунин турган. Немецкий штемирлер бускан городтор бузуктаг ојто туруп, ийде-кучту, советский промышленностьын јаны гиганттарынын ижи чыгып, колхознын дворлордо мал толуп, колхозтордын учь-кумузы билдирбес, элбек ажынын мажактары јайылып турганар...

Беседанын кийининде чабандар эчий-десий куучын айдып, кобдын төрөбрин көрүмјилу өткүрери керегинде молжуларды алынып тургандар.

Бистин мал јуунын кийининдеги сталинский бешјылдыктын учы јаар эки катап өзөр учурлу, — јуртхозяйство керегинде партиянын килемјизине колхозтордын кару эдин чыгарган јобин ондый болгон.

* * *

Кош-Агаш аймактын јурта-передвижказы 1947 јылдын кыжында ла јазында аймактын ончо колхозторында ла пастухтардын одуларында јуруп, јаан агитационно-политический ишти өткүрген.

Бразак пограничный Ташангы өзөктө „Путь к социализму“ колхозтын чабандары јурта-передвижканын бригадазы пастухтардын одуларын өскөртө јарандырып салган кунди качанда ундыбастар. Олордо ару-чек, культурный боло берген. Пастухтардын социалистический мөрөйинин одын јалбырадып турган јуучыл кычырулар айылдардын стенелеринде көрүнип келгендер.

Јурта-передвижка 30 ажыра беседалар ла читкалар өткүрүп, бир канча докладтар эдин, јашөскүрүмдердин 12 концертин тургузып, эки кинофильм көргүскен.

Көчкүн агитаторлордын анчадала јаан заслугазы — чабандардын ченемелдери үренип, таркатканы болуп јат. Олордын шылтузында аймактын талдама малчыларынын Елена Аланкунованын, Союн Курдякованын, „Ойротын 10 јылы“ колхозтын јары чыккан јылкычыларынын бригадазынын, төөлөрдүн пастугы Ачубаев Кадырдын ла ошон до өскөлөринин ченемелдери текши таркадылды.

А. Демченко.

Алтайский заповедникте

Алтын-Көлдү эбиреде жаан туулар курчап жат. Алтын-Көлдүн кунбадыш дарадында турган Алтын-Туу, көк теңгериге кычыру эдип турган чылап, бажыи бийик көдүрип алган туры. Озогы тужында алтай улус бу Алтын-Туунын эдегине келип, мүргүүл эдип, беру берип туратандар. Же эмдиги бий өскө болуп жат.

Телегит-карыган өбөгөн Какаев Павел Алтын-Туу жаар кыймык жогынап көрүп, айдат: „Жыш“. Алтай улус мынайда тайганы адагылап жат.

— Тайгада агас, сарас, тийин ле оноп до өскө көп андар бар,— деп Какаев куучындайт.— Же ондо заповедник— андаарга болбос,— деп өбөгөн кунчыгыш жанындагы жарат жаар көргүзүп, үшкүрүп турды.

— Бу заповедникке кирген жерлер сеге байла ачу болуп турган учун, мынайда тыгыда үшкүрүп турун, а?— деп мен өбөгөннүн сурап жадим.

— Эмеш ачу эмей база. Же таптада жүзүн-жүүр андар база да көп ийне, оноордо барып андабай. Заповедникте андар өзүн көптөн жат. Андарды бастыра ла жерлерде аткылап, үзе кырып салган согында, кайдагы барып андайатныбыс?

Мындый каруны жагысла Какаев Павелден угар эмес. Оноп до өскө анчылар, Алтайский государственный заповедник андаар керекти элбедерине кандый жаан учурлу болгонун билип алгандар. Бу 1932 жылда төзөлгөн заповедник: Алтын-Көлдүн жуугында улус журтабай турган тайганы ээлеп жат. Онын бастыра территориясында—кунбадыш жанында Алтын-Көлдүн ле Чолушман суудагы ала кунчыгыш жанында Тувинский автономный областька жетире кандыйла анды ла кушты андаары токтодып салган. Заповедниктин ар-бүткенинин байлык айалгазы, жүзүн-жүүр климады ла элбек жауым телкеми кийик андардыг өзүмине болушту болуп жат. Заповедникте научно-исследовательский де ишке жакшы айалга тургузып алган.

Заповедниктин оморкогону

Заповедниктин оморкоп турганы туйгакту андар—сыгын ла булан болуп жат. Тайга тууларынын кучту, тургеи малду жараш андары ажарулу, коскур анчынын тозуулыман кыйыл барып болбой жат. Эди амтанду, жаан, жылу терелу жаан будулду ан анчыга токуналду амыр бербей турды. Ан ыраак туулардын кандыйла каскактарына чыгып, кандыйла састарга кирип те турза, кайда да болзын, оны анчы истешкенче журун, једижип олтурип турат.

Медицинский эн баалу препарат-пантокрин деп эм белетерине сурекей керекту болуп турган анчынын муфстери качан канла толуп келген май ай бинде ан андагылап турган анчы-тувинецтер айдыжат: „Бир ан олтурип алзан,— жылына јиир эт болор“.

Анчынын уруи турген астап турганына кайкаары јок. Заповедникти тозооринен озо, сыгындар ла мыгактар сыраган ыраактагыла тууларда коруланып артатан.

Шинжучилердин тоологонула болзо, 1932 жылда заповедникте сыгындардын тоозы ас болуп турган. Сескир ле ајыкчыл анды кижиге бойынын корузына алган ойдон ала ан кижиге урениже берди. Эмди сыгын кижиден коркып, ырада качып мантабап, кижиге будумчилу коруп, агаштын ортозынан јайым јерге чыгып, бастыра заповедникте јайым баскылап журет. Эмди заповедникте турган сыгындардын тоозы коп болуп жат.

Киш јайымда

Киштини журуми оной до ас эмес ырысту боло берди. Мынан озо ойдо бу жаан баалу алу ангычак бойына корулавар јерди сырангап таппайтан болгон. Киш ак јаландарда, тайга тууларында, оок тондордо ло кырландарда—кайдала јургежи, оны анчылар уламла истеп туратан. Изин булган, одуп болбос кочко кардын алдына кирип, јажынып јурери анычакка болушту болгон. Је кишти андап уренип калган ченемелду анчылар истежетен болгон. Ондый анчылар киштини изине узактап отурып, анычактын „оинын“ билип алып, оны ээчий туни-тужиле истежип, мойун тукуту кишти једижи олтурип албаганча, оито бурылбайтандар.

Он беш жыл мынан озо заповедниктин шинжучилери бастыра тайганы журун коргондор. Мынайда ажарулу шиндеп журуп, јажысла Корбо деп туунын сындарынын јиктеринен, ташту корумдардан уч-торт ло эжер киштини изин

тапкандар. Бу бастыра Алтайда озогыда өскөн тоозы жок көп киштердин арткандары болгон.

Киштер жүрүмгө эпчил ан. Олор заповедниктин агаштарында түргөн өзүп, көптөн жат.

Көп киштер, жыш деп айдатан, Алтын-Көлдүн ол жагына көчүп жат. Күтүнгү жылдарда аңчылар киштин терезин заготовитель.ый пунктка улам сайын экелеечи болдылар. Мынайда бистин областьта киш аңдаары ойто орныктырылды.

Барынтычыларга закон жок

Заповедниктин шинжүчилери ле научный ишчилери ага-жы жок жерлердеги туунун кучалары-кочкорлордын сөөктөрүн таап жадылар. 18 пудка жетире кемжүлү жаан сөөктү аңдар ончозы кырылып калган. Эмезе күски тожонгон, эмезе узак кышка чыдажып болбой, өлгөн аңдардын сөөктөрү табылып жат. Мынайда тапкан сөөктөр научный ле практический жагына аңчадала жаан учурлу болуп жат.

Заповедниктин ар-буткендеги бастыра бар зонаны корылап алар керек. Жаңысла бөөрүлөргө закон жок. Олорды аткылап, корондоп, чапкылап өлтүрөри кем жок. Заповедникте бөөрүлөр тын да көп эмес. Жаидын жаан баргаазы, кыштын калын тушкен кары олорды тайгадан сүрүп ийгенде, олор заповедниктин хозяйствозына кор жетирбей жадылар.

Шүлүзин аңчадала жеткерлү. Аңу жинлектү жайда семирп алып, күскиде ичегенине кирип жадып койгондо, шүлүзин агаш ортозынын ээзи болуп турат. Эпчил, жалбак тамашту шүлүзин карга кадалып турар туйгакту тындуларга жедижип, олорды тудуп турат. Барынтычы ле барынтычы эмес аңдар учуражып, узак эмес өйгө согушкылап туратандарын, шинжүчилер жааган чан карда истеп көрүп жадылар.

Шүлүзин көбизинде агашка чыгып алып, онон өдүп брааткан аңнын үстине калып, житкезин кажап ийет. Аң канайып та секирип, канайып та тыгыда маптап, барынтычыны бойунан жаилдаып болбойт, житкезин үзе кажадып алган аң күчи чыгып, жыгыла берет. Шүлүзин аңнын эдин амтанду жеринен талдап, бөөрөгүн жип алала, жүре берет.

Шүлүзин жок болгожын, заповедникте аңдардын тоозы эки-үч катап көп болор эди. Шүлүзин көп сабазында туйгакту аңдарга умзанып, туунун эликтерин бастыразын кырып салган. Табыргынын, буланнын, туунун текелеринин ле онон до өскө тындулардын жүрүми база аңдый ок болуп жат.

Заповедниктин научный да управленческий төс јери — Айулу да блааш болуп јат. Бирүлери кандый да база барынтычы да андарды блтүрбес деп айдыжып јадылар. Ар-бүткенде кандыйла андар бойлорынын табыла көптөп өссиндер. Туйгакту андар бойлорынын арталарын таап, качып коруланар учурлу. Экинчилери десе анчадала казырланып, барынтычы андардын ончозын кырап керек деп айдыжадылар. Бу јаан да база кату да сурак болуп јат. Алтайский государственный заповедник боыныи телкемиле Советский Союзтын экинчи јерде турган заповедниги болуп, фауназыла да база анайыи ок флорезиле де б илык болуп јат. Научный ишчилердин көп нургуны ого јаан ајару салып јадылар. Онын учун заповедниктин ар-бүткенин, онын бүткен буддузуиле, корулап алатаны јаан учурлу болуп јат. Барынтычылар өскө дө тындулардын өзүмине айдари јок камаанду болуп, научный јаныннг десе оморды коротпсы артырары кыйын јоктой керектү болуп көр лип јат. Је бис биологический проблеманы өткүрбей турган улуска заповедникте барынтычы андар өткүрө көп болорын јаратпай јадыбыс. Бис заповедниктеги бастыра барынтычыларды кырып саларын јаратпай јадыбыс. Бистин ишүлтебисле болзо, бөөрүле кожо, наука керегинде ас тоолузын артып, ишүлүзинди де, јеекенди де кырап керек.

Кижининг корузында

Мында ан талдама алу андар — алтайдын тийини болуп туру. Онын ады-чуузы озодоп бери јарлу болгон. Ол качанда болзо сибирский де, российский де алу рынокларда јаан баала садылып туратан. Заповедникте тийинг умазы јок көп өскөн керегинде оны јанындагы мөш агашту јышка көчүргедий болды. Заповедниктег өскө дө тындуларды, темдектезе туйгактуларды көчүрүп турганы билдирип јат.

Заповедникке улай јаткан јерлер андаарга сырапай јарулу боло берди.

Темдектегејин, 1945 жылда Улаган аймагынын „Пограничник“, Сталин адыла адалган, „Кызыл тоурак“ ла оног до өскө колхозтордын анчылары Чолушман суунын сол јаратпай андагылап, күнине 60—70 тийингинег аткылап тургандар. Анчылар заповедниктин агаштарына ак-чегинег ле государственный сознательностьту болуп тургандарын база да темдектесе керек. Сторожевой служба өткүрүп турган кордондор кична жылдардын туркунына колхозчылар заповедниктин границазын бусканын темдектебей јат.

Мөш агашту тайгада көрүк нургулайла учурап турат. Бу

өни-сүри де жок, баалу да эмес анычак. Онын керегинде бичибес те керек болгон, же ол кандый ла немени сүгүнчилу уткуп, ончозына суркулдап ийет, мынайканда онын керегинде бичибегени жарамыкту эмес болор эди. Ого үзери онын биографиязы жибүлү. Көрүктин адазынын адазы качан бирде буруланган деп айдыжат. Кыскарта айткажын, урданала, бурулаткан дежет. Андар онын жаманын таштагандар, же ондыда болзо оны сойгылап, арказын жолдоп салгандар. Же бу өйдөг ала бастыра көрүктер арказында чоокыр темдектүлөр.

Онон до өскө куучын бар. Бу сырапай озогыда болгом. Айу көрүкке жолыгала, айдат:

—Э-э, мен сени көрбөгөнинег бери удады, адыг кем болгонун ундып салдым.

—Мен көрүк, көрүк ийне, таадак.

—Же сен бу өйгө жетире кайда болдың?

—Төрөгөн ада-энеме туштап, төрөгөндериме жолыгып жүрдим.

—Шулмус эмтиринг, көрүк, бери келзеи, арканды сыймап берейин.

Айунын эркелегени жеңил эмес болды. Айу көрүктин арказын сыймап ийерде, онын тырмактарынынг беш жолы артып калды. Онон бери бастыра көрүктер арказы беш жолду болуп калдылар.

Заповедниктин тайгалу хозяйствозына онын ченемелдү ишчилерининг жакшынак отряды жаан кичеемелин салып жаддылар. Научный бөлүктин башчызы заповедниктен өскө бир де жерге барбай, алты жылдыг туркунына ондо иштеп туры. Ол кейик андардын өзүми керегинде жаан, баалу научный бичиктер бичиген. Ол бастыра экспедицияларга ла научный ишчилерге баалап болбос болуш жетирип турат.

Алтайский государственный заповедникте ады-чуу чыккан улус көп. Олор ончолоры научный задачаладры бүдүрип, Ойротиянын ла Сибирьдин өскө дө областтарынынг алу андаар керектерия байгызып, сүүгендү иштенип жаддылар.

А. Каланаков.

Б А Ж А Л Ы К Т А Р Ы

стр.

Социалистический Ойротиянын улустары ла ижи. И. КОЛОМН	3
Лейтенант Шуклин. К. РАСТЕГАЕВ.	25
Джанбек Елеусов К РАСТЕГАЕВ.	31
Сергей Налимов. К. РАСТЕГАЕВ.	34
Эненин жакылтазы. К. РАСТЕГАЕВ.	42
Балтийский моряк. К. РАСТЕГАЕВ.	45
Кош-Агаштагы жуун МАРИЭТТА ШАГИНИЯН	49
Албатынын слугазы. В. ДРЕМОВ	54
Шаргайтыннын жалагында. А. ДЕМЧЕНКО.	58
Карыган пастух не керегинде кожон- доды. К. РАСТЕГАЕВ	63
Коллективтинг идеяси. М. ОЛЕГОВ.	69
Елена Унаева. А. КАЛАНКОВ.	72
Озочыл чабан Манькы Клешев. А. ШАШКИН.	80
Тадышев Николай. И. КОЧЕЕВ.	86
Чабан Софья Адиканова. К. РАСТЕГАЕВ.	92
Карыган Боктубай. Н. ГЛЕБОВ.	95
Чуйдын жакаларынанг. А. ДЕМЧЕНКО.	98
Старший ветврач. И. КОЧЕЕВ.	103

Ак-кийиктердин парктарында. АННА ГЕРМАН	110
Колхозтын председатели. К. РАСТЕГАЕВ.	120
Мастерство. Н. ГЛЕБОВ.	123
Тракторист Алексей Порошин. К. РАСТЕГАЕВ.	126
Дорофей Замятин. Н. ГЛЕБОВ.	130
Жолдо. АННА ГЕРМАН.	134
Жер чечектеер. МАРИЭТТА ШАГИНЯН.	141
Акташ-туу. А. ДЕМЧЕНКО	145
Азартный кырдын жанында. В. ДРЕМОВ.	152
Мастерица-стахановка В. ДРЕМОВ	156
Павел Иванович Чевалков. А. ДЕМЧЕНКО.	159
Албатынын үредучизи. А. ДЕМЧЕНКО.	163
Озочыл жерде. А. ДЕМЧЕНКО.	167
Сельский врач. К. РАСТЕГАЕВ	171
Режиссёр Забродин. Б. КАИРСКИЙ.	174
Актриса. Б. КАИРСКИЙ.	179
Пастухтардын одуларында. А. ДЕМЧЕНКО.	189
Алтайский заповедникте. А. КАЛАНКОВ.	193

гержавна
 Научкова Библиотека
 м. Короленка
 м. Харків
 № 721057
 10 - V 1948

89112

Алтай тилине кӧчүргөн улус:

*А. Шабураков, Н. Куранаков,
С. Суразаков, А. Борбуев, И. Кочеев,
Ч. Чунижеков, В. Кыпчаков.*

Редакционная коллегия: М. Тегтиев (ответ. редактор перевода).

И. Коломин, А. Герман, М. Саруев, К. Растегаев

Технический редактор

Н. Куранаков.

Обложка и титул художника

И. Митрофанов.

Корректор

З. Суражикова.

АН. 26218. Сдано в производство 17/VI-47 г. Подписано к печати 9/VII 47 г. Объем 12,5 п. л. (33040 зн. в 1 п. л.) Уч. авт. л. 10,08. Уч. изд. л. 12,75. Формат 60×84¹/₁₀. Заказ № 930. Тираж 2000 экз.

Цена без переплета 6 р. 35 к.

г. Ойрот-Тура, Ойротская 63. Типография Облсполкома.

Цена 6 р. 35 к.
Базы с. д.

0-64

91000

Дела и люди

Социалистической Ойротии

На алтайском языке